

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СЕМИСАЛ АННА ВІКТОРІВНА

УДК 338.439.5:637.1

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МОЛОКА**

051 – «Економіка»

05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Анна СЕМИСАЛ

Науковий керівник:

Іван СВИНОУС, доктор економічних
наук, професор

Біла Церква – 2024

АНОТАЦІЯ

Семисал А.В. Організаційно-економічний механізм формування та функціонування ринку молока. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка (05 – Соціальні та поведінкові науки). – Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква, 2024.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення ринку молока та розкриті тенденції і особливості функціонування ринку молока, виявлені фактори, що стримують обсяги попиту й пропозиції молока.

На основі узагальнення досліджень науковців запропоновано авторський підхід до розуміння поняття «ринку молока», що розглядається як сукупність виробничо-економічних відносин які складаються як системи товарно-грошових і соціально-економічних відносин між суб'єктами господарювання, що охоплює процеси виробництва, обміну, розподілу й споживання молока, а також всі види угод при його реалізації та обміні.

Висвітлено складові інструменти організаційно-економічного механізму регулювання ринку молока, які представлено як систему взаємозумовлених форм і методів впливу на товаровиробників, що забезпечують стимулювання виробничої, фінансової та інвестиційної діяльності, насичення ринку якісною й безпечною молочною продукцією, а також досягнення умов сталого розвитку галузі.

Проаналізовано існуючу статистичну форму обліку поголів'я корів у господарствах усіх категорій та обсяги збуту продукції, на основі чого зроблено висновок, що для підвищення достовірності доцільно заповнення її двічі на рік та здійснення систематичних сільськогосподарських переписів (кожні 5 років).

Результатами дослідження встановлено необхідність створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу ринку молока України із використанням взаємодоповнюючих порталів: інформаційний, торговельний і маркетинговий, що концентруватиме інформаційні потоки про суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу –виробників молока, споживачів,

підприємств розподільчої інфраструктури, Міністерства аграрної політики та продовольства України й галузевих самоврядних організацій.

Виявлено характерні особливості молочного скотарства України, до яких належать: відсутність науково обґрунтованого механізму економічних відносин і державної підтримки, деіндустріалізація, низький рівень організації коопераційних та інтеграційних процесів, серйозні недоліки у використанні досягнень науково-технічного прогресу.

Дослідженням встановлено, що для підвищення ефективності молочного скотарства у післявоєнний період відродження аграрної економіки, є її модернізація, яка має здійснюватися на основі: раціональної організації відтворення стада, розведення худоби, запобігання їх яловості та падежу; оптимізації кормової бази, заснованої на правильній організації годівлі худоби, з урахуванням збалансованості кормових раціонів для статевих-вікових груп.

Забезпечення потреб населення у споживанні молочної продукції має здійснюватися за рахунок власного виробництва через підтримку галузі та посилення ролі держави у розвитку ринку молокопродуктів і підвищення платоспроможності населення. Встановлено, що рівень споживання молочної продукції населенням нашої держави не відповідає раціональній нормі споживання молочних продуктів, що за даними Міністерства охорони здоров'я України становлять 350 кг на душу населення. Виявлено, що причиною скорочення споживання молочних продуктів є: тимчасова окупація територій України; падіння купівельної спроможності населення; вказати підвищення цін на молочні продукти.

Виявлено, що упродовж досліджуваного періоду обсяги надходження молока та молочних продуктів на переробні підприємства від сільгоспідприємств перевищують такі від господарств населення. Вважаємо, що вказана ситуація залежить насамперед від зацікавленості сільськогосподарських товаровиробників у постачанні на переробку високоякісного молока.

Система організаційно-економічного механізму функціонування вітчизняного ринку молока в сучасних умовах має бути зорієнтована на забезпечення конкурентоспроможності галузі. Встановлено, що нині нормативно-

правове регулювання на ринку молока здійснюється близько 60 регуляторними актами.

Вважаємо, що для успішного державного регулювання ринку молока необхідний розвиток діяльності в наступних напрямках: фінансова підтримка суб'єктів ринку; регулювання взаємовідносин між виробниками, переробниками і закладами оптової та роздрібною торгівлі; захист внутрішнього ринку; формування системи контролю за якістю молока та молокопродукції на всіх етапах товароруку від виробника до споживача.

Обґрунтовано науковий підхід до реалізації державного регулювання ринку молока на основі модернізації його інструментів у післявоєнний період відродження економіки, що передбачає запровадження їх у межах єдиної Стратегії розвитку молочного скотарства за наступними напрямками: підвищення ефективності взаємодії галузі та органів місцевого самоврядування; підвищення операційної ефективності молочного скотарства; формування внутрішнього ринку живої великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності; управління волатильністю внутрішніх цін на всіх етапах товароруку від виробника до кінцевого споживача; вирішення проблеми забезпечення кадрів для сільськогосподарських підприємств – виробників молока; стимулювання споживання молока та молочних продуктів.

Для визначення кількісних показників виробництва продукції молочного скотарства на найближчу перспективу, виконано розрахунок з використанням методів економіко-математичного моделювання. Спрогнозовано виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення до 2030 року враховуючи зміну: поголів'я корів, молочної продуктивності, показників відтворення, що дозволило розробити сценарні прогнози обсягів виробництва та ємності ринку, напрацювати обґрунтовані заходи щодо повного задоволення потреби внутрішнього ринку у перспективі та досягнути його збалансованості.

За результатами дослідження встановлено, що в найближчій перспективі спостерігатиметься зниження виробництва молока господарствами населення, що викликано наступними чинниками: складною демографічною ситуацією в

сільській місцевості, яка, вважаємо в подальшому тільки погіршуватиметься через наростаючий процес міграції працездатного сільського населення; впровадження в практичну площину нормативно-законодавчих актів, що унеможливають реалізацію молока та молочних продуктів, які виробляються особистими селянськими господарствами кінцевому споживачеві (переробним підприємствам та населенню); посилення процесу трансформації ОСГ у фермерські господарства, переважно сімейного типу, під впливом зовнішнього середовища їх функціонування.

Визначено, що подальшим перспективним напрямом розвитку інтеграційних зв'язків індивідуальних виробників молока та переробників стає створення кооперативних молочних переробних підприємств, співвласниками яких були б як виробники сировини – власники особистих селянських господарств, малих і середніх суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу, так і працівники молочного заводу.

На основі розрахунків було спрогнозовано кількість корів яку утримують в сільських домогосподарствах, з концентрацією корів 1 голова, 2 голови, 3 голови, 4 голови і більше. За даними дослідження, до 2030 року в структурі поголів'я корів приватного сектору домінуватимуть сільські домогосподарства, які утримують 2 корови і більше. Вважаємо, що в умовах здійснення виваженої державної політики вищезазначені категорії особистих селянських господарств можуть стати основою для формування малих суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу – виробників органічної молочної продукції.

Обґрунтовано, що на державному рівні повинен бути розроблений проєкт «Сімейні молочні ферми», який фінансуватиметься як за рахунок коштів державного, так і регіонального бюджетів, приватних осіб та міжнародних фінансових донорів, і спрямовуватиметься на розвиток малих молочних ферм, які повинні орієнтуватися на виробництво в переважній більшості органічної молочної продукції.

Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, в якій автором сформовано організаційно-економічний механізм ринку молока та надані

практичні рекомендації щодо вирішення проблем післявоєнного періоду відродження аграрної економіки країни.

Отримані результати є рекомендаційною базою та спрямовані на вирішення проблем щодо розвитку прозорих взаємовідносин між всіма учасниками ланцюга руху молока від виробника до споживача в післявоєнний період відродження аграрної економіки країни та спрямовані на задоволення попиту на молоко і формування експортного потенціалу молочного скотарства країни

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у роботі, мають практичне спрямування та можуть стати основою для розроблення концепції розвитку галузі молочного скотарства на довгострокову перспективу. Впровадження результатів дисертаційного дослідження підтверджується відповідними довідками.

Ключові слова: ринок, молоко, виробництво, сільськогосподарські підприємства, господарства населення, споживання, особисте селянське господарство, державне регулювання.

ABSTRACT

Semysal A. Organizational and economic mechanism of the milk market formation and functioning. – Qualification scientific work. Manuscript.

Thesis for a doctor's of philosophy degree in specialty 051 – Economics (05 – Social and behavioral sciences) – Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, 2024.

The dissertation provided a theoretical generalization of the milk market and revealed its trends and peculiarities of functioning, also identified factors restraining the volume of demand and supply of milk.

Based on the compilation of research by scientists, the author's approach to understanding the concept of «milk market» is proposed, what is considered as a set of production-economic relations that are formed as systems of commodity-money and

socio-economic relations between the subjects of government, which includes the processes of production, exchange, distribution and consumption of milk, as well as all types of transaction in its implementation and exchange.

The components of the organizational and economic mechanism of milk market regulation are highlighted, which are presented as a system of interdependent forms and methods of influence on commodity producers, which provide the stimulation of production, financial and investment activities, the saturation of the market with high-quality and safe dairy products, as well as achieving sustainable development of the industry.

The existing statistical form of accounting for the number of cows in all categories of farms and sales volumes of products were analyzed, on the basis of which concluded that it is advisable to complete it twice a year and to carry out systematic agricultural censuses (every 5 years) to improve reliability.

The results of the study established the need to create an information and analytical system for monitoring the milk market of Ukraine using complementary portals: informational, trade and marketing, which will focus information flows about economic entities in the sphere of agrarian business - milk producers, consumers, distribution infrastructure enterprises, the Ministry of Agrarian Policy and food of Ukraine and branch self-government organizations.

The characteristic features of dairy cattle breeding in Ukraine were revealed, which include: lack of a scientifically based mechanism of economic relations and state support, deindustrialization, low level of organization of cooperative and integration processes, serious shortcomings in the use of achievements of scientific and technical progress.

The research established that in order to increase the efficiency of dairy cattle breeding in the post-war period of the revival of the agrarian economy, is necessity of modernization, which should be carried out based on: rational organization of a herd reproduction, livestock breeding, prevention of their barrenness and mortality; optimization of the fodder base, based on the correct organization of livestock feeding, considering the balance of feed rations for various age and sex groups. The needs of the population in the consumption of dairy products should be met through own production

by supporting the industry and strengthening the role of the State in the development of the milk market and increasing the solvency of the population. It was established that the level of consumption of dairy products by the population of our country does not correspond to the rational norm of consumption of dairy products, which, according to the Ministry of Health of Ukraine, is 350 kg per capita. It is noted that the reason for the reduction in the consumption of dairy products is: the temporary occupation of the territories of Ukraine; decline in the purchasing power of the population; increase in prices for dairy products.

It was found that during the research period, the volumes of milk and dairy products for processing plants from agricultural enterprises exceeded those from households. We believe that this situation depends primarily on the interest of agricultural producers in supplying high-quality milk for processing.

The system of the organizational and economic mechanism of functioning of the domestic milk market in modern conditions should be focused on ensuring the competitiveness of the industry. It has been established that currently normative and legal regulation of the milk market is carried out by about 60 regulatory acts.

We believe that successful state regulation of the milk market requires the development of activities in the following areas: financial support of market entities; regulation of relations between producers, processors and wholesale and retail trade establishments; protection of the domestic market; formation of a system of milk and milk products quality control at all stages of commodity movement from producer to consumer.

The scientific approach to the implementation of milk market state regulation based on the modernization of its instruments in the post-war period of economic revival was substantiated, which provides for its introduction as part of a single Strategy for the development of dairy cattle farming in the following areas: increasing the efficiency of interaction between the industry and local government; increasing the operational efficiency of dairy farming; formation of the domestic live cattle dairy direction market; managing the volatility of domestic prices at all stages of commodity development from

the producer to the final consumer; solving the problem of providing personnel for milk-producing agricultural enterprises; stimulation of milk and dairy products consumption.

In order to determine the quantitative indicators of the production of dairy products for the near future, the calculation was performed using the methods of economic and mathematical modeling. Milk production in agricultural enterprises and households is projected for 2030, taking into account the change: the number of dairy cows and reproduction indicators, which made it possible to develop scenario forecasts of production volumes and market capacity, to develop reasonable measures to fully meet the needs of the domestic market in the future and to achieve its balance.

According to the results of the study, it was established that in the near future there will be a decrease in milk production by households, which is caused by the following factors: a difficult demographic situation in rural areas, which, we think will only worsen in the future because of the increasing migration of the working-age rural population; implementation in practical terms of regulatory and legislative acts that make it impossible to sale milk and dairy products produced by individual peasant farms to the final consumer (processing enterprises and the population); strengthening the process of transformation of individual peasant farms into farms, mainly of the family type, influenced by the external environment of their functioning.

It was determined that the further perspective direction of development of the integration ties of individual milk producers and processors is the creation of cooperative dairy processing enterprises, the co-owners of which would be both producers of raw materials - owners of individual peasant farms, small and medium-sized agrarian business entities, so and dairy factory workers.

Using economic and mathematical methods, three models of functioning of dairy cooperatives have been developed, reflecting the perspective of the further development of domestic dairy farming, based on the experience of the world's leading countries.

Based on the calculations, the number of cows in rural households with a concentration of 1 head, 2 heads, 3 heads, 4 heads and more was projected. According to the study, by 2030, the number of cows in the private sector will be dominated by rural households with two or more cows. We believe that under the conditions of the

implementation of a balanced state policy, the above-mentioned categories of individual peasant farms can become the basis for the formation of small business entities in the sphere of agricultural business - producers of organic dairy products.

It has been substantiated that the project "Family Dairy Farms" should be developed at the state level, which will be financed from both state and regional budgets, private individuals, and international financial donors, and will be directed towards the development of small dairy farms, which in the vast majority should focus on production of organic dairy products.

The thesis research is an independently performed scientific work in which the author formed the theoretical foundations of organizational and economic mechanism of the milk market formation and functioning and provided practical recommendations regarding the activities of the participants of the researched segment of the agro-food market during the post-war period of the country's agrarian economy revival.

The obtained results are a recommendation base and aimed at solving problems of developing transparent relationships between all participants in the chain of milk flow from producer to consumer in the post-war period of revival of the country's agrarian economy and aimed at meeting the demand for milk and forming the export potential of the country's dairy cattle industry.

The practical significance of the results is that the main scientific provisions, conclusions, and recommendations formulated in the work have a practical direction and can become the basis for developing a concept for the dairy cattle industry over the long term. The results implementation of the dissertation research is confirmed by the relevant certificates.

Key words: market, milk, demand, supply, price, production, agricultural enterprises, households, consumption, individual peasant farm, state regulation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Семисал А.В., Шупик С.М. Ефективність державної підтримки виробництва молока в Україні. Економіка та управління АПК. № 2. 2021. С. 50–62.

DOI: 10.33245/2310-9262-2021-169-2-50-62 (0,35 д.р., особистий внесок здобувача (0,18 д.а.): проаналізовано сучасний стан виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення та запропоновано заходи по удосконаленню інструментів державної підтримки виробників молока в Україні).

2. Семисал А. В. Організаційно-економічні засади підвищення ефективності виробництва молока сільськогосподарських підприємствах України. Економіка та держава. 2022. № 4. С. 84–88. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.84 (0,34 д.а.).

3. Семисал А. В. Розвиток кооперативних відносин в молочному скотарстві України. Агросвіт. 2022. № 7–8. С. 47–52. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.7-8.47 (0,33 д.а.).

4. Семисал А. В. Сучасні тенденції виробництва молока в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 7–8. С. 27–32. DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7-8.27 (0,35 д.а.).

5. Радько В. І., Сало І. А., Ємчик Т. В., Семисал А. В. Економічні аспекти розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві України. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 51–61. DOI: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-51-61 (0,56 д.а., особистий внесок здобувача (0,15 д.а.):здійснено оцінку договірних взаємовідносин між сільськогосподарськими підприємствами та молокопереробними підприємствами).

6. Свиноус І. В., Ібатуллін М. І., Сало І. А., Радько В. І. Семисал А. В. Організаційно-економічні засади функціонування ринку молока. Продовольчі ресурси. 2022. № 18. Т. 10. С. 276–286. DOI: 10.31073/foodresources2022-18-27 (0,36 д.а., особистий внесок здобувача (0,12 д.а.): здійснено оцінку теоретичних засад функціонування ринку молока в Україні).

7. Цвігун А., Семисал А. Організаційно-економічні засади реалізації молока переробним підприємствам в умовах воєнного стану. Економічний аналіз. 2023. Том 33. № 4. С. 74–81. DOI: 10.35774/econa2023.04.074 (0,33 д.а., особистий внесок здобувача (0,15 д.а.): здійснено оцінку особливостей збуту молока

господарствами корпоративного сектору на переробні підприємства в умовах запровадження воєнного стану в країні).

Публікації у наукових виданнях іноземних держав:

8. Shpychak O., Varchenko O., Svyynous N., Semysal A., Ostapenko S., Prystemskyi O. Foreign Economic Priorities for the Development of Agro-Food Enterprises in European Integration Business Partnership. Scientific Horizons. 2022. Vol 25, № 4. P. 75–88. DOI: 10.48077/scihor.25(4).2022.75-88 (0,34 д.а., особистий внесок здобувача (0,15 д.а.): здійснено оцінку особливостей експортних можливостей реалізації молочної продукції сільськогосподарськими підприємствами).

Матеріали науково-практичних конференцій:

9. Федорук Н., Семисал А. Удосконалення системи державної підтримки виробників молока в Україні: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки: проблеми, пріоритети, перспективи» (27–28 жовтня 2022 р.): Дніпро: ДДАЕУ. С. 245–247 (0,12 д.а., особистий внесок здобувача (0,08 д.а.): здійснено оцінку державної підтримки виробників молока в умовах трансформаційний процесів).

10. Семисал А. В. Проблеми функціонування виробників молока в умовах запровадження воєнного стану в країні: матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти», (27–28 березня 2024 р.). Дубляни: ЛНУП. С. 152–154 (0,11 д.а.).

11. Семисал А. В. Організаційно-економічні засади розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах України: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством» (28–29 березня 2024 р.). Полтава: ПДАУ. С. 743-745 (0,09 д.а.).

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МОЛОКА ТА ЙОГО НЕОБХІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	12
1.1. Об’єктивна необхідність державного регулювання агропродовольчого ринку.....	12
1.2. Економічна сутність організаційно-економічного механізму та особливості його прояву на ринку молока	37
1.3. Інформаційно-аналітичне забезпечення дослідження ринку молока.....	56
Висновки до розділу 1	73
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ РИНКУ МОЛОКА В УКРАЇНІ.....	77
2.1. Аналіз формування товарної пропозиції на ринку молока	77
2.2. Оцінка формування споживчого попиту на молоко	102
2.3. Основні засади державного регулювання ринку молока в Україні	123
Висновки до розділу 2	139
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МОЛОКА.....	143
3.1. Формування кооперативних інтеграційних процесів у виробництві та переробці молока.....	143
3.2. Стратегічні напрями розвитку ринку молока	165
3.3. Удосконалення інструментів державного регулювання ринку органічного молока.....	191
Висновки до розділу 3	207
ВИСНОВКИ.....	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	220
ДОДАТКИ.....	239

Вступ

Ринок молока та молочних продуктів є одним із п'яти стратегічних ринків продовольства. Особливу значущість у сучасних умовах має дослідження закономірностей розвитку ринку молочної продукції, оскільки молоко це обов'язковий та незамінний продукт харчування людини, особливо у дитячому віці.

Ринок молока безпосередньо залежить від стану галузі молочного скотарства, де негативні тенденції зменшення поголів'я корів та виробництва молока спостерігалися останніми роками, і лише посилилися у 2023 році. Станом на 1 жовтня 2023 року в господарствах усіх форм господарювання утримувалося 1,33 млн корів, що на 6,7 % (на 95,4 тис. голів) менше порівняно із 1 жовтнем 2022 року. При цьому, в сільськогосподарських підприємствах налічувалося 382,4 тис. корів, або 28,8 % від загальної кількості, у господарствах населення – 944,6 тис. корів, або 71,2 % від загальної кількості. Така ситуація викликана військовою агресією росії проти України, а також економічними чинниками, зокрема, постійним подорожчанням кормів, ветеринарних препаратів, засобів гігієни, енергоносіїв та низьким рівнем підтримки від держави. Додатковою причиною зниження поголів'я варто вказати урбанізацію населення.

Споживання молока та молочної продукції в Україні протягом 2022 року скоротилося на 28 % – до 200 кг/особу, головним чином через міграцію основних споживачів – жінок та дітей за кордон, а також зниження купівельної спроможності населення на тлі війни.

Виявлення і розкриття тенденцій та особливостей функціонування ринку молока, факторів, що стримують обсяги попиту й пропозиції молока, особливо в умовах запровадження воєнного стану, дозволяє виокремити напрями розвитку цього ринку, визначає актуальність та тему дисертаційного дослідження.

Серед зарубіжних учених істотним внеском у розробку питань формування та перспектив розвитку ринку молока виділяються І. Балфорт, А. Говард, Б. Бейкер, А. Дубгаард, С. Ленг, серед вітчизняних – О. М. Варченко, В. М. Карпенко, В. М. Кепко, Ю. О. Лупенко, І. М. Паска, Н. І. Патица, О. А. Петриченко,

М. І. Пугачов, Л. М. Сатир, І. В. Свиноус, Н. М. Шиян, О. М. Шуст та ін. Незважаючи на те, що дослідженню ринку молока приділяється значна увага, існує низка питань, які вимагають подальшого вивчення. Насамперед вони пов'язані зі структурними та інституційними змінами на ринку, а також із домінуванням у структурі виробництва молока господарств населення. Крім цього, визнано необхідним дослідження механізму взаємодії учасників ринку молока та його державного регулювання. Внаслідок складності проблем розвитку ринку молока та молочної продукції виникає потреба в їх дослідженні з урахуванням особливостей запровадження воєнного стану в країні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до тематики науково-дослідних робіт Білоцерківського національного аграрного університету, зокрема «Формування системи продовольчого забезпечення населення в контексті повоєнного відродження економіки України» (державний реєстраційний номер 0123U104509), де автором здійснено оцінку стану забезпечення молоком та молокопродуктами населення України в умовах військової агресії росії.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження стало розвиток та обґрунтування теоретичних засад формування і функціонування ринку молока та розроблення практичних рекомендацій щодо його організаційно-економічного регулювання на основі принципів сталого розвитку та забезпечення збалансованості. Досягнення поставленої мети вимагало розв'язання таких завдань:

- поглибити теоретичні засади сутності ринку як економічної системи та систематизувати особливості ринку молока;
- розкрити економічну сутність організаційно-економічного механізму та систему його важелів на ринку молока;
- обґрунтувати методичні підходи до формування статистичної інформації про функціонування ринку молока;

- з'ясувати основні тенденції розвитку молочного скотарства України та систематизувати чинники, що впливають на формування товарної пропозиції на ринку;
- виділити фактори, що впливають на формування попиту на ринку молока та купівельну поведінку споживачів;
- систематизувати і визначити дієвість існуючих заходів державного регулювання ринку молока та запропонувати напрями щодо їх удосконалення відповідно до сучасних вимог;
- розробити сценарні прогнози виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення та обґрунтувати стратегічні пріоритети розвитку ринку молока;
- обґрунтувати пропозиції щодо організаційних моделей розвитку молочного скотарства на основі кооперації, удосконалення організаційних інструментів забезпечення формування пропозиції на ринку молока;
- розробити пропозиції щодо стимулювання розвитку ринку органічного молока за наступними напрямками: створення суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу – виробників органічного молока; розробка методів державної підтримки; створення системи контролю якості органічної молочної продукції на всіх етапах товароруку від виробника до кінцевого споживача.

Об'єкт дослідження – система економічних відносин між суб'єктами економіки щодо організаційно-економічного механізму функціонування вітчизняного ринку молока.

Предмет дослідження – теоретичні, методичні та прикладні засади форм, методів та інструментів організаційно-економічного механізму формування і функціонування ринку молока на принципах сталого розвитку та його збалансованості.

Методи дослідження. У роботі застосована сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. За теоретичну й методичну основу дисертаційної роботи обрано науковий метод пізнання та системний, комплексний і диференційований підходи до вивчення економічних

процесів, фундаментальні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених з проблем ринкового й державного регулювання ринку молока, задоволення споживчого попиту на продукцію галузі та формування експортного потенціалу, функціонування об'єктів збутової інфраструктури, законодавчі та нормативно-правові акти України тощо.

Для реалізації поставлених у дисертаційній роботі завдань використовувалися такі методи і прийоми: монографічний – для детального аналізу сучасного стану ринку молока; графічний – з метою комплексного вивчення теперішньої ситуації з виробництвом молока та визначення факторів, що впливають на його конкурентоспроможність; вибірковий – для детального обстеження суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу – виробників молока; анкетування – для збору інформації при виявленні впливу інструментів державного регулювання на розвиток галузі по основних групах господарств усіх форм власності; статистичних групувань – для визначення впливу різних факторів на рівень споживання молокопродуктів (у перерахунку на молоко); порівняння – для порівняння економічних явищ у різні часові періоди з метою виявлення причинно-наслідкового зв'язку, проведення порівняльного аналізу стану виробництва молока та споживання молокопродуктів в Україні із провідними країнами світу; абстрактно-логічний – з метою формування припущень, гіпотез, а також висновків і узагальнень; балансовий – для обґрунтування показників розвитку виробництва молока на перспективу та розроблення пропозицій щодо удосконалення діючих важелів регулювання ринку молока, запровадження нових підходів до них.

За інформаційну базу дослідження слугували: дані Державної служби статистики України; опубліковані національні звіти, іноземних держав та міжнародних організацій про розвиток ринку молока та молочної продукції; наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, в яких аналізуються ринок молока, агропродовольчі ринки; законодавчі акти України; нормативні документи міжнародних організацій, що регулюють ринок молока та молочної продукції;

інформація «Асоціації виробників молока»; наукова інформація, що має форму недрукованої продукції і розміщена у світовій комп'ютерній мережі Internet.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в системному розробленні теоретичних і методичних засад поєднання ринкового саморегулювання та важелів державного регулювання, пов'язаних з удосконаленням організаційно-економічного механізму формування та функціонування ринку молока. До основних результатів, одержаних здобувачем, належать наступні:

вперше:

- обґрунтовано науковий підхід до реалізації державного регулювання ринку молока на основі модернізації його інструментів у післявоєнний період відродження економіки, що передбачає запровадження їх у межах єдиної Стратегії розвитку молочного скотарства за наступними напрямками: підвищення ефективності взаємодії галузі та державних органів і місцевого самоврядування; забезпечення зростання операційної ефективності молочного скотарства; формування внутрішнього ринку живої великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності; управління волатильністю внутрішніх цін на всіх етапах товароруху від виробника до кінцевого споживача; вирішення проблеми забезпечення кадрів для сільськогосподарських підприємств – виробників молока; стимулювання споживання молока та молочних продуктів;

удосконалено:

- класифікацію факторів, що впливають на розвиток молочного скотарства та формування товарної пропозиції, яка передбачає: зменшення поголів'я корів у господарствах усіх форм власності; порушення партнерських взаємозв'язків між виробниками та переробниками молока; негативний вплив військових дій на здійснення технологічного процесу; релокація сільськогосподарських підприємств – виробників молока; скорочення площі кормових угідь та загибель корів унаслідок тимчасової окупації та замінування територій;

- інформаційно-аналітичну систему моніторингу ринку молока України через створення взаємодоповнюючих порталів: інформаційний, торговельний і маркетинговий, що концентруватиме інформаційні потоки про суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу – виробників молока, споживачів, підприємств розподільчої інфраструктури, Міністерства аграрної політики та продовольства України, галузевих самоврядних організацій;

- систему інструментів стимулювання розвитку ринку органічного молока на основі систематизації практики провідних країн, яка включає державну підтримку товаровиробників органічного молока через інформаційний та науковий супровід виробництва і надання грантової підтримки; обґрунтовано маркетингові інструменти на стадіях життєвого циклу органічної молочної продукції, що сприятиме підвищенню якості продуктів харчування, забезпеченню сталого розвитку сільських територій, розширенню інноваційних та експортних можливостей, використанню можливостей підтримки основних операторів ринку молока в умовах СОТ;

набули подальшого розвитку:

- понятійний апарат ринкової теорії, а саме: уточнено сутність організаційно-економічного механізму функціонування ринку молока, який на відміну від існуючих підходів визначає, що за базові елементи виступають суб'єкти попиту та пропозиції, державні структури, що розглядається як сукупність прямих і непрямих адміністративних та економічних важелів впливу на ринок молока з метою забезпечення інтересів споживача – у фізичній та економічній доступності до якісних безпечних молочних продуктів, товаровиробників (продавців) – у прибутковій діяльності, держави – у досягненні продовольчої безпеки;

- система теоретичних підходів дослідження ринку молока, як складної системи товарно-грошових і соціально-економічних відносин між суб'єктами господарювання, що охоплює процеси виробництва, обміну, розподілу та споживання молока, а також всі види угод при його реалізації та обмін. Ринок молока розвивається й функціонує за загальними економічними законами, проте

вирізняється власними специфічними особливостями, до яких відносяться умови формування, специфіка ринку і власне самого продукту;

- наукові положення до визначення системи факторів, що впливають на споживання, попит і купівельну поведінку споживачів на ринку молока, які на відміну від існуючих включають: місце проживання споживача (сільська місцевість, місто); джерела їх надходження; традиції у харчуванні; інформаційна кампанія щодо споживання молока; військова агресія росії проти України;

- науково-методичні підходи до прогнозування виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення, враховуючи зміну поголів'я корів молочної продуктивності, показників відтворення, що дало можливість розробити сценарні прогнози обсягів виробництва та ємності ринку молока, які дозволять розробити обґрунтовані заходи стосовно повного задоволення потреби внутрішнього ринку молокопродуктів у перспективі та досягнути його збалансованості;

- рекомендації (практичні або науково-прикладні) щодо розвитку кооперації у процесі виробництва та переробки молока на основі об'єднання на рівні малих, середніх і великих господарств кооперативного сектору аграрної економіки, що сприятиме зниженню рівня трансакційних витрат через усунення посередників і монополізму переробних підприємств, як способу підвищення ефективності господарської діяльності, соціальної та економічної стабільності на селі.

Практичне значення одержаних результатів впливає з доцільності застосування розроблених науково-методичних пропозицій, рекомендацій щодо удосконалення основних складових організаційно-економічного механізму функціонування ринку молока в Україні. Одержані автором результати дисертаційного дослідження можуть стати основою для розроблення концепції розвитку галузі молочного скотарства на довгострокову перспективу.

Пропозиції автора стосовно запровадження системи державного фінансування виробників молока, яка має бути відображена в програмах підтримки сільського господарства на рівні держави та областей, обговорена й взята до уваги

учасниками Національної Асоціації молочників України (довідка № 47-1/04 від 02.04.2024).

Практичні рекомендації щодо розвитку молочного скотарства України, зокрема в сільськогосподарських підприємствах у післявоєнний період відродження аграрного сектору, розглянуто й взято до уваги членами Асоціації українських виробників «Морозиво і заморожені продукти» (довідка № 70/03-24 від 08.03.2024).

Результати дисертаційного дослідження автора впроваджені в навчальний процес Білоцерківського національного аграрного університету, зокрема при викладанні на економічному факультеті навчальних дисциплін «Економіка підприємства», «Основи агробізнесу», «Аграрна економічна політика» (довідка № 51 від 21.04.2024).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій комплексно розглядаються теоретичні, методичні та прикладні аспекти раціонального поєднання важелів ринкового й економічного регулювання ринку молока. Наукові положення, висновки і рекомендації, винесені на захист, одержані дисертантом самостійно. Із опублікованих наукових праць і наукових доповідей, в написанні та підготовці яких брав участь автор, у дисертаційній роботі використані лише ті результати, ідеї і положення, що належать йому особисто.

Окрім того, здобувачем зібрана, опрацьована та проаналізована велика за обсягом статистико-економічна інформація, яка використана при проведенні дослідження за темою дисертації. На основі цієї інформації виконано відповідні розрахунки, які характеризують та ілюструють економічні явища і процеси, що відбуваються на ринку молока.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові та практичні положення дисертації доповідалися на XIII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки: проблеми, пріоритети, перспективи» (м. Дніпро, 27–28 жовтня 2022 р.); VI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми

сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти» (м. Дубляни, 27–28 березня 2024 р.), VII Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством» (м. Полтава, 28–29 березня 2024 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 11 наукових праць загальним обсягом 3,28 д.а. (частка автора –2,05 д.а.), у тому числі 8 статей у наукових фахових виданнях України, 1 у виданні, включеному в міжнародну наукометричну базу даних Scopus, 3 тези доповідей на науково-практичних конференціях різного рівня.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що включає 177 найменувань. Повний обсяг дисертації становить 265 сторінок. Робота містить 6 таблиць та 21 рисунок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МОЛОКА ТА ЙОГО НЕОБХІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

1.1. Об'єктивна необхідність державного регулювання агропродовольчого ринку

В усі часи виробництво продуктів харчування було і залишається важливою проблемою світового масштабу. У розв'язанні цієї проблеми провідна роль належить тваринництву. В контексті зазначеного за останні роки аграрний сектор України у цьому питанні став серйозним глобальним гравцем на міжнародній арені. У ситуації, що склалася, повномасштабне вторгнення росії в Україну серйозно підриває продовольчу безпеку світу. Та попри воєнний стан державні політики не послаблюють пріоритетність продовольчого забезпечення як населення України, так і світу. Стратегічним завданням державної влади і місцевого самоврядування визнано формування ефективного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, що забезпечує продовольчу безпеку країни і стійке функціонування ринків сільськогосподарської продукції та продовольства. Останнє виступає одним із чинників комплексного розвитку аграрного сектору економіки. Сучасний агропродовольчий ринок виконує основні функції: соціальну, стимулюючу, селективну, координаційно-управлінську, де головною виокремлюється соціальна функція аграрного ринку. Для гарантування продовольчої безпеки держави аграрний ринок зобов'язаний забезпечувати населення належною кількістю і відповідною якістю продуктів харчування та продовольчих товарів сільськогосподарського походження.

Нині економічний розвиток країни неможливо уявити без розвитку ринкових механізмів, тому потрібне розуміння, що таке «ринок». Підходи до визначення поняття «ринок» суттєво різняться між собою, в результаті чого практично «ринком» доводиться називати принципово різні явища.

До наших часів зберіглося побутове значення терміну «ринок» – «місце торгівлі, місце купівлі та продажу товарів». Видатний шотландський економіст Адам Сміт підійшов до визначення цього поняття на більш високому абстрактному рівні, виокремивши як найважливіше сам факт взаємодії продавців і покупців, зіставлення попиту та пропозиції, формування ринкових цін [1].

У своїй роботі «Основи економічної науки» А. Маршал цитує Курно: «Економісти розуміють під терміном «ринок» не якусь конкретну ринкову площу, на якій купуються і продаються предмети, а в цілому певний район, де відносини покупців і продавців один з одним настільки вільні, що ціни на ті ж самі товари мають тенденцію легко і швидко вирівнюватися» [2]. Також Джевонс зауважував: «На початку ринок був публічне місце в місті, де продукти харчування та інші предмети виставлялися на продаж, але потім це слово було узагальнено і почало означати групу людей, які вступають у тісні ділові відносини і укладають великі угоди з приводу будь-якого товару. Велике місто може мати стільки ринків, скільки в ньому існує важливих галузей, причому ці ринки можуть бути прив'язані до певного місця, а можуть не мати такого. Центром ринку є публічна біржа, торгові чи аукціонні зали, де торговці за взаємною згодою зустрічаються і укладають угоди. У Лондоні Фондова біржа, Зернова біржа, Вугільна біржа, Цукрова біржа та багато іншого мають у своєму розпорядженні свої приміщення. В Манчестері Бавовняна біржа, Біржа текстильних матеріалів та інше, також мають своє певне місце. Але таке чітке розміщення їх зовсім не обов'язково. Торговці можуть розташовуватися по всьому місту або окремому району країни і все ж таки утворювати ринок, якщо вони підтримують один з одним тісний зв'язок через ярмарки, збори, видання прейскурантів, поштою або іншими способами комунікацій» [3]. Підсумовуючи, А. Маршал доходить висновку, що чим досконалішим є ринок, тим сильнішою є тенденція до необхідності в усіх його пунктах в той самий момент платили за той самий предмет однакову ціну. Проте, очевидно, ринок великий, тому з'являється потреба враховувати витрати і постачання товарів різним покупцям. Причому передбачається, що кожен із нових

учасників-продавців повинен понад ринкової ціни здійснювати спеціальну доплату у вигляді компенсацій логістичних витрат.

Дослідження представника французької реляціоністської школи Р. Бойє свідчать про існування п'яти різних визначень ринку, зокрема:

1. Ринок – це місце, де регулярно зустрічаються продавці та покупці й організовується процес торгівлі. Це найстаріше, просторово детерміноване поняття ринку, яке сформувалося ще в XII ст., але актуально і нині. Так, у повсякденній практиці трапляється термін «відкриті ринки», де маються на увазі місця організації так званої позамагазинної торгівлі. Проявом такого явища слугує діяльність роздрібних продовольчих ринків. Варто зазначити, що ринки можуть бути постійними і тимчасовими, регульованими та стихійно організованими.

2. Ринок є певною територією, де відбуваються акти купівлі-продажу. Це ширше, «географічне» визначення, яке прив'язує поняття ринку до певних міст, країн, територій, континентів.

3. Ринок – це сумарний платоспроможний попит, що формується на певний вид товарів і послуг. Таке розуміння ринку означає вже не територію, а сукупність споживачів того чи іншого товару. У цьому випадку, з огляду на ті чи інші ринки, мається на увазі попит на певний вид товару, в тому числі, що мають форму матеріальних і нематеріальних активів тощо.

4. Ринок є саморегулюючим механізмом попиту та пропозиції. Суб'єкти господарювання самостійно вирішують, що робити і за якою ціною продавати. В такому випадку ринок характеризується як сфера, де домінують конкуренція між незалежними суб'єктами та вільне ціноутворення. У цьому визначенні зникає будь-яка просторова, часова чи предметна локалізація, їх місце займає модель, що фіксує умови в яких досягається ринкова рівновага.

5. Ринок – це економічна система, в якій ринковий механізм визнається саморегулюючим та є панівною формою підприємницької діяльності. В цьому випадку ринкові принципи слугують основою господарської діяльності суб'єктів господарювання, що дає підставу вважати їх «ринковими суб'єктами господарювання».

Ринок як економічна дефініція завжди викликав зацікавлення економістів. Крім того, теоретичні основи ринкового механізму також ставали об'єктом дослідження представників багатьох наукових шкіл. У процесі генезису сучасної економічної науки уявлення про сутність та природу ринкових відносин також еволюціонувало.

Представники класичної теорії трудової вартості визначали ринок як систему взаємовідносин між людьми у сфері обміну, що базується на розподілі праці. Подібне трактування ґрунтується на принципі «невидимої руки», що поєднує економічні інтереси індивіда та суспільства в умовах ринкової системи господарювання. Продавець і покупець поведуться відповідно до мінливих параметрів попиту та пропозиції. Така позиція характеризує ринкові сили як стихійні, сам ринок як відтворювальну категорію [4].

Економісти неокласичної економічної теорії, ґрунтуючись на постулатах попередників, пропонують власне бачення щодо трактування поняття «ринок». При цьому спостерігається суттєва відмінність відносно вирішення згаданої проблеми у самих представників вищезазначеної наукової школи. Так, на думку Л. Вальраса, ринок виступає центральним елементом у системі товарно-грошових відносин, що визначає спосіб зв'язку між відокремленими виробниками на основі суспільного розподілу праці [5]. Головною особливістю підходу неокласиків став принцип «оптимуму Парето», який передбачає, що рівновага на рівні всього ринку в граничному випадку призводить до оптимального розподілу обмежених ресурсів, при якому будь-яке поліпшення ситуації для одного учасника ринку неможливе без погіршення ситуації для іншого. Ринок на їхню думку – це система відносин між виробниками товару та його споживачами. На нашу думку, подібне визначення виділяє лише суб'єктів взаємодії, але не відображає специфіки ринкових процесів. Неокласики розглядають ринок як ідеалізовану систему, яка самостійно формує умови всіх договірних відносин.

Представники інституціоналізму відстоюють ідею втручання суспільства в економічні процеси. Так, К. Поланьї вважає ринкову форму господарства стихійною самоорганізацією, яка не тільки не забезпечує ефективний економічний

результат, а й здатна породжувати масові соціальні конфлікти, готові перекинути і розчавити саморегулюючий механізм [6]. З погляду Дж. Стігліца, спади економіки виникають у результаті шоків впливів, які виходять за межі саморегулювання ринку. Ринкова економіка схильна до паніки, ризиків та проявам песимізму [7].

Отже, на думку інституціоналістів, ринок розглядається як особливий інститут суспільства, який сприймає, акумулює та створює характерні норми, цінності, вимоги, за допомогою яких він формує способи взаємодії суб'єктів господарювання та здійснює регулювання їх соціально-економічної поведінки. Такий підхід до трактування ринку не суперечить неокласичній теорії, проте розширює межі дослідження аналізованого економічного феномена. Ціни, на думку неокласиків, є «...результатом дії невидимої руки ринку», що в більшості випадків регулюються формальними чи неформальними інституціями» [8].

У процесі еволюції положень неоінституціональної економічної теорії все більшого значення надавалося дослідженню контрактних відносин. Так, для представників теорії контрактів (О. Харт, О. Вільямсон та ін.) ринок являє собою сукупність трансакцій (контрактів), у яких сторони погодилися на заздалегідь певні взаємні зобов'язання. На їхню думку, договір значно досконаліший, ніж обмін, оскільки індивіди самостійно встановлюють, яку корисність та в якому обсязі вони відчужують та купують [9]. Представники неоінституціональної економічної школи вважають, що поняття «ринок» необхідно трактувати як соціальний устрій, що полегшує обмін. Це визначається набором інституційних правил, необхідних для збільшення рівня корисності, що базується на ринкових угодах. Сучасний Економікс синтезує досягнення попередніх теорій, в результаті чого у науковій літературі з'являються напрями та методики аналізу ринку. Так, у дослідженнях науковців, які базуються на теорії організаційних полів, ринок представлений на основі релевантно-соціологічного підходу [10].

Конвенційні економічні показники ринку розглядаються через призму складних соціальних відносин, у яких вкорінені його дії. Сам ринок сприймається як організаційне поле. За учасників ринку виступають суб'єкти господарювання, що належать одному сектору або галузі, але розрізняються за обсягом та

структурою наявного у них капіталу (економічного, культурного, соціального та символічного). Структура розподілу специфічних форм капіталу формує структуру поля (ринку), яка визначає умови входу та можливості отримання прибутку.

Відповідно до П. Бурдьє, питома вага в структурі виробництва тотожна частці ринку, на яку можуть впливати різні види капіталу [11]. Такий підхід дає змогу оцінити рівень концентрації учасників ринку. Наукова позиція П. Бурдьє знайшла своє відображення у роботах М. Флігстина, який дав поняттю ринок визначення: «... включає у собі колективних акторів, які намагаються створити систему панування у цьому просторі» [12]. Ринок з позиції теорії організацій виступає ланцюгом послідовного обміну товаром між виробниками, транспортувальниками, дистриб'юторами та кінцевими споживачами, що являють собою суміжні організаційні сфери діяльності.

На основі теорії галузевих ринків поняття «ринок» сприймається як сукупність продавців товарів, розцінених споживачем як близькі взаємозамінні продукти. Ступінь взаємозамінності товарів оцінюється з урахуванням значень перехресної цінової еластичності попиту.

Відмінний від цього підхід до визначення ринку в рамках теорії галузевих ринків ґрунтується на кореляції цін товарів [13]. Його суть полягає в тому, що товари, які належать до одного ринку, мають тенденцію випускатися при подібних витратах та коливаннях попиту, тому їх ціни мають тенденцію кореляції.

Одне з важливих питань у теорії галузевих ринків – співвідношення ринку та галузі. Галузь – це сукупність суб'єктів господарювання, які виробляють подібні продукти з використанням схожих ресурсів та технологій. Відмінності між ринком і галуззю полягають у тому, що ринок визначений потребою, тоді як галузь – характером використовуваних технологій [14]. Таким чином, галузевий ринок – це сукупність підприємств, що виробляють продукцію або надають послуги, схожі за споживчим призначенням, із використанням подібних технологій та виробничих ресурсів та конкурують на ринку за попит.

Ринок є складною організованою системою, що складається з багатьох агентів. Жодна економічна теорія ще не дає повного визначення товарному ринку.

Інституціоналізм розглядає ринок як набір соціальних інститутів, причому не визначає його географічних та продуктових кордонів. Теорія галузевих ринків акцентується на ринковій пропозиції. Теоретично для організацій ключовим моментом визнано процеси обміну. Синтезуючи основні постулати цих трьох теорій, під товарним ринком розумітимемо сукупність інституційних угод (контрактів), у рамках якого відбувається організований обмін товарами між учасниками ринку, а дії учасників регулюються не лише цінами, а й структурними зв'язками та інституційними формами.

Основні положення та характеристики категорії «ринок» виокремлено з погляду трьох економічних теорій (дод. А.).

При найрізноманітніших підходах і трактуваннях ринку ключовим вирізняється питання взаємодії його суб'єктів, яке зводиться до проблеми конкуренції та факторів, що її обмежують.

В економічній соціології виділяється нова галузь – соціологія ринків. Її представники стверджують, що крім ринку існують інші господарські устрої, що визначаються діяльністю держави та домогосподарств, а визначення ринку, яке трактують традиційні економісти, надмірно абстрактне або впливає із застарілих стандартів. В економіко-соціологічному підході ринок розглядається як система постійного, переважно матеріального, взаємовигідного та конкурентного обміну благами на добровільній основі, де дії його учасників регулюються не лише цінами, а й їх структурними зв'язками, інституційними формами, владними ієрархіями та культурними конструкціями. Наперед виступають соціальні відносини, що конституують ринок, пов'язуючи його учасників [15].

Досить цікаво з урахуванням релевантно-соціологічних підходів, трактує ринок Н. І. Фединець. Саме конвенційні економічні характеристики ринку розглядаються через призму складових соціальних відносин, у яких значною мірою вкорінені дії його учасників. Сам ринок у запропонованій теорії сприймається як організаційне поле. За учасників ринку виступають підприємства, які належать одному сектору або галузі, але розрізняються між собою за обсягом та структурою наявного у них капіталу (як економічного, так і культурного, соціального та

символічного). Структура розподілу специфічних форм капіталу формує структуру поля, яка визначає умови входу на ринок та можливості отримання прибутку в такому полі. З іншого боку, у цій роботі ринок представляється як сукупність послідовно пов'язаних ланок обміну, що змушує визначати склад учасників ринку ширше, ніж просто взаємодію продавців і покупців [16].

Акумулюючи всі наведені вище трактування поняття «ринок», можна визначити його як організаційне поле, що включає набір соціальних інститутів, в рамках якого відбувається транспортування продукту і його організований та інституційний обмін між учасниками ринку. Таке визначення може використовуватись на ринках природних ресурсів, продуктів виробничої діяльності та невиробничої сфери.

Ринок являє собою досить налагоджений механізм, здатний вирішувати основні економічні завдання, який водночас потребує втручання держави, підтримки циклічності економічних процесів, а також доведення соціально-економічної значущості окремих ринкових підсистем.

Незважаючи на те, що різні форми регулювання господарських систем відомі упродовж тривалого часу, теоретично необхідність державного регулювання одним із перших обґрунтував англійський вчений-економіст Джон Кейнс, який розробив теорію ефективного попиту. Її суть полягає в тому, що держава як найважливіший економічний агент, має активно стимулювати попит, як споживчий, так і на ринку засобів виробництва. Серед механізмів, які може і має використовувати держава – це інвестиції у виробництво, збільшення витрат на соціально-економічні цілі, збільшення випуску грошей в обіг. Таким чином, роль державного регулювання ринкових процесів полягає у стимулюванні попиту за допомогою кредитно-грошових і бюджетних інструментів, серед яких особливе значення надається випуску та розміщенню на ринку великих державних позик для покриття бюджетного дефіциту.

Ідеї Кейнса стимулювали розвиток наукових досліджень у сфері державного регулювання ринкової економіки, зокрема, на їх основі сформувалася теорія, що отримала назву кейнсіансько-неокласичний синтез (І. Самуельсон, Дж. Тобін,

Дж. Хікс та ін.). У її рамках розроблялася система заходів антикризового регулювання економіки, що включає гнучке використання видатків і доходів бюджету залежно від змін ринкової кон'юнктури, а також використання систем податкового регулювання, платежів соціального страхування тощо. Поряд із бюджетними та грошово-кредитними методами регулювання економіки, представники цього напрямку пропонують широке використання ринкових умов, зокрема, конкуренція, динаміка цін тощо.

Представники інституційної школи пояснюють необхідність державного регулювання ринку через його нездатність вирішувати сучасні проблеми розвитку суспільства внаслідок недосконалості ринкового механізму. Так, Джон Кларк серед найважливіших інструментів регулювання ринкових процесів вказує систему громадського контролю [17]. Розглядаючи цю систему як багаторівневу, він включає в неї не тільки оцінку конкретного споживача (Закон України «Про захист прав споживача» можна розглядати як одну з форм громадського контролю), а й внутрішньофірмові стандарти, систему контролю діяльності транснаціональних компаній, компаній монополістів, що сформувалася на рівні громад та держави.

Представник інституційної школи, Джон Гелбрейт вважав, що в ХХ столітті почали складатися такі масштабні економічні підсистеми, як власне ринкова, що об'єднує малий і середній сектори економіки, і «планова» система, до якої входять великі корпорації, що взаємодіють з державою [18]. Це призводить до посилення впливу державного регулювання на ринкові процеси, що загалом має об'єктивний характер.

Тенденції до посилення державного регулювання ринку відзначають Р. Хейлбронер та Л. Тароу. У своїй роботі «Економіка для всіх» вони звернули увагу на той факт, що в результаті неминучого в сучасних умовах процесу «соціалізації економічної системи» відбувається зміцнення економічної бази державного регулювання, що у свою чергу призводить до формування моделі «контрольованого суспільства», в якому роль традиційних атрибутів капіталізму, таких як приватна власність, ринкові механізми та інші скорочується, а роль

політичних чинників, навпаки, зростає [19]. У результаті формуються різноманітні інститути, що беруть участь у регулюванні ринкових процесів.

Проте необхідність всебічного регулювання ринку поділяють далеко ще не всі дослідники. Багато представників монетаристської теорії, чиказької та австрійської шкіл економіки, неокласики виступають за обмеження участі уряду в економічних секторах. Так, на думку їхніх представників Г. Саймонса, Ф. Найта, М. Фрілмана, Ф. Хайєк, втручання держави в природні ринкові процеси може негативно впливати на розвиток економіки [20].

Звідси і постає необхідність обмеження державного регулювання рамками стимулювання господарської діяльності, підтримки необхідного рівня грошової маси в обігу, проведення кредитних заходів, обмеження соціальних витрат. Таким чином, на відміну від кейнсіанської моделі, об'єктом державного регулювання повинен виступати не попит, а пропозиція. Зокрема, пропозиція факторів виробництва внаслідок стимулювання підприємництва зростатиме.

Стимулюючий вплив на економіку, на думку монетаристів, надають такі заходи державного регулювання, як: збалансована кредитно-грошова політика, що забезпечує підтримку необхідного рівня грошової маси; зниження рівня податків; скорочення зростання дефіциту бюджету; підтримання мінімальних ставок заробітної плати та ін.

Економісти австрійської школи, починаючи з Людвіга фон Мізеса, стверджують, що будь-яке регулювання не тільки порушує ринкові процеси, а й стимулює до впровадження більш складніших моделей регулювання. При цьому наслідки регулювання можуть виявитися непередбачуваними.

Заслуговує на увагу і теорія «захоплення» Дж. Стіглера. Відповідно до цієї теорії, регулювання, попри декларовані наміри, захищає швидше самі промислові підприємства від нової конкуренції, а не інтереси споживача. Як приклад Стіглер наводив спробу міжштатної торгової комісії США обмежити рух вантажівок між штатами. У результаті вигоду отримали залізничні компанії, які стали монополістами і суттєво збільшили тарифи. Досліджуючи теоретичні підходи до питання регулювання, слід згадати і про концепцію «дерегулювання». Відповідно

до цієї концепції спрощення та зменшення правил веде до зростання конкурентоспроможності різних галузей народного господарства, підвищення продуктивності праці, а отже, і до зростання ефективності економічної системи загалом [21].

Теорії регулювання та дерегулювання аж ніяк не суперечать одна одній. Не заперечуючи необхідність державного втручання, прихильники теорії дерегулювання стверджують, що саме гнучкість впливів, що управляють, сприяє сталому розвитку економіки.

У вітчизняній економічній науці під державним регулюванням економічних відносин традиційно розуміється сукупність наступних заходів: правове забезпечення економічної діяльності; перерозподіл доходів у суспільстві; регулювання бюджетного сектору економіки; організація грошового обігу; кредитних відносин; валютного курсу; виробництво суспільних благ; мінімізація трансакційних витрат; антимонопольне регулювання та розвиток конкуренції [22].

На необхідність посилення ролі регулювання ринкових відносин в умовах початку економіки нового типу вказують і фахівці у галузі трансформаційної економіки. Так, на думку Ю. М. Чайки, «основним детермінантом вибору того чи іншого з можливих «коридорів» переходу в рамках об'єктивних соціально-економічних обмежень у трансформаційному суспільстві є неекономічні фактори розвитку, оскільки якісна зміна в економіці здійснюється через дію економічних закономірностей, але активну роль грає позаекономічне втручання в економічні структури, що в свою чергу є наслідком нездатності економічних систем у перехідну епоху відтворюватися на власній основі» [23].

Таким чином, аналіз існуючих підходів до процесу регулювання дозволяє сформулювати наступні висновки: незважаючи на суперечки про необхідність регулюючого впливу на економічну систему і наявність різноманітних теорій (регулювання, дерегулювання, захоплення та ін.), сам факт необхідності регулювання вже ні в кого не викликає сумнівів. Економіка на всіх рівнях переходить на новий глобальний етап розвитку, при цьому специфіка транзитивного періоду зумовлює нестійкість системи та підвищує імовірність

виникнення кризових явищ; як найактуальніше нині виокремлюється питання про якість та гнучкість регулюючої системи, основною метою якої має стати стійке та соціально орієнтоване економічне зростання.

Розглядаючи такий розділ економічної науки, як функціонування та розвиток агропродовольчих ринків, варто зауважити, що понятійний апарат остаточно не сформований.

Натепер сформувалися різні трактування поняття «агропродовольчий ринок» та його модифікації, засновані на процесному, інституційному, системному та соціальному підходах. Різноманітні також і методологічні підходи до визначення сутності поняття «агропродовольчий ринок». Відмінності трактування визначення «агропродовольчий ринок» в економічній літературі встановлені його еволюцією під час суспільного розвитку, відображенням логіки наукового пізнання в процесі дослідження, багатоаспектністю і багатогранністю аналізованої категорії, характером визначення проблем, підбором принципів та методичних підходів до їх вирішення та відповідно до цього спрямованістю отриманих результатів.

При цьому в Законі України «Про основні засади та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» зазначено, що «агропродовольчий ринок – це суб'єкт господарювання, що створює належні умови для реалізації (оптової реалізації) сільськогосподарської продукції, у тому числі харчових продуктів, на спеціально оснащених та відведених місцях відповідно до закону» [24].

Деякі автори серед ринків сільськогосподарської продукції переважно вирізняють продовольчий. Як вважає К. М. Рябченко, продовольчий ринок слід досліджувати в кількох аспектах: як сукупність усіх ринків, що функціонують в аграрному секторі, у широкому розумінні; як ринок сільськогосподарської продукції, об'єктом якого слугує товар, вироблений безпосередньо в сільському господарстві і який проходить через усі стадії руху до кінцевого споживача (у вузькому сенсі розуміння) [25]. Проте це визначення необ'єктивне, оскільки продовольчий ринок неспроможний вмістити у собі всі ринки сільськогосподарського сектору і загалом агропродовольства.

Разом із тим А. Я. Клипач наголошує, що «продовольчий ринок підпорядковується у своєму розвитку правилам попиту та пропозиції», і зазначає «властивість здійснювати взаємодію на децентралізованому механізмі цінних сегментів» [26]. За умови узагальнення різних джерел у найзагальнішому значенні «під продовольчим ринком мається на увазі складний комплекс товарно-грошових взаємовідносин між суб'єктами господарювання, які беруть участь безпосередньо або опосередковано у виробництві, переробці, зберіганні, транспортуванні та реалізації сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства за рахунок як власних, так і імпортих товаровиробників сільськогосподарської продукції» [27].

Різні трактування категорії відрізняються один від одного охопленням різних видів продукції, що продаються-купуються на ринку і, отже, межами цього ринку.

У рамках процесного підходу агропродовольчий ринок розглядається як багатофункціональна система економічних і товарно-грошових відносин у сфері агропродовольчого сектору й обігу сільськогосподарської продукції та продовольства між усіма господарюючими суб'єктами, які прямо або опосередковано беруть участь у виробництві, переробці, зберіганні, транспортуванні й реалізації сільськогосподарської продукції, сировини і продовольств як за рахунок вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської продукції, так і імпорту, на основі задоволення існуючих та формування нових потреб. Така думка поширена найбільшою мірою в середовищі науковців та практиків у сфері сільськогосподарського виробництва [28].

Проте частина дослідників ототожнює ринок із системою економічних відносин, виділяючи склад структуроутворюючих елементів агропродовольчого ринку [29], тоді як інша частина розглядає його як форму економічних відносин, що враховують вплив ціни продовольства на формування попиту [30], або як багатофункціональну систему товарно-грошових відносин, поєднуючи процеси, що тут відбуваються [31], розширюючи поняття внутрішнього ринку [32].

Варто зауважити, що недоліком цього підходу стало не врахування наявності інфраструктури ринку. Досвід показує, що агропродовольчий ринок це складно структуроване та сегментоване утворення.

При застосуванні другого підходу – інституційного, була спроба ліквідувати вищезазначений недолік. Так само, як і за процесного підходу, агропродовольчий ринок розглядається як система економічних відносин та інституційних структур товароруку сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів до кінцевого споживача через біржову, оптову, роздрібну торгівлю з використанням логістичних і інформаційних мереж сфери торгівлі сільськогосподарською сировиною, продовольчими напівфабрикатами та готовою продукцією, але додатково вказується ринково-інституційна складова структури, що формується з урахуванням природних, організаційних та економічних умов функціонування суб'єктів господарювання в сфері аграрного бізнесу.

Прихильниками цього підходу виступають О. В. Березін, Т. Г. Дудар, які враховують умови функціонування агропродовольчого ринку, його базові складові, вплив на формування господарських зв'язків різних рівнів та надання послуг.

У такому підході також присутній недолік, за яким елементи системи виробничих і товарообмінних операцій не відображені на агропродовольчому ринку. Разом із тим практично ефективна інституційна структура агропродовольчого ринку можлива за умови, що її елементи тісно взаємодіють, забезпечуючи цілісність системи.

У третьому, системному підході, була здійснена спроба усунути цей недолік. Так само, як і за процесного підходу, агропродовольчий ринок розглядається як система економічних відносин, і так само, як за інституційного підходу, враховуються базові складові агропродовольчого ринку, але додатково вказується, що ринкові відносини на агропродовольчому ринку не обмежені лише сферою обміну, а включають систему різноманітних, взаємозалежних субринків (окремих продуктових ринків), у межах дії яких формуються пропозиція, попит і вартість товару.

Дотримуються цього підходу П. О. Сухій [33], Н. А. Карасьова [34], що враховує економічні та товарно-грошові відносини, визначає існування субринків, додає пов'язані суб'єкти ринку та елементи обслуговування, запроваджує опосередкованість товарно-грошових відносин та зв'язків між суб'єктами агропродовольчого ринку.

За недолік згаданого підходу визнається не врахування соціальної спрямованості. Із наявного досвіду, особливість агропродовольчого ринку визначається характером товару, зокрема, його належністю до системи життєзабезпечення.

Прихильники четвертого підходу, соціального, намагалися прибрати цей недолік. У рамках вказаного підходу агропродовольчий ринок розглядають як складну сегментовану систему соціально-економічних взаємин, що має сукупність специфічних властивостей, зумовлених належністю запропонованого товару до системи життєзабезпечення, а отже, особливостями формування попиту та продовольства.

Серед інших Ю. В. Трокоз пропонує трактувати агропродовольчий ринок як систему економічних відносин та інституційних структур доведення сільськогосподарської продукції до кінцевого споживача через системи біржової, оптової, роздрібної торгівлі шляхом використання логістичних та інформаційних мереж. На думку автора, як підґрунтя агропродовольчого ринку доцільно виділити три базові складові: суб'єкти агропродовольчого ринку: продавці (виробники сільськогосподарської продукції), покупці (переробні підприємства, торгово-посередницькі структури, населення, заклади харчування, які фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів); інституційні засади агропродовольчого ринку: законодавчі акти і правила торгівлі, стандарти якості; органи та методи регулювання ринкової кон'юнктури тощо; інфраструктура агропродовольчого ринку: матеріально-технічна й організаційна системи закупівлі, транспортування, зберігання і продаж продукції, біржі, оптові структури, мережі роздрібної торгівлі, системи фінансових розрахунків між продавцями та покупцями, інформаційні маркетингові служби і т.п. [35].

Як свідчать результати дослідження, науковці виділяють такі функції агропродовольчого ринку: стимулююча, ціноутворююча, посередницька, регулююча, сануюча та інформаційна. Стійке функціонування агропродовольчого ринку створює сприятливі умови для стабільної і прогнозованої діяльності як сільгосптоваровиробників так і переробної промисловості, торгових організацій [36].

Аналіз досліджень вчених стосовно формування методичних підходів до розуміння поняття «агропродовольчий ринок» показує, що авторські трактування категорії відрізняються один від одного охопленням різних видів продукції, яка реалізується або купується на ринку, і, отже, межами цього ринку.

Агропродовольчому ринку притаманні суттєві особливості, що відрізняють його від інших товарних ринків. Зокрема: товаровиробники за специфіки сільськогосподарського виробництва не можуть оперативнo нарощувати або скорочувати виробництво продукції у зв'язку з коливаннями попиту; споживачі порівняно рівномірно споживають продовольство і неспроможні відкласти його споживання на тривалий термін; сільське господарство схильне до впливу погодних умов, пропозиція продукції коливається за роками; вироблена сільськогосподарська продукція в основному швидкопсувна; має місце слабка еластичність попиту та пропозиції порівняно з цінами на продовольчі товари.

При цьому необхідно зазначити, що продовольчі товари – це особливий вид товарів, що становить основу життєзабезпечення населення. Вони виступають найважливішою життєвою необхідністю, але водночас, із настанням насичення, попит на них знижується і споживач спрямовує увагу на інші категорії товарів, зокрема предмети тривалого користування.

Для агропродовольчого ринку характерні відносно насичений та зростаючий попит і пропозиція на сільськогосподарську продукцію, сировину й продовольство від усіх учасників ринку за ціною, обсягом, асортиментом та якістю. Має місце гнучкість економічних відносин у ланцюжку «виробництво-споживання» сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства за наявності механізму постійного регулювання на національному рівні, включаючи систему

заходів, що обмежують доступ на агропродовольчий ринок країни окремих видів імпортного продовольства та сільськогосподарської сировини. Наявність розвиненої інфраструктури зумовлює безперешкодне переміщення сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства від їх виробників до кінцевих споживачів. Це враховує встановлення раціональних територіально-галузевих пропорцій, що якнайповніше відповідає економічним інтересам розвитку сільськогосподарського виробництва в країні. Ведення адекватної сучасним умовам цінової, фінансово-кредитної та зовнішньоекономічної політики забезпечує сільськогосподарським товаровиробникам досить сприятливі умови виробництва і реалізації продукції та формування інвестиційного клімату для інвесторів. Створення досконалої нормативно-правової бази функціонування суб'єктів агропродовольчого ринку гарантує успішність участі країни в міжнародних інтеграційних об'єднаннях, підвищення якості вітчизняного продовольства, охорону здоров'я населення, тощо. Адекватне реагування суб'єктів на зміну кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства відбувається на основі використання системи державних заходів законодавчого, організаційного та економічного характеру. Наявність необхідних запасів сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства слугує підґрунтям для підтримки пропорційності попиту та пропозиції на внутрішньому ринку.

Вважаємо, що агропродовольчий ринок має складно сегментовану структуру, з притаманними останній сукупністю специфічних властивостей, зумовлених особливостями формування попиту та пропозиції продовольства, а значить є яскраво виражено соціально спрямованим.

На основі проведених досліджень встановлено, що агропродовольчий ринок – це складна соціально-економічна система з емерджентним ефектом у вигляді конкурентних переваг, ключові елементи якої представлені попитом, що характеризує платоспроможну потребу в продовольчих товарах та їх пропозицію, що відображає обсяги виробництва та імпорту агропродовольства. У ринковому

механізми визначальне значення мають склад і чисельність продавців і покупців, і навіть сукупність зв'язків з-поміж них і всередині кожної з цих груп.

Емерджентний ефект цієї системи представлений конкурентними перевагами агропродовольчого ринку в сукупності його статичних та динамічних характеристик: створення умов для забезпечення ефективного використання факторів виробництва агропродовольчої продукції, насамперед сільськогосподарських угідь з абсолютно нееластичною пропозицією; можливості збільшення асортиментної пропозиції продовольчих товарів; забезпечення пріоритетності вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів за умов глобалізації.

Саме ці переваги визначаються характером взаємодії суб'єктів, що формують пропозицію, та споживачів агропродовольчої продукції. Так, вертикальні продовольчі ланцюги, що виникають у результаті інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки, сприяють підвищенню ефективності використання всіх факторів виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема на основі гнучкого перерозподілу фінансових ресурсів вертикально інтегрованих підприємницьких структур у сфері агробізнесу, створюються рівні відтворювальні можливості для його учасників, у тому числі сільськогосподарських підприємств. На основі системної взаємодії суб'єктів агропродовольчого ринку розширюється асортимент товарів продукції сільського господарства та переробних підприємств, оскільки основною тенденцією розвитку світового ринку виступає збільшення частки переробленої продукції, що характеризується високим рівнем доданої вартості. В умовах глобалізації при проникненні суб'єктів господарювання на внутрішній агропродовольчий ринок існують як економічні, так і адміністративні бар'єри у вигляді субсидування низки галузей, вищих екологічних норм, неформальних зв'язків між учасниками глобальних мереж.

Такий підхід до сутності агропродовольчого ринку дозволяє наповнити великим системним змістом парадигму теорії організації галузевих ринків, що базується на взаємозв'язку «структура – поведінка – результат» як у частині її теоретичних і методотичних компонентів, так і з погляду практичного

використання. Тобто, звідси, найважливішими структурними компонентами агропродовольчого ринку як системи стають галузеві ринки, кожен з яких об'єднує у процесі взаємодії попиту та пропозиції товари, які визнаються близькими субститутами з позиції покупців, точніше, кінцевих споживачів. Слід також зазначити у зв'язку з наростаючою субституційною конкуренцією, зумовлену диференціацією товару, як обов'язкової умови задоволення потреб, що зростають, відповідно до дії загального закону підвищення потреб.

Вважаємо, що агропродовольчий ринок являє собою базовий компонент продовольчого ринку. Його структура утворюється внаслідок об'єднання всіх галузевих продовольчих ринків, товарний портфель яких формується у сфері аграрного сектору економіки та харчової промисловості на відміну від синтезованих продуктів, присутніх на продовольчому ринку. В умовах глобалізації і технологічного прогресу зростає роль і затребуваність у екологічній та органічній агропродовольчій продукції від споживачів із відносно високим рівнем доходу.

Агропродовольчий ринок вирізняється як підсистема соціально-економічної системи країни з її найважливішою компонентою – соціумом, характеристики якого безпосередньо впливають на попит і пропозицію.

Під демографічною складовою соціуму як чинника розвитку агропродовольчого ринку ми розуміємо не лише кількісні характеристики – чисельність населення та динаміка його зростання, а й якісні – гендерна та вікова структура, територіальний розподіл населення, середня тривалість життя, рівень захворюваності тощо.

Споживча характеристика соціуму, на наш погляд, включає рівень доходів населення, структуру харчування та її відповідність науково обґрунтованим нормам споживання, в тому числі і в перерахунку на енергетичні одиниці.

У виробничу компоненту соціуму нами включено такі елементи: чисельність і склад сільського населення, соціальна інфраструктура сільських населених пунктів, співвідношення між соціальними показниками міських та сільських поселень, професійно-кваліфікаційні характеристики зайнятих у господарствах

корпоративного сектору аграрної економіки, продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах.

На параметри попиту і пропозиції безпосередньо впливають культурно-етнічні особливості соціуму. Так, релігійні звичаї та національні традиції спричиняють обмеження попиту на окремі продовольчі товари.

Продовольче забезпечення населення країни визнано двоєдиним завданням – з одного боку досягнення мінімального рівня споживання продовольчих товарів відповідно до науково обґрунтованих норм, з іншого – досягнення рівня споживання продовольчих товарів економічно розвинених країн.

В умовах глобалізації поняття соціуму з його основними характеристиками не може бути повністю локалізоване і все більше набуває глобального характеру. Проте забезпечення продовольчої безпеки країни залишається нагальним національним завданням.

Ринок агропродовольства означає сукупність усіх товарно-грошових відносин між сільськогосподарським виробником, закупником, переробником, оптовою та роздрібною торгівлею, кінцевим споживачем. Надважливою тут стає багаторівнева система зв'язків між виробництвом, переробкою, транспортуванням, зберіганням, розподілом та споживанням. Як зазначає О. В. Березін, попит на продовольство характеризується низькою еластичністю, яка властива сільському господарству загалом, як галузі вельми консервативної [37]. Водночас, товари сільськогосподарського виробництва здебільшого становлять продукцію першої життєвої необхідності, багато її видів – незамінні. Отже, попит на них може і не зменшуватися у разі підвищення цін. Виходячи з цього, пропозиція продукції галузі через виробництво всередині країни відноситься до сфери людської діяльності, яка не може вимірюватися лише економічною доцільністю, оскільки відсутність такої несумісна з життям. Попит на продукцію сільського господарства змінюється порівняно повільно та визначається багатьма факторами, специфічними, характерними для наших вітчизняних умов (ОСГ, дачні ділянки тощо).

Пропозиція сільськогосподарської продукції залежно від зміни цін має інерційність, особливо в рослинництві та у галузях тваринництва з тривалим

циклом виробництва. При цьому обсяг виробництва і величина пропозиції суттєво залежать від природно-кліматичних умов, які мають імовірнісний характер та підвищують ризики в сільськогосподарському виробництві. Причому між виробництвом і пропозицією продовольства на ринку виникає певний лаг, що посилює негативний інфляційний вплив на сферу сільського господарства. Без урахування цих особливостей галузі неможливо приймати правильні управлінські рішення, які в умовах ринкових відносин набувають особливої актуальності.

На основі узагальнення досліджень науковцями визначено, що об'єктами агропродовольчого ринку слугують види сільськогосподарської продукції та продукти її переробки, з приводу яких виникають відносини купівлі-продажу на ринку. Як суб'єкти виступають – домогосподарства, суб'єкти господарювання в сфері аграрного бізнесу і харчової промисловості та торгівлі, державні органи влади і місцевого самоврядування.

Зважаючи на те, автором запропоновано удосконалену класифікацію суб'єктів агропродовольчого ринку, засновану на двох ознаках: організаційно-правовій ознаці господарювання та функціональній ознаці (дод. Б.).

Із погляду функціоналу суб'єкти агропродовольчого ринку необхідно поділити на суб'єкти попиту та пропозиції. До суб'єктів пропозиції на ринку «Business to business» (бізнес для бізнесу) (B2B) відносимо виробників сільськогосподарської сировини, серед яких сільськогосподарські підприємства та особисті селянські господарства.

Суб'єкти попиту ринку B2B, це насамперед переробні підприємства та торгово-посередницькі підприємницькі структури. Досягнення цільової функції агропродовольчого ринку ($f_{ц} \rightarrow S=D$) визначається станом галузей аграрного сектору та харчової промисловості.

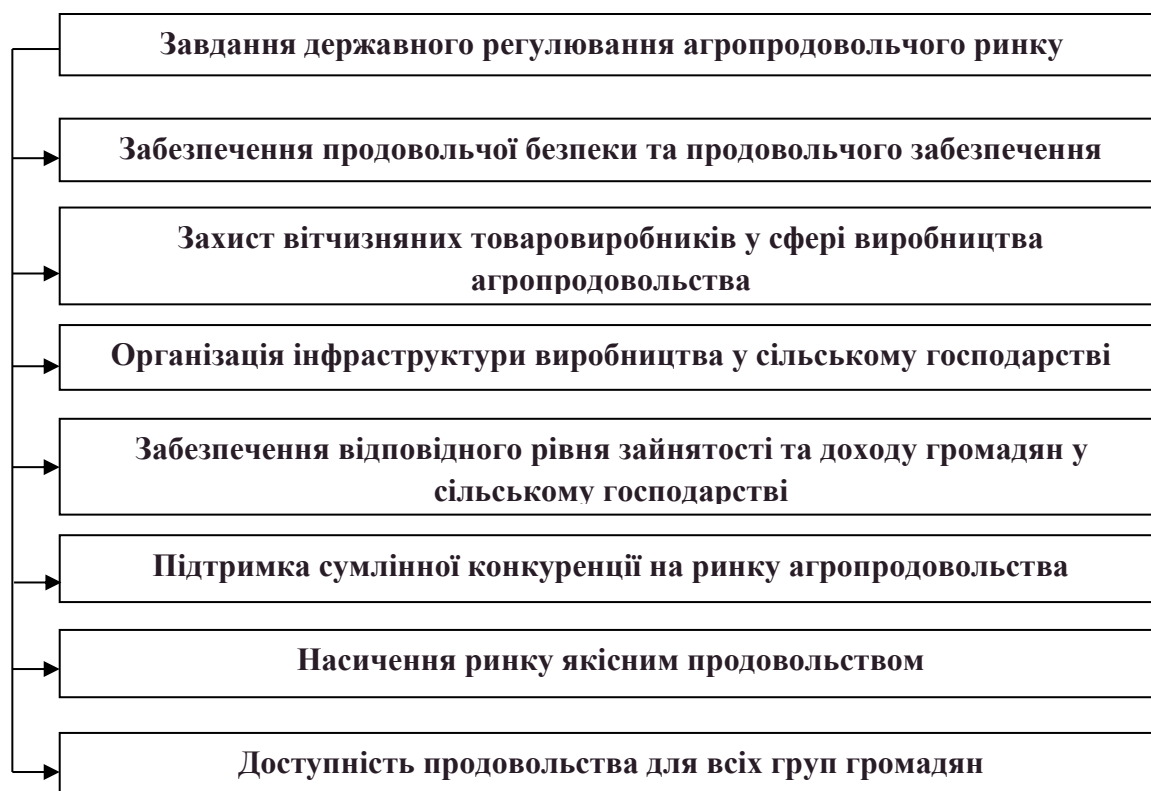
На ринку B2C ситуація складається дещо іншим чином – до суб'єктів пропозиції відносимо переробні підприємства та торгово-посередницькі структури, тоді як попиту відповідно – кінцеві споживачі (населення). Цільова функція ринку ($f_{ц} \rightarrow S_1=D_1$) по суті полягає у досягненні балансу інтересів між кінцевими споживачами та підприємствами аграрного сектору.

Таким чином, на основі узагальнення проведеного дослідження можна стверджувати, що агропродовольчий ринок це консолідований комплекс соціально-економічних відносин між господарюючими суб'єктами галузевих ринків, механізм функціонування якого базується на принципах загального розвитку аграрного сектору і харчової промисловості та максимальної орієнтації на споживчий попит.

Державне регулювання суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу – одне із складових системи державного регулювання економіки, що становить сукупність соціально-економічних, організаційно-правових і політичних заходів, реалізованих державою для стійкого функціонування сільськогосподарського виробництва та сталого розвитку сільських територій з метою продовольчого самозабезпечення країни, і навіть процесу імпортозаміщення та створення експортоорієнтованих виробництв, зокрема продукції з високою доданою вартістю [38].

У сучасних умовах питання про роль держави в регулюванні аграрного сектору залишається досить проблемним. Узагальнення досліджень державного регулювання сільськогосподарського виробництва зарубіжними науковцями свідчить, що у розвинених країнах із ринковою економікою відсутні як переконані противники, так і прибічники державного втручання в діяльність суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу. Незважаючи на це, на практиці, у різних країнах держава бере активну участь у вирішенні питань, ухваленні законодавчих норм стосовно аграрного сектору економіки, що підтверджує значущість державного регулювання сільськогосподарського виробництва.

Вважаємо, що за мету державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу визначено постійне задоволення потреб населення в продовольчих товарах за рахунок вітчизняних виробників. Серед завдань державного регулювання сільськогосподарського виробництва варто виділити наступні (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Завдання державного регулювання агропродовольчого ринку
Джерело: побудовано автором.

Для ефективного державного регулювання сільськогосподарського виробництва потрібне дотримання таких принципів: аграрного протекціонізму, що орієнтований на продовольчу безпеку, передбачає захист сільського господарства при взаємодії з іншими галузями та регулювання імпорту продовольства для захисту інтересів вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників; програмного регулювання, що полягає у розробці програми стійкого функціонування суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу, заснованої на науково обґрунтованих прогнозах; поєднання державного і регіонального підходів, що базується на програмно-цільовому методі й полягає у тому, що забезпечення ресурсами сільськогосподарських товаровиробників регулюється органами влади трьох рівнів (держава, область (район), об'єднана територіальна громада), які взаємодіють між собою. Єдність правового та економічного простору забезпечує державний рівень.

Реалізація цілей, завдань і принципів державного регулювання сільськогосподарського виробництва здійснюється у вигляді різних форм, методів,

заходів та інструментів, що утворюють механізм державного регулювання виробничо-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу.

Вважаємо, що під формою державного регулювання аграрного сектору розуміється діяльність державних органів та місцевого самоврядування щодо регулювання діяльності сільськогосподарських підприємств. Одні науковці виділяють такі форми державного регулювання сільськогосподарського виробництва, як правотворчу, правоохоронну, організаційну, правозастосовну [39]. Інша група дослідників, зокрема О. О. Красноручський, виділяють еколого-економічну, соціально-економічну, фінансово-економічну, ринкову, адміністративно-правову, організаційно-економічну форми регулювання діяльності сільськогосподарських товаровиробників [40].

Застосування всіх форм державного регулювання разом дозволяє оптимально вирішувати завдання щодо діяльності господарюючих суб'єктів.

Усі форми державного регулювання реалізуються у вигляді певних методів із комплексом конкретних способів впливу державних органів на всіх учасників аграрного виробництва. За змістом виділяють: адміністративні методи – обов'язкові для виконання всіма підприємствами, причому їх застосування означає, що діяльність суб'єктів ринку ґрунтується не на основі вільного вибору, а на державних розпорядженнях. До цих методів відносять методи прямого впливу, які включають примусові заходи, заборони і дозволу; економічні методи – передбачають формування способів і стимулів підтримки розвитку виробництва та обігу товарів. Ці методи дозволяють підприємствам приймати незалежні рішення. До економічних методів належать методи прямого і непрямого впливу.

Вибір на користь того чи іншого методу робиться залежно від ситуації, що склалася в АПК, а також від форм власності сільськогосподарських підприємств. Реалізація методів здійснюється за допомогою різних інструментів державного регулювання, що становлять засоби впливу на соціально-економічні процеси. Наприклад, реалізація адміністративних методів здійснюється за допомогою

прийняття законодавчих актів, економічних – за допомогою встановлення мит, відсоткової ставки за кредитом, податкових пільг та ін.

Під заходами державного регулювання розуміють інструменти, які закріплено у правових актах і які відображають види діяльності органів управління залежно від ситуації у АПК. Основні з них наведено в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України як заходи щодо реалізації аграрної політики держави» [41]. Вищою формою державного регулювання сільськогосподарського виробництва визнано державне програмування, оскільки в процесі реалізації програми можуть у сукупності використовуватися різні форми, методи та інструменти, тобто програмно-цільовий метод є комплексним.

Отже, регулювання сільськогосподарського виробництва – об'єктивна закономірність ринкової економіки. При цьому підвищення ефективності аграрної економіки залежить від сприятливої політики її державного регулювання.

У сільському господарстві виробляється великий обсяг швидкопсувної та сезонної продукції. Це об'єктивно вимагає інтеграції й кооперації виробництва, переробки і реалізації у порівняно стислі терміни. Звідси виникають об'єктивні чинники, що визначають особливості агропродовольчого ринку: з одного боку, розірвання актів купівлі-продажу у часі та просторі, з іншого – розвиток інтегрованого ринку.

Таким чином, агропродовольчий ринок, не будучи за сучасних умов ні саморегульованим, ні самодостатнім, не може успішно функціонувати без постійного державного втручання та підтримки.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна стверджувати, що у наукових дискусіях сьогодні спостерігається безліч термінологічних словосполучень з єдиною основою – «ринок»: «сільськогосподарський ринок», «продовольчий ринок», «агропродовольчий ринок». Ряд дослідників, оперуючи такими у своїх наукових працях, вкладають у них найчастіше єдиний зміст. Як об'єкт дослідження наведені тут словосполучення виступають як синонімічні поняття, що мають єдине смислове навантаження. Контроль за рівнем розвитку

агропродовольчого ринку здійснюється шляхом кількісної та якісної оцінки показника розвитку, що включає дані про властивості об'єкта спостереження.

У сучасних умовах економічного розвитку стале забезпечення населення продуктами харчування визначається не лише рівнем сільськогосподарського виробництва, а й ефективністю функціонування агропродовольчого ринку. Економічна інтерпретація категорії «агропродовольчий ринок» тісно поєднуються з поняттями «сільськогосподарський ринок» та «продовольчий ринок», різнячись між собою видами представленої на ринку продукції і, як наслідок, межами цього ринку.

Державне регулювання продовольчих ринків має бути спрямоване на створення умов для: розвитку конкурентного середовища; сталої пропозиції продовольчих товарів вітчизняного виробництва; підвищення платоспроможного попиту населення на продукти харчування; ефективної цінової політики; удосконалення інфраструктури ринку.

Важливим завданням стає розробка механізму державного регулювання на агропродовольчому ринку.

Ефективне функціонування суб'єктів господарювання ринку різних форм власності, а також забезпечення соціальних пріоритетів з точки зору суспільного розвитку можуть бути досягнуті шляхом державного регулювання процесів, які відбуваються у сфері товарного звернення, що властиво розвиненому ринковому механізму.

1.2. Економічна сутність організаційно-економічного механізму та особливості його прояву на ринку молока

Одним із пріоритетних завдань, яке належить вирішити в найближчі роки, визначено нарощування в аграрному секторі України виробництва молока та молочної продукції до рівня, що забезпечує продовольчу безпеку країни (не менше 85 % від загального споживання населення).

Вирішення цього завдання повинно бути здійснено не тільки призупиненням зменшення поголів'я великої рогатої худоби, у тому числі корів у господарствах усіх категорій, а й модернізацією технічної бази молочного скотарства, впровадженням інноваційно-інвестиційних проєктів, необхідністю формування та подальшим розвитком суб'єктів ринку молока, оскільки саме на ньому задовольняється потреба кінцевого споживача – населення в молочних продуктах, які необхідні для забезпечення життєдіяльності людини.

Разом із тим, забезпечення ефективного функціонування й розвитку ринку молока і молочної продукції – найважливішої частини продовольчого ринку країни, вимагає вивчення та вирішення багатьох взаємопов'язаних проблем не тільки фінансово-економічного, а й організаційного характеру, оскільки сучасний ринок має бути регульованим, не монополізованим та, що особливо важливо, соціально-орієнтованим.

У зв'язку зі вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ) існує реальне та обґрунтоване побоювання, що дешева імпортна молочна продукція буде витіснити з внутрішнього ринку вітчизняну продукцію. Умови приєднання такі, що Україна зможе різко підвищувати пряму фінансову підтримку вітчизняному молочному скотарству. Загалом українським виробникам і переробникам доведеться конкурувати з імпортними постачальниками молочної продукції. Вже нині необхідно вжити заходів щодо зниження собівартості молока в очікуванні того, що збільшиться дешевий імпорт.

Важливим методичним підходом для розуміння сутності організаційно-економічного механізму функціонування ринку молока стає дослідження поняття «організаційно-економічний механізм».

У вітчизняній науковій літературі останнім часом поняття «механізм» широко вживається в різних значеннях і поєднаннях («господарський механізм», «економічний механізм господарювання», «організаційно-економічний механізм», «ринковий механізм», «ціновий механізм» та ін.) стосовно масштабів усього народного господарства, галузей або підприємств. При цьому як в умовах

колишньої економічної системи, так і нинішньої науковці по-різному розмежовують згадані поняття та вкладають у них різний зміст трактування.

При тлумаченні поняття «механізм» доцільно виходити з фізичного змісту терміна – як системи, що складається з ланок, призначених для перетворення руху одних тіл на рух інших, тобто сукупності певної структури та певних процесів.

Як організацію функціонування певної системи трактують сутність терміна «механізм» О. С. Хринюк і М. О. Дергалюк. На думку останніх саме це поняття «організація» визначають, з одного боку, як упорядкований стан елементів цілого, з іншого – як процеси з їхнього впорядкування [42]. Таким чином, зміст поняття «організаційно-економічний механізм» доцільно розглядати через поєднання структурної і процесної складових, а не лише як сукупність методів чи важелів впливу на об'єкт управління.

Термін «господарський» в повному розумінні означає «що належить до господарювання», тобто, господарської діяльності, зміст якої ще вітчизняні науковці визначали як вживання людиною дій з метою поповнення запасів господарських благ і забезпечення можливої повноти задоволення потреб, що включають виробництво, зберігання, переміщення, обмін благ та організацію їх споживання [43].

У результаті синтезу понять «механізм» та «господарський» науковці надають найбільш повне визначення господарського механізму як сукупності економічних структур, інститутів, форм і методів господарювання, за допомогою яких здійснюється поєднання колективних і приватних інтересів суб'єктів, що в кінцевому результаті забезпечує функціонування та подальший розвиток економіки [44].

Тут варто відзначити думку І. Хоменка про багатоаспектність змісту поняття «господарський механізм», що є способом організації суспільного виробництва з властивими йому формами, методами, економічними стимулами і правовими нормами [45]. Звідси формується цілком логічний висновок, що господарський механізм – це ширше поняття, ніж економічний, організаційний чи організаційно-економічний механізми, оскільки сам зміст понять «господарство»,

«господарювання» охоплює ще значно більшу сукупність правових та соціально-психологічних інститутів, форм і методів. З принципу ієрархічності цілком обґрунтована подальша деталізація і конкретизація цих понять. Так, окремі напрями економічного механізму, як сукупність відповідних специфічних інститутів, форм, методів можна розглядати і характеризувати самостійними, але взаємопов'язаними економічними механізмами, що досить часто зустрічається в літературі та на практиці (зокрема, ціновий механізм, кредитний механізм і т. п.). На нашу думку, конкретний зміст господарського механізму та його найважливіших складових, безумовно, залежить від багатьох факторів і перебуває у постійній динаміці.

Серед інших О. М. Тридід розглядає національну економіку як систему взаємодіючих організаційно-економічних механізмів (рівноваги між виробництвом і споживанням; економічних циклів; рівноваги національної економіки та зовнішнього середовища, тощо), як ланцюжок послідовно виникаючих взаємопов'язаних явищ у суспільстві [46].

При цьому І. Яремко визначає організаційно-економічний механізм, як сукупність організаційних структур і конкретних форм і методів управління, а також правових форм, за допомогою яких реалізуються економічні закони, що діють у конкретних умовах та процес відтворення виробництва. На його переконання, система управління та механізм управління – це різні поняття. Відрізняються вони тим, що до складу механізму входять методи, види, форми та функції управління, тоді як система, крім перерахованого вище, містить ще й апарат управління, що виконує функції управління [47].

Ми підтримуємо думку вчених, що при розгляді сутності поняття «організаційно-економічний механізм аграрного бізнесу» доцільно виділити три його відмінності. По-перше, згаданий механізм формується на всіх рівнях сільськогосподарського виробництва: державному, регіональному, громади, підприємстві, структурних підрозділах. По-друге, формуючись на представлених рівнях, цей механізм діє і реалізується в їх межах. По-третє, як засоби виробництва

виступають біологічні активи та сільськогосподарські угіддя, що вносить певні відмінності в процес їх відтворення [48].

Систематизація теоретичних положень формування організаційно-економічного механізму дозволяє стверджувати про подібність наукових поглядів за основними змістовними елементами, їх структурою, способами і формами організації та проявами в сільському господарстві.

Слід виділити основні принципи функціонування організаційно-економічного механізму, дотримання яких має забезпечуватися при його функціонуванні: адаптація організаційно-економічного механізму до змін внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування суб'єктів господарювання економічного, соціального та політичного характеру; чітке дотримання принципів основних економічних законів; системний аналіз економічних і соціальних процесів та вирішення на його основі проблеми соціально-економічного розвитку підприємницьких структур; забезпечення поєднання суспільних і особистих інтересів в результаті виявлення тенденцій їх розвитку; забезпечення функціонування елементів організаційно-економічного механізму на всіх рівнях виробництва, розподілу і перерозподілу матеріальних благ; інформаційне забезпечення формування та функціонування організаційно-економічного механізму господарювання.

Звідси дотримання вищезазначених принципів повинно забезпечувати виконання основних функцій організаційно-економічного механізму, зокрема: підвищення ефективності господарсько-фінансової діяльності; забезпечення конкурентоспроможності виробленої продукції; створення сприятливих економічних умов для ефективного функціонування суб'єктів господарювання; підвищення мотивації окремих працівників та їх колективів у досягненні високих економічних показників виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання; забезпечення якісного перетворення матеріально-технічної бази підприємства.

Вважаємо, що для забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору необхідний дієвий організаційно-економічний механізм, заснований на поєднанні

державного регулювання та саморегулювання, а його формування має бути пріоритетним завданням на рівні держави.

Отже, на нашу думку, організаційно-економічний механізм функціонування суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу – це сукупність економічних та адміністративно-правових важелів впливу і форм організації соціально-виробничих процесів, що забезпечують функціонування галузей сільськогосподарського виробництва та сталий розвиток сільських територій.

Особливе місце у структурі ринку сільськогосподарської продукції належить ринку молока. Одним об'єктом купівлі-продажу й обміну на ньому виступають молоко та молочні продукти, що вирізняються цінними біологічними властивостями. Видатний вчений-фізіолог І. П. Павлов у своїх дослідженнях охарактеризував молоко як продукт харчування: «Між сортами людської їжі у винятковому положенні знаходиться молоко... Дивно виділяється з ряду інших сортів їжа, приготована сама природою» [49].

Молоко – це продукт, який виробляється щодня, але зберігається всього кілька днів. Все це значно скорочує час на його переробку та перетворення на стабільнішу форму з більшим терміном зберігання. При цьому простежується чіткий зв'язок між дотриманням норм технологічного процесу утримання корів і виробництва молока та його якістю [50]. Тому для ефективного функціонування суб'єктів господарювання – учасників ринку молока потрібний процес постійного удосконалення нормативно-правового забезпечення, яке спрямоване на підвищення вимог до якості молока як сировини для виробництва молочних продуктів. Із 1 січня 2019 року набрав чинності стандарт щодо якості молока: ДСТУ 3662:2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови». Він містить характеристики і технічні умови для здійснення закупівлі та приймання молока коров'ячого. В цілому зазначений стандарт передбачає, що все молоко, залежно від рівня бактеріального забруднення і вмісту соматичних клітин, поділяється на екстра, вищий, перший і другий ґатунки.

Вимоги до молока другого ґатунку, які регламентувалися національним нормативним документом ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги

при закупівлі», були скасовані з 1 січня 2020 року. Із цієї дати встановлено дворічний перехідний період, протягом якого молоко другого гатунку мало прийматися, але виключно для технічних цілей (корми для тварин, казеїн тощо) [51]. Проте у зв'язку з військовою агресією росії проти нашої держави перехідний період було продовжено до закінчення дії воєнного стану.

Також однією особливістю молочного ринку слід вказати сильну позицію, яку виявляють у молочній галузі різноманітні об'єднання, спілки промисловців, асоціації, кооперативи. За оцінками дослідників світового ринку молока, частка, що надходить на переробку від виробників, які входять до складу різноманітних об'єднань, головним чином сільськогосподарських кооперативів, становить 86% від загального обсягу [52]. Як яскравий приклад доцільно охарактеризувати діяльність транснаціонального молочного кооперативу Fonterra. За формою власності Fonterra є вертикально інтегрованим кооперативом, що включає 10,5 тисяч новозеландських фермерів. Фермери-пайовики несуть відповідальність за зобов'язаннями фірми в межах пайового капіталу.

Причини об'єднання малих сільськогосподарських підприємств у кооперативні об'єднання: забезпечення високої якості молока та можливість сформувати товарну партію молока; мінімізація трансакційних витрат при заготівлі та збуті молока на переробні підприємства.

При цьому необхідно зазначити, що в Україні станом на 1 січня 2022 року функціонувало лише 189 молочних кооперативи.

Суб'єкти ринку молока України (виробники та переробники молока) також мають відмінні риси. Насамперед це їхнє соціально-економічне становище. Більшість із цих виробників – середні та великі сільськогосподарські підприємства, особисті селянські господарства, які можуть пристосовуватися до змін на ринку не відразу, а поступово.

Разом із тим варто зауважити, що хоча ринок молока розвивається й функціонує за загальними економічними законами, проте вирізняється власними специфічними особливостями, до яких відносяться умови формування, специфіка ринку і власне самого продукту.

Залежно від призначення у структурі ринку молока та молокопродуктів виділяються три сегменти, що відрізняються між собою характером економічних взаємозв'язків. Залежно від об'єкта економічних відносин ринок молока та молочних продуктів слід поділити на: ринок молокопродуктів, що охоплює всі економічні відносини, пов'язані не тільки з реалізацією, а й з виробництвом готової молочної продукції. Особливо підкреслюється, що ринок молокопродуктів не обмежується сферою обміну (реалізацією), оскільки його елементи тісно пов'язані з виробничим процесом. На аналізованому сегменті ринку молока та молокопродуктів виробництво формує пропозицію, а розподіл та споживання – попит. Ринкові ціни формуються під впливом співвідношення попиту та пропозиції. Тому оцінка ринку молока та його кон'юнктури неможлива без глибокого системного вивчення умов виробництва молока та молокопродуктів; ринок молочної сировини, де здійснюється збут сировинних ресурсів з метою їхньої подальшої переробки молокопереробними підприємствами; ринок молока, що споживається у свіжому вигляді.

Необхідно особливо наголосити, що вищезазначені сегменти ринку молока та молокопродуктів тісно взаємопов'язані один з одним. Проте кожен із них має певний склад контрагентів, свою специфіку, технологію, схему руху товару та інфраструктуру збуту.

На основі узагальнення досліджень науковців пропонується авторське визначення ринку молока як системи товарно-грошових і соціально-економічних відносин між суб'єктами господарювання, що охоплює процеси виробництва, обміну, розподілу та споживання молока, а також всі види угод при його реалізації та обміні.

Ринок молока виконує наступні види функцій, зокрема: забезпечення взаємодії продавців і покупців молока за допомогою угод купівлі-продажу; встановлення кількісних пропорцій у структурі попиту і пропозиції; розподіл продукції між різними соціальними групами населення; роль індикатора для вітчизняних виробників і споживачів продукції з використанням прямих і зворотних зв'язків.

За наявними даними, збалансованість ринку молока, як рівновага між платоспроможним попитом і пропозицією, у якій внутрішні потреби повністю забезпечені внутрішніми чи зовнішніми ресурсами характеризує його соціально-економічну рису. Визначальною ознакою розвиненості аналізованого сегменту ринку сільськогосподарської продукції поряд з гнучкістю економічних відносин «виробництво-споживання» виступає задоволений попит та його подальша активізація. Отже, обсяги виробництва та експорту молока й молокопродуктів порівнюються з обсягами та напрямками їх використання.

У зв'язку з цим виділено наукові підходи збалансованого розвитку ринку молока. У системі функціонування агропродовольчого ринку визначають цю категорію як: економічна система, яка об'єднує виробників і споживачів сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, торгіві, складські, збутові та інших суб'єктів господарювання, що забезпечують реалізацію процесу купівлі-продажу, задоволення потреб споживачів та підвищують фінансову стійкість суб'єктів господарювання [53]. У цьому аспекті ринок молока функціонує через призму державного регулювання, яке полягає у вирішенні питань продовольчої безпеки, забезпеченні підтримки виробників, цінового регулювання, маркетингу та просування товарів; вид господарської діяльності, який пов'язує виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції та продуктів харчування [54]. Відповідно до досліджень, проведених О. В. Шебаніною, формуються економічні відносини, що забезпечують прямі та зворотні ринкові зв'язки, які знаходяться під постійним впливом платоспроможного попиту та пропозиції, а також адекватних методів регулювання ринкових процесів, включаючи процес прийняття економічних рішень [55]; сфера прояву відносин між споживчою вартістю продукції, на яку розраховує споживач, і вартістю, що забезпечить відшкодування витрат і формування прибутку виробнику [56]. Так, В. П. Дуда та Т. А. Говорушко розглядають ринок молока як місце домовленостей основних суб'єктів, які здійснюються за допомогою дії закону попиту і пропозиції, закону вартості [57]; економічне явище, що охоплює сфери товарного виробництва та споживання на основі товарно-грошових відносин [58].

Вважаємо, що концептуальну складову ринку молока становить комплекс умов і факторів, що визначають функціонування його внутрішнього та зовнішнього економічного середовища. В процесі систематизації існуючих теоретичних підходів у зарубіжній і вітчизняній практиці виділено загальні й спеціальні умови формування та збалансованого розвитку предмета дослідження. З точки зору представників економічної теорії до першої групи включаються: вік продавців; характеристика продукції; наявність бар'єрів входу-виходу; доступність інформації. Так, Н. В. Магас запропонував вибрати конкретний товар і виявити всі його замітники, потім замітники заміників і т. д. до тих пір, поки не виявиться розрив у ланцюзі товарів-замінників. Кожен такий розрив формує межі ринку [59]. При цьому В. Д. Лагутін акцентував увагу на зміні масштабів виробництва (концентрація виробництва), процесі злиття і поглинання (централізація капіталу) [60].

Вітчизняними і зарубіжними вченими пропонується значна кількість спеціальних умов збалансованого розвитку ринку продовольства, в тому числі і молока. Для цього, на думку Я. М. Гадзала необхідні наступні умови: право власності суб'єктів господарювання на засоби виробництва, землю сільськогосподарського призначення, вироблену продукцію, доходи; свобода вибору видів та форм діяльності для суб'єкта господарювання; рівноправність суб'єктів різних форм власності та господарювання; свобода ціноутворення, за якої ціна на продукцію, роботи та послуги формується на основі угоди між продавцем і покупцем при мінімізації державного втручання; самофінансування; конкуренція [61].

У наукових дослідженнях П. Т. Саблука поряд із наведеними вище умовами зазначена необхідність створення ринкової інфраструктури [62]. Для обґрунтування методичних підходів функціонування ринку молока класифіковано фактори, що зумовлюють його розвиток, наукова новизна яких полягає у можливості проведення оперативної та стратегічної оцінки їх впливу на діяльність суб'єкта господарювання по всьому виробничо-збутовому ланцюгу товароруку продукції на ринок «виробництво – заготівля – зберігання – транспортування –

реалізація»: за принципом безпосереднього відношення до суб'єкта господарювання: зовнішні (формується за межами підприємницької інституції) та внутрішні (забезпечуються внутрішнім потенціалом суб'єкта); за ступенем підконтрольності: контрольовані й неконтрольовані фактори, основним джерелом виникнення яких слугує внутрішнє і зовнішнє середовище їхньої діяльності; за характером впливу: фактори прямого (безпосереднього) та непрямого (опосередкованого) впливу; за забезпеченням виробничо-економічного потенціалу суб'єктів ринку (виробничі, обробні, торгові, логістичні та інші підприємства): корпоративні (фінансове становище; напрями ринкової стратегії; виробничі можливості; організаційна система управління; кадрове забезпечення; маркетингова політика) і товарні (середня ціна товару; сезонність виробництва і попиту; терміни зберігання продукції та ін.); залежно від сутності впливу на суб'єкт господарювання та його виробничо-збутову діяльність поділяються на позитивні (створюють передумови розвитку) і негативні (несуть у собі загрози стійкості підприємницької діяльності).

Базовими елементами організаційно-економічного механізму функціонування ринку молока визнано суб'єкти попиту та пропозиції, державні структури, що розглядаються як сукупність прямих і непрямих адміністративних та економічних важелів впливу на ринок (дод. В.). Кожен з елементів організаційно-економічного механізму має особливості та відносну самостійність, але результат їх взаємодії спрямований на забезпечення максимального кінцевого ефекту міжгалузевих відносин. Розвиток економічних відносин між суб'єктами ринку відбувається у кількох напрямках, оскільки суб'єкти ринків можуть виконувати відразу дві функції (наприклад, бути суб'єктами ринку молока та молочної продукції). З одного боку, вони здійснюють закупівлю молока-сировини, як суб'єкт попиту, з іншого – переробляють і продають товар суб'єктам господарювання оптової та роздрібною торгівлі як суб'єкт пропозиції.

Важливою складовою організаційно-економічного механізму ринку слід вказати блок суб'єктів господарювання, які формують пропозицію на ринку молока. Варто зауважити, що в структурі імпорту сільськогосподарської та

продовольчої продукції на молочні продукти припадає незначна питома вага (упродовж 2010 - 2022 років їхня частка становила 2,4-5 %). Стосовно імпорту молока і молокопродуктів (у перерахунку на молоко) у 2022 році спостерігалось зниження показника до 343,8 тис. тонн, що на 48,3 % менше порівняно із 2021 роком. Вартість знаходилася на рівні 190,0 млн дол. США, що на 116,2 млн дол. США менше проти попереднього року.

Отже, основні постачальники молока це вітчизняні товаровиробники – сільськогосподарські підприємства та господарства населення. Варто зазначити, що військова агресія росії проти нашої держави негативно відбилася на виробництві молока. За даними Державної служби статистики України в країні у 2022 році було одержано 7,659 млн т молока усіх видів, що на 12,1% менше, ніж у 2021 році.

Від сільськогосподарських підприємств надійшло 2,621 млн т молока, що на 5,3% менше, ніж у 2021 році. У господарствах населення у 2022 році одержали 5,038 млн т молока, що на 15,3% менше, ніж у 2021 році. Тобто, господарства населення нині залишаються основним виробником молока. Проте у структурі знаходження на переробні підприємства домінують господарства корпоративного сектору аграрної економіки.

Як свідчать результати проведених досліджень науковцями, основними чинниками зменшення виробництва молока в умовах запровадження воєнного стану стали: погіршення стану годівлі тварин у військовий період; порушення логістики; низькі обсяги виробництва в окупованих і зруйнованих регіонах [63].

Крім цього встановлено ключові проблеми молочного скотарства в період воєнного стану, серед яких: зменшення виробництва молока-сировини внаслідок скорочення поголів'я ВРХ; зменшення кількості споживачів молочної продукції на внутрішньому ринку; збільшення собівартості виробництва молочної продукції; обмежені можливості експорту української молочної продукції через Європу; імпорт молочної продукції з Європи, насамперед сирів; втрата значної кількості виробленої молочної продукції на окупованих територіях та у зоні бойових дій; проблеми з розрахунками з торгівельними мережами; відсутність дієвого

інструментарію кредитування молокопереробних підприємств на період війни; призупинення програм державної підтримки виробників та переробників молока на період війни від Уряду України.

Також логістичні обмеження призвели до зниження цін на концентровані корми на внутрішньому ринку. Виробники змушені їх згодовувати сільськогосподарським тваринам.

Враховуючи низку об'єктивних і суб'єктивних чинників молочне скотарство буде прибутковим, що забезпечує незначне скорочення виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах.

На основі узагальнення досліджень науковців встановлено, що сукупність чинників, які впливають на сталий розвиток молочного скотарства, поділяється на дві групи: зовнішні фактори і внутрішні. Як зазначає В. І. Радько, першу групу факторів можна позначити поняттям «зовнішнє середовище» [64]. Зовнішнє середовище слугує найважливішою умовою функціонування аграрного сектору та його господарюючих суб'єктів і визначає всі їхні внутрішні чинники. Серед провідних зовнішніх факторів стійкості виділяють: державну підтримку, інституційну складову, доступність ресурсів, цінову і податкову політику, ґрунтово-кліматичні умови, стан довкілля та природних ресурсів, зовнішньоекономічні умови. При цьому до внутрішніх факторів й умов стійкого розвитку молочної галузі відносять: розміщення, спеціалізацію та концентрацію сільськогосподарського виробництва; якість і конкурентоспроможність продукції; організаційно-господарські форми підприємства; організацію виробництва та управління тощо.

Важливою складовою ринку молока виступають державні органи, які забезпечують формування системи інституції, спрямовану на гарантування контролю якості молока і формування інструментарію підтримки виробників молока та кінцевих споживачів.

Проведені дослідження дозволили встановити, що необхідний елемент регулювання якості молока це об'єктивна система оцінки його властивостей. Ефективним способом вирішення цієї проблеми визнано проведення аналізів

незалежними лабораторіями. Такий напрям набув широкого застосування у Швеції, Фінляндії, Данії, Франції, Литві та інших країнах.

Так, у Швеції і Франції якість молока визначається міжвідомчими спеціалізованими лабораторіями, які утримуються за рахунок постачальників та переробної промисловості. Така система контролю забезпечує об'єктивність при розрахунках за молоко, скорочення витрат праці та економію реактивів [65].

Проведені дослідження вказують на важливе значення серед елементів забезпечення якості та безпеки продукції механізму державного регулювання. Вплив держави на якість проявляється у прийнятті рішень, обов'язкових до виконання при контролі властивостей молока і навіть умов його виробництва.

У багатьох країнах відповідальність за контроль безпеки продукції покладено на одне відомство (Великобританія, Ірландія), в інших такі функції ділять між собою різні установи та міністерства (дод. Д.1).

У Швеції молоко перебуває під контролем відповідних державних органів залежно від етапу виробництва. Управління сільського господарства контролює виконання вимог щодо утримання тварин та гігієни на фермі. Після реалізації молока його контроль здійснює Національна адміністрація з харчових продуктів [66].

В Україні на сьогодні ще досі не сформовано незалежної системи контролю якості молока. Разом із тим у 2017 році в країні відкрили першу незалежну лабораторію контролю якості молока та продуктивності тварин. Фінансували відкриття проект «Підтримка аграрного і сільського розвитку» USAID та Асоціація виробників молока. На першому етапі послугами лабораторії скористалися члени АВМ і понад 4000 приватних домогосподарств у Черкаській, Київській, Кіровоградській, Вінницькій та Херсонській областях. У перспективі, завдяки розширенню мережі пунктів відбору молока, лабораторія зможе обслуговувати майже всі ферми України.

Стратегічними завданнями лабораторії стали моніторинг обігу та застосування антибіотиків у ветеринарній медицині з метою запобігання захворюванням, дослідження ареалу збудника інфекційного маститу на території

України, розробка стратегії та плану дій щодо боротьби зі стійкістю до антимікробних препаратів та надання рекомендації з підбору тварин [68].

У країнах із розвиненою економікою головним важелем державного впливу на молочне виробництво слугує ціна. Саме держава підтримує мінімальний рівень цін як на молоко, так і молочні продукти. У США ціна закупівлі молока розраховується так, щоб вона покривала виробничі витрати, витрати на переробку і забезпечувала виробнику заздалегідь запланований розмір прибутку.

У Канаді працює подібна система, але в цій країні держава не тільки регулює ціни на ринку молока, а й безпосередньо контролює обсяг його виробництва через систему встановлених квот.

Особливе місце у розвитку молочного скотарства належить державному регулюванню, зокрема державній підтримці. Тобто, в економічно розвинених країнах система державного регулювання у межах стійкого розвитку молочного скотарства спрямована на підтримку сільськогосподарських виробників молока переважно з допомогою регулювання цін економічними та адміністративно-правовими методами [69] (табл. 1.1).

Аналізуючи виробництво молока США, можна стверджувати, що його одержання індустріальне з великими фермами, використанням сучасних технологій утримання, годівлі та доїння тварин при мінімальних витратах ручної праці. Основними чинниками інтенсифікації молочного скотарства США стали наступні напрями: концентрація і спеціалізація виробництва; вдосконалення рівня годівлі; постійне поліпшення якості сировини за рахунок зростання вимог стандарту (до вищого класу А в країні належить 98% молока); широкий розвиток кооперації при одержанні та збуті продукції. На особливу увагу заслуговує такий важливий чинник, як постійна участь держави у підтримці фермерів. І, як наслідок зазначеного вище чинника, прибутковість більшості американських виробників молока забезпечується значною мірою державними програмами підтримки цін та доходів [70].

Таблиця 1.1

Основні заходи державного регулювання молочного скотарства
у розвинених країнах

Адміністративні методи		Економічні методи			
Державні програми	Квотування	Прямі	Непрямі		
		Підтримка доходів виробників	Регулювання системи оподаткування	Цінове регулювання	Кредитне регулювання
	Сертифікування	Субсидування виробників	Пільгове оподаткування	Заставні та гарантовані ціни	Пільгове кредитування
	Фінансування НДДК, підготовка кадрів	Компенсація витрат виробникам			
	Інші субсидії				

Джерело: складено на основі [69].

Аналіз продуктивності тваринництва в країнах-виробниках молока за останні роки показав зростання для всіх виробників, вказуючи його орієнтацію на інтенсифікацію виробництва молочної худоби, і це має першорядне значення, особливо в контексті економічної кризи, передбаченої експертами. У Сполучених Штатах Америки, Японії, європейських країнах та Австралії рівень інтенсифікації молочних ферм досягнуто. А ось в Індії та Бразилії для того, щоб зберегти свої позиції на світовому ринку молока, має відбуватися подальша реконструкція сільського господарства [71].

Державний контроль за цінами на соціально значущі товари, до яких відносяться і деякі види молочної продукції в Україні, відновили навесні 2020 року після введення карантину через спалах гостро-респіраторної інфекції COVID-19. Заходи посилили на початку 2022 року у зв'язку із запровадженням воєнного стану. Згідно з постановою № 650 «Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану» встановлено граничний рівень торговельної надбавки (молоко пастеризоване жирністю 2,5 % (у плівці) [72].

У зв'язку з обмеженістю коштів державного бюджету, фінансування програм державної підтримки було майже припинено. Залишилося тільки фінансування спеціальної бюджетної дотації за утримання великої рогатої худоби (корів) усіх напрямів продуктивності [73]. Надається на кожну корову, яка перебуває у власності отримувача, ідентифікована та зареєстрована відповідно до законодавства станом на дату подання заявки – у розмірі 5 300 гривень на одну корову, але не більше 530 000 гривень для одного отримувача.

За результатами опрацьованих заявок учасниками програми «Дотація на ВРХ (корови) усіх напрямів продуктивності» у 2022 році стали 3 368 учасників програми та одержали 148 млн грн на утримання 27864 корів [74].

Військові дії та тимчасова окупація територій України негативно відбилися на формуванні попиту на внутрішньому ринку молока. Від початку повномасштабної війни з території України за кордон виїхало близько 9 млн українців. В умовах військового стану скоротилися доходи, погіршилася якість життя українських громадян, що вплинуло на зниження їх купівельної спроможності. Вітчизняні молочні продукти накопичуються на складах, зокрема сухе збиране молоко і молочна сироватка, а переробники знижують закупівельні ціни, оскільки зараз вони не можуть покрити собівартість виробництва. За свідченням експертів реалізація готової продукції на внутрішній ринок із початком війни знизилася на 25-50 % залежно від виду продукції [75].

Фактично призупинена дія програми «Шкільне молоко», що фінансувалося за рахунок коштів державного й місцевого бюджетів і батьків дітей, які відвідували школи та дошкільні заклади.

Варто зауважити, що нині міжнародна програма «Шкільне молоко» діє більше ніж у 80 країнах світу.

У багатьох країнах «Шкільне молоко» стало синонімом молока, що субсидується або навіть безкоштовного. Опитування ФАО показує, що у більшості країн це так. Проте загалом програма існує в рамках трьох основних категорій розподілу молока – безкоштовно, субсидовано та повністю оплачено батьками школярів.

Наприклад, країни, де молоко надається безкоштовно – в Аргентині, Молдові та ряді країн Південної Африки – це програми, які обмежені за розміром порції та концентруються на певній групі населення – як-то діти із малозабезпечених сімей. В інших країнах, де молоко надається безкоштовно – Фінляндія, Португалія, Швеція та Таїланд – такі програми охоплюють високі частки школярів. У випадку Фінляндії та Швеції – безкоштовне молоко надається для дітей до закінчення середньої школи.

В основній групі розподілу субсидованого «Шкільного молока» підтримка здійснюється національною або місцевою владою. Крім того, близько чверті країн-учасниць програми стягують повну вартість за молоко. За оцінками ФАО, досвід попередніх років показує, що суттєве скорочення субсидування програми спричинило падіння споживання молока.

Важливою складовою попиту вирізняється експорт молочної продукції. Попри війну та блокування морських портів у 2023 році Україна експортувала молочної продукції на суму 253 млн дол. США, що на 38% менше, ніж 2022 року.

Цьому послугувало кілька причин: по-перше, це сприяння європейської спільноти у лібералізації торгівлі між Україною та ЄС, по-друге, високі світові ціни на молочні продукти впродовж перших трьох кварталів року, по-третє, конкурентність української молочної продукції на європейському ринку у літньо-осінній період. Винятком став четвертий квартал — ціни на молочні продукти у світі почали знижуватися, а разом із ними зменшилися обсяги відвантажень.

Тимчасова окупація територій України та військові дії негативно вплинули також на стан молокопереробної галузі. На 1 листопада 2022 року статистика нарахувала 354 підприємства, пов'язаних з діяльністю «переробки молока, виробництва масла та сирів», що на 43 підприємства менше (-11 %), ніж на 1 листопада 2021 року. На думку експертів, кількість суб'єктів господарювання в Україні, які можна впевнено назвати «молочним заводом», становить не більше 100 од [76].

При довгостроковій стратегії розвитку молокопереробної галузі передбачається доведення виробництва молочних продуктів на внутрішній ринок

до 7 млн тонн, їхнього експорту – до 1 млн тонн у перерахунку на молоко. На думку експертів, в перспективі очікується будівництво п'яти нових молокопереробних підприємств: з виробництва дитячого харчування, сироробного, для експорту, ще двох – для покриття потреб внутрішнього ринку. Реалізація таких проєктів потребує близько 1 млрд євро інвестицій [77].

Важливим елементом функціонування організаційно-економічного механізму ринку молока слід вказати організацію договірних взаємовідносин між виробником і переробником молока. В Європі, як і в Україні, існує можливість купувати сировину як за прямими контрактами, так і спотовими. Спот – це коли молокозавод продає свій надлишок сировини іншому молокозаводу. В Європі спот становить 10%, решта – за контрактами. Основна структура ланцюга сировина-переробник сформована за рахунок кооперації. Тобто основні виробники й переробники – це кооперативи. За таким принципом працюють Польща, Німеччина, Нідерланди. Подібна до української модель співпраці на основі контрактів діє лише у Франції. Проте, у згаданих вище країнах, на відміну від нашої держави, діють чіткі правила регулювання взаємовідносин між контрагентами, що забезпечує їх прозорість. Звідси постає необхідність розробки удосконалення інституційного забезпечення взаємовідносин між суб'єктами господарювання в процесі товароруку молока від виробника до переробника.

Отже, здійснивши оцінку теоретичних основ організаційно-економічного механізму функціонування ринку молока можна констатувати, що в умовах військової агресії росії проти нашої держави його основні суб'єкти – виробники та переробники здійснюють свою діяльність в умовах відсутності державної підтримки та руйнування системи логістики.

Вважаємо, що попит внутрішнього ринку цілком залежатиме від ходу війни та макроекономічних показників країни. Девальвація гривні сприяє експортним можливостям, але звужує попит внутрішнього ринку.

Із метою забезпечення ефективного розвитку ринку молока необхідно запровадити наступні заходи: збереження поголів'я ВРХ через відновлення програм державної підтримки; розвиток програми держзамовлення та закупівля

молочних продуктів до Держрезерву; підтримка експорту біржових молочних продуктів; прийняття Закону України «Про торгівлю продуктами харчування»; державна підтримка молокопереробних підприємств шляхом реформування програми кредитування «5-7-9» та поширення державної підтримки на інвестиції у молокопереробну галузь.

1.3. Інформаційно-аналітичне забезпечення дослідження ринку молока

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, зокрема молока на внутрішньому ринку агропродовольства та розвиток експортного потенціалу молочної галузі вимагають удосконалення системи господарювання відповідно до нових економічних умов і розвитку багатосторонніх торговельно-економічних відносин. Одним із пріоритетних напрямів державної аграрної політики визнано формування ефективних методів та інструментів просування продукції на внутрішній та зовнішній продовольчі ринки. Розуміння особливостей молочного ринку потребує досвіду та постійного оновлення інформації. Молочний ринок складний і специфічний. Він залежить від безлічі факторів, починаючи від погодних умов десь у зовсім іншій частині світу, і до політичної кон'юнктури у власній країні.

Як свідчать результати дослідження вчених, моніторинг ринку – це планове систематичне спостереження за станом конкретного ринку (сегменту) з метою визначення кількісної та якісної оцінки, аналізу сучасних тенденцій (трендів) розвитку, а також комплексного дослідження конкурентного середовища [78].

Ефективність проведення моніторингу ринку залежить від аналізу зібраної інформації, який передбачає її вивчення, переробку за допомогою різних методів та прийомів, а також вилучення необхідних відомостей з усього масиву отриманих даних. Використання інформації стає необхідною умовою підвищення гнучкості й ефективності системи управління діяльністю суб'єктів господарювання на мікро- та макрорівні. Водночас формуванню ефективної системи моніторингу ринку має передувати етап визначення внутрішніх бізнес-процесів суб'єкта господарювання

та деталізації основних кількісних параметрів їхньої оцінки. Таким чином, її проектування це складний і багатоетапний процес, упродовж якого відбувається уточнення методів алгоритмізації інформаційних процесів і способи їх інтерпретації для прийняття управлінських рішень. У цьому контексті цікавим стає досвід провідних країн у побудові національної системи моніторингу зарубіжних продовольчих ринків. Так, при Міністерстві сільського господарства США функціонує Служба сільськогосподарського маркетингу (Agricultural Marketing Service – AMS), з обсягом фінансування близько 1,2 млрд USD у рік. Співробітники вищезазначеної служби надають виробникам сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів інформацію про національну систему транспортування харчових продуктів, вантажовідправників, експортерів. Крім того, вони надають допомогу при здійсненні планування й проектування маркетингових об'єктів, процесів і методів у співпраці з органами влади штату та місцевого самоврядування, університетами, групами фермерів та іншими сегментами сільського господарства і харчової промисловості США. Ця програма призначена для підвищення загальної ефективності системи маркетингу харчових продуктів, забезпечення споживачів більш якісними продуктами за розумною ціною, поліпшення доступу до ринків для фермерів з фермами малого і середнього розміру та сприяння регіональному економічному розвитку [79].

У Європейському Союзі (ЄС) створено та функціонує Європейська система об'єднаних дослідницьких мереж у сільському господарстві (ESCORENA), а також мережа науково-дослідних та освітніх інститутів, що спеціалізуються на проведенні моніторингу світового, регіонального (ринку країн ЄС) та національних продовольчих ринків [80].

ESCORENA була заснована в 1974 році продовольчою та сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй (ФАО) та європейськими дослідницькими інститутами. Основні її цілі полягають у наступному: просування добровільного обміну інформацією та експериментальними даними з обраної тематики; підтримка спільних дослідницьких проєктів; сприяння добровільному обміну дослідницькими технологіями; розвиток співробітництва між

європейськими дослідниками та інститутами, що працюють за подібною тематикою; поширення та просування трансферу європейських технологій, кооперації з країнами, що розвиваються.

Поряд із цим функціонує інформаційна мережа AgroWeb по Центральній та Східній Європі (ЦСЄ). Головна мета її створення – сприяння просуванню інформації на допомогу користувачам країн ЦСЄ та взаємодію з ними. Діяльність міжнародної інформаційної спільноти AgroWeb включає обмін думками з питань застосування інформаційних і комунікаційних технологій, обговорення й знаходження рішень, стандартів і комунікаційних каналів управління знаннями як безперервного процесу пошуку, відбору, організації й подання інформації, необхідної для професійного розвитку персоналу, та орієнтована на учасників аграрного ринку. Функціонування AgroWeb включає: управлінську діяльність, спрямовану на встановлення взаємовигідних відносин між координаторами порталу та цільовою аудиторією з метою його ефективного функціонування; здійснення дослідницької і аналітичної роботи, формування політики, розробку та складання програм, комунікацію та підтримання зворотного зв'язку з користувальницькою аудиторією; огляд статистичної інформації щодо динаміки цін на основні види сільськогосподарської продукції, обсягів виробництва цієї продукції та продуктів харчування, обсягів її експорту-імпорту (напрями, середньозважені ціни); огляд інтернет-ресурсів, наукових публікацій, періодичних видань щодо аграрної економіки та ін.

Встановлено, що основне завдання моніторингу продовольчого ринку і молока зокрема на державному рівні має полягати в оцінці ринкової ситуації, моделюванні його та прогнозу попиту; на мікрорівні – аналізі й прогнозі власних можливостей суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу, стану та перспектив розвитку цільового сегменту ринку. У цьому контексті розроблено структурну модель ефективної системи планування, організації і проведення моніторингу продовольчих ринків, що являє собою сукупність організаційних форм, технічних, технологічних, економічних та фінансових методів, маркетингових інструментів вивчення ринку, застосування яких сприяє формуванню зовнішньої торгівлі.

Процеси інтеграції в аграрному секторі економіки, а також специфічні особливості сільськогосподарського виробництва визначають технологію дослідження ринків збуту продукції. Планування структурної моделі передбачає формування інформаційно-аналітичної бази для прийняття управлінських рішень щодо виходу на ринок, а також досягнення наступних показників ефективності функціонування суб'єкта: максимальне задоволення платоспроможного попиту споживачів аграрної продукції, ринкова та фінансова стійкість господарств корпоративного сектору аграрної економіки.

Ключовим параметром формування системи моніторингу виступає дотримання комплексу принципів, які, на думку вітчизняних науковців, повинні ґрунтуватися на науковому підході, що передбачає: системність – збір та аналіз інформації має проводитися з урахуванням різних факторів зовнішнього середовища та їх взаємодії; комплексність – охоплювати спектр кількісних і якісних показників для оцінки поточної та перспективної ситуації на зарубіжному ринку; достовірність – відноситься до застосування інструментів дослідження, які ретельно розробляються та використовуються. Кожен елемент моніторингу, наприклад відбір вибірки, структура опитувальників, вибір та навчання осіб, які здійснюють опитування, обробка відповідей, повинен ретельно плануватися і виконуватись. Якщо дослідження недостатньо глибокі чи об'ємні, можна отримати неправильний висновок; об'єктивність – моніторинг проводиться всебічно, без будь-яких відхилень від заданого напрямку та з урахуванням усіх факторів. Висновки і точки зору не формуються доти, поки не будуть зібрані та проаналізовані всі дані; ефективність – оцінка отриманого результату має перевищувати витрати для проведення моніторингу [81].

Етап організації пропонованої структурної моделі системи моніторингу продовольчих ринків полягає у практичній спрямованості та послідовності застосування таких її складових, як: вибір форм організації моніторингу (власними силами аналітичної агенції; за допомогою інших структур, що спеціалізуються в цій галузі; комбінований). Встановлено, що переваги використання спеціалізованих фірм полягають у наступному: немає необхідності створювати

власний численний колектив спеціалістів, які володіють методами збору та аналізу інформації, забезпечувати їх відповідним обладнанням та програмним продуктом; спеціалізовані фірми мають досвід роботи у галузі маркетингу; практично у всіх таких фірмах сформовані опитувальні мережі із навченими інтерв'юерами; визначення організаційної структури моніторингу, яка повинна включати наступні підрозділи: керівництво, групу збору інформації, групу кодування і введення даних, групу зберігання, обробки та аналізу інформації; групу, що здійснює видачу інформації у потрібній користувачем формі. Залежно від фінансових і кадрових ресурсів суб'єкта моніторингу, масштабів та періодичності їх проведення кількість працівників у цьому підрозділі може бути різною.

Етап проведення моніторингу передбачає вибір типів дослідницького процесу, які, за результатами нашої оцінки, можна використовувати в будь-якій послідовності: 1) розвідувальне дослідження здійснюється з метою збирання попередньої інформації, необхідної для визначення проблем і вироблення пропозицій щодо реалізації виробничо-збутової та маркетингової діяльності, і навіть встановлення пріоритетів серед завдань вивчення; 2) описове – спрямоване на опис конкретних проблем, ситуацій, ринків; 3) казуальне – проводиться для перевірки гіпотез щодо причинно-наслідкових зв'язків [82].

Для формування інформаційно-аналітичного забезпечення моніторингу ринку молока в Україні використовуються дані Державної служби статистики України, а також спеціалізованих науково-дослідних установ – НДІ «Укראгропромпродуктивність», НДІ продовольчих ресурсів; узагальнення та формування аналітичного видання здійснюється науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» (дод. Д. 2).

Варто зауважити, що в основі аналітичної складової знаходиться інформація, яка відображена у відповідних формах статистичної звітності, яку надають господарства корпоративного сектору аграрної економіки – виробники молока, молокопереробні підприємства, а також суб'єкти підприємницької діяльності у сфері оптової і роздрібною торгівлі. Поголів'я корів, виробництво молока в господарствах населення, а також споживання в цілому по країні та на рівні

домогосподарств здійснюється на основі відповідного статистичного спостереження, що проводиться співробітниками Державної служби статистики України. При цьому інформація щодо експорту та імпорту молочної продукції здійснюється на митних деклараціях суб'єктів зовнішньої торгівлі, що подається співробітниками Державної митної служби України у відповідні органи Держстату.

Методологічні положення щодо основних показників ринка молока враховують положення Регламенту (ЄС) Ради Європейського Парламенту та Ради ЄС від 19 листопада 2008 року № 1165/2008 відносно статистики худоби та м'яса; Рішення Комісії № 97/80/ЄС від 18 грудня 1996 року про імплементацію Директиви Ради № 96/16 про статистичні дослідження молока та молочних продуктів; Директиви № 2003/107/ЄС від 5 грудня 2003 року про внесення змін до Директиви Ради № 96/16/ЄС про статистичні дослідження молока та молочних продуктів; Рішення Комісії № 2005/288/ЄС від 18 березня 2005 року про внесення змін до Рішення № 97/80/ЄС щодо положень стосовно імплементації Директиви Ради № 96/16/ЄС про статистичні дослідження молока та молочних продуктів.

Методичні підходи щодо формування балансів молока ґрунтуються на принципах формування продовольчих балансів, визначених Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), і підготовлені з урахуванням Рекомендацій щодо складання продовольчих балансів, розроблених ФАО відповідно до Глобальної стратегії удосконалення сільськогосподарської та сільської статистики. При цьому реалізується вимога надійних і порівнянних даних у контексті Цілей сталого розвитку та Глобальної стратегії удосконалення сільськогосподарської та сільської статистики. Водночас, використовуючи міжнародні рекомендації, кожна країна може самостійно визначати шляхи і способи одержання вхідної інформації та формування балансів на її основі.

Як свідчать дослідження форм статистичної звітності в Україні не збираються деякі показники статистики надходження молока на переробку, зокрема, про кількість, білковість і жирність зібраних вершків з коров'ячого молока, виробництво окремих видів молокопродуктів із свіжого молока, яке надійшло на переробку.

Із передбачених регламентом ЄС статистичних показників щодо органічного

сільськогосподарського виробництва в Україні наявні лише адміністративні дані Держпродспоживслужби про кількість операторів ринку органічної продукції. Наразі в Україні не збирається інформація щодо площі угідь, на якій застосовуються методи органічного сільськогосподарського виробництва, площі угідь, що перебуває в процесі переходу на методи органічного сільськогосподарського виробництва, кількість сертифікованих органічних тварин (такі дані, включаючи по домогосподарствах, можуть бути отримані під час проведення сільськогосподарського перепису), а також щодо обсягу виробництва сільськогосподарських культур із площі, на якій застосовуються методи органічного сільськогосподарського виробництва, обсягу виробництва продукції тваринництва із сертифікованих органічних тварин [83].

Наявність налагодженої інформаційно-методичної системи моніторингу ринку молока зумовлює ефективність процесу його регулювання. Організація цієї системи передбачає як необхідність збору об'ємного інформаційного масиву даних, так і оперативність його обробки, що забезпечує прийняття оптимальних рішень суб'єктами господарювання, органами державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють регулювання процесів продовольчого забезпечення молоком та молокопродуктами населення країни.

На даний час спостерігається поліпшення в системі інформації щодо кон'юнктури ринку молока. Територіальні органи Державної служби статистики України здійснюють ціновий моніторинг споживчого ринку, обробляють та систематизують різну кон'юнктуру інформацію.

Варто зауважити, що важливий внесок стосовно інформаційно-аналітичного забезпечення моніторингу ринку молока здійснюють аналітичні відділи профільних асоціацій виробників та переробників молока. Структурний підрозділ АВМ (асоціації виробників молока) забезпечує учасників Асоціації актуальною інформацією про ринок молока як України, так і світу.

Мінливість ринків та непередбачувані фактори часто додають турбулентності та змін у ринкових тенденціях, що змушує учасників ринку орієнтуватися в останніх подіях для планування ефективного бізнесу.

Аналітичний відділ АВМ здійснює систематичний моніторинг ситуації у галузі молочного скотарства, аналіз цінових тенденцій на ринку молока і молочних продуктів, оцінку балансу імпорту-експорту молочних продуктів та впливу глобальних світових тенденцій на молочний сектор України.

Послуги Аналітичного центру для учасників АВМ: щотижня – актуальні новини молочного ринку, консультації щодо цінових тенденцій телефоном; двічі на місяць – моніторинг цін на молоко-сировину по ґатунках і регіонах; щомісяця – аналітичний дайджест про стан галузі, ринку і динаміки цін на сировину, виробничі засоби та молочні продукти; кожні два місяці – ґрунтовні матеріали від Аналітичного центру АВМ у випусках журналу «Молоко і Ферма»; кастомізовані аналітичні дослідження – за індивідуальними запитами (у т.ч. для організацій, що не є учасниками АВМ) [84].

Інфагро, як аналітична структура Спілки молочних підприємств України працює для тих, хто вже займається молочним бізнесом, і тих, хто тільки збирається приєднатися до кола спеціалістів галузі. Повсякчас відслідковуючи стан молочного ринку України, Польщі та світу, спілкуючись із представниками молочних компаній, професійних галузевих організацій та компаній-партнерів молочної галузі, в Інфагро постійно наявна оновлювана інформація, яка детально аналізується і надається у різному вигляді залежно від цілей та масштабу завдань замовників.

Для операторів, які працюють у певних продуктових категоріях та потребують детальної інформації для визначення стратегії розвитку і позиції компанії відносно конкурентів, щорічно виконується вичерпний аналіз ринку по конкретному продукту і видається об'ємний аналітичний звіт. Бонусом цих аналітичних звітів є можливість впродовж року завжди отримати від Інфагро безкоштовну консультацію з конкретного питання.

Для всіх, кому потрібна якісна інформація по ринках сирого молока і молочних продуктів, по останніх нововведеннях у законодавстві, ситуації в експортній торгівлі та імпорті молочних продуктів в Україну, особливостях регіональної торгівлі й асортиментній політиці в молочної галузі тощо проводяться

індивідуальні консультації та, за необхідності, складаються аналітичні довідки по темі, що цікавить.

Для компаній, яких цікавить рівень конкуренції на молочному ринку, виконується аналіз конкурентного середовища (щорічний, щоквартальний, щомісячний – залежно від потреб замовника).

Для бажаючих самостійно аналізувати ринок у вибраному сегменті формуються інформаційні бази певних показників залежно від потреб: по галузях, регіонах, підприємствах; з виробництва, споживання, внутрішній та зовнішній торгівлі; за цінами, фінансовими та економічними показниками.

Для компаній-партнерів молокопереробних підприємств, за бажання більше дізнатися про потреби своїх потенційних клієнтів та проінформувати їх про свої можливості, організовуються спеціальні семінари та зустрічі у різному форматі. Найбільшим за масштабом таким заходом стала Всеукраїнська конференція Молочний бізнес, яку Інфагро проводить разом зі Спілкою молочних підприємств України у листопаді кожного року, починаючи з 2008 року.

Проте розвиток галузей ринку молока суттєво стримується відсутністю єдиної системи інформаційного забезпечення оцінки кон'юнктури та ефективних маркетингових служб у державних органах влади та місцевого самоврядування. На нашу думку, цю функцію повинна виконувати сільськогосподарська дорадча служба, яка нині перебуває в стадії зародження. Саме її фахівці дозволяли б місцевим товаровиробникам та споживачам молока своєчасно реагувати на зміну кон'юнктури внутрішнього та зовнішніх продовольчих ринків, визначати найвигідніші канали реалізації продукції. На даний час існуючі інформаційно-консультаційні служби дозволяють зібрати необхідну інформацію в досить короткий термін. Аби інформація про моніторинг була корисною, необхідно, щоб вона була розглянута в комплексі. Проте достовірність даних моніторингу має перевірятися, тому необхідні інспекційні програми для забезпечення відповідності реальності та інформації моніторингу, яку надають виконавці. Відсутня і система прогнозування (за тривалістю періодів) та орієнтування суб'єктів господарювання галузей, що стає причиною складності організації їх раціональної діяльності [85].

На наш погляд, для ефективного функціонування галузей важливе створення цілісної системи інформування та орієнтування суб'єктів господарювання, а також системи інформаційно-методичного забезпечення процесу державного регулювання. Для цього доцільно: організація збирання, обробки та розповсюдження інформації про обсяги наявних товарних ресурсів, реалізацію по всіх каналах збуту, про ціни на всіх етапах товароруху від виробника молока до кінцевого споживача; розробка щорічних і сезонних прогнозів кон'юнктури ринку молока та молокопродуктів. Доведення їх у порядку інформації до всіх суб'єктів господарювання – учасників агропродовольчого ланцюга руху молока, а також до організацій та відомств, пов'язаних із забезпеченням населення вищезазначеним видом харчових продуктів; організація систематичної інформації щодо результатів функціонування суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу – виробників молока.

Ці функції повинні бути покладені на Управління агропромислового розвитку і обласні служби статистики й забезпечені необхідною фінансовою та організаційною підтримкою.

Формування, аналіз та оцінка інформаційної бази дослідження ринку молока мають відбуватися в наступному порядку (дод. Д.3).

Під концепцією формування інформаційної бази дослідження ринку молока ми розуміємо докладне визначення змісту предмета дослідження, загальну постановку завдання у межах конкретного дослідницького напрямку.

Проблеми, що виникають на продовольчому ринку, визначають цілі збору інформації. Дослідження стану тієї чи іншої складової не самоціль, а джерело інформації для прийняття ефективного управлінського рішення, щоб уникнути дестабілізації на ринку. Мета збору інформації залежить від ринкової ситуації, що фактично склалася. Це загальна постановка завдання, що впливає із стратегічних установок та передбачає зниження рівня невизначеності у прийнятті управлінських рішень. Формування інформаційної бази завжди спрямовано на постановку і вирішення конкретної проблеми, тобто на сукупність окремих завдань, визначених необхідністю досягнення головної мети. Так, проблематика, що зумовила збирання

тієї чи іншої інформації на ринку молока, може бути визначена специфічними властивостями товару, специфікою вимог до нього, ступенем насиченості ринку, характеристиками каналів просування, типом конкуренції. Тому проблеми можуть виникати у різних напрямках: за товарної пропозиції, попиту, ціни.

Важливою складовою інформаційного забезпечення проведеного дослідження виступає розробка робочої гіпотези, під якою ми розуміємо імовірнісне припущення про сутність і шляхи вирішення явищ, своєрідний алгоритм рішень, виявлених для дослідження проблем. Вона слугує основою визначення системи показників. Безпосереднє отримання та аналіз емпіричних даних пов'язані з розробкою робочого інструментарію, що являє собою сукупність методів і засобів збору, обробки та аналізу інформації для перевірки робочої гіпотези дослідження. Робочим інструментарієм є оптимальний на вирішення конкретних специфічних завдань набір методів і прийомів. Розробка робочого інструментарію складається з низки етапів, що включають визначення: методів і процедур збору первинних даних (опубліковані статистичні дані, внутрішня інформація підприємств, дані вибіркового обстеження); методів і засобів обробки отриманих даних (економіко-статистичні та економічно-математичні методи); методів аналізу та узагальнення матеріалів щодо перевірки робочих гіпотез (моделювання, дослідження операцій, ділові ігри, експертиза) [86].

Загальна схема системи дослідження ринку молока має містити такі блоки аналізу: оцінка кон'юнктури ринку; оцінка структури ринку молока; характеристика поведінки суб'єктів ринку молока; оцінка результативності суб'єктів ринку.

Кожен виділений блок сприймається як окрема інформаційна система. Як вхідні дані для цих систем можуть виступати: статистична інформація, внутрішня та зовнішня звітність підприємств, відомості опитувань, спостережень. Як вихідні дані систем розглядаються аналітичні дані про потенціал продовольчого ринку, його привабливість, бар'єри, обсяги попиту, конкурентоспроможність товарів.

Процес переведення інформації можливий при застосуванні певних алгоритмів обробки даних, у тому числі за допомогою економіко-математичних,

статистичних та експертних методів.

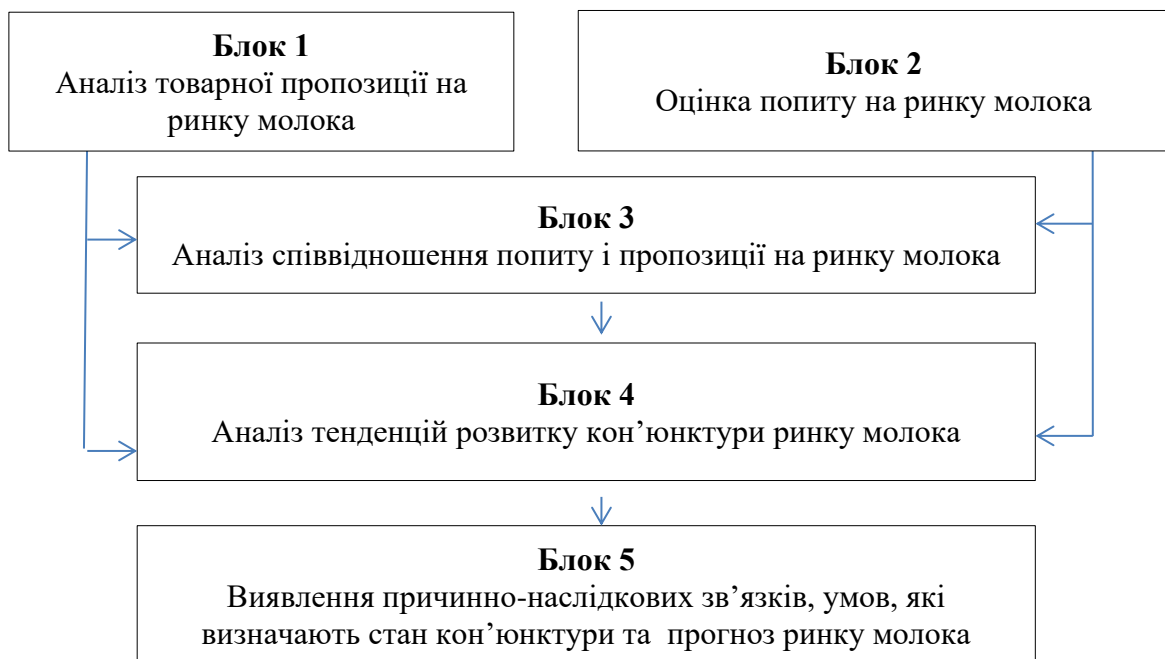
На основі узагальнення дослідження науковців щодо визначення кон'юнктури ринку його можна об'єднати у дві групи.

1. Кон'юнктура ринку – це конкретна економічна ситуація, що склалася на ринку, яка визначає співвідношення попиту та пропозиції в умовах реалізації товарів у даний період часу;

2. Кон'юнктура ринку – це сукупність умов, що визначають ринкову ситуацію в даний період.

Принципові відмінності у цих визначеннях відсутні. Друге конкретизує та уточнює перше, акцентуючи увагу на наявності причинно-наслідкових зв'язків, умов та факторів, що формують ринкову ситуацію.

Дослідження кон'юнктури ринку молока можна проводити з урахуванням запропонованої моделі (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Схема дослідження кон'юнктури ринку молока
Джерело: власна розробка автора.

Основна мета вивчення кон'юнктури ринку молока – визначення і передбачення можливого характеру розвитку процесу реалізації молокопродукції і задоволення купівельного попиту з урахуванням дії певних факторів та умов. Пріоритетними завданнями вивчення кон'юнктури ринку молока визнано:

характеристика масштабу ринку, оцінка та аналіз основних пропорцій ринку, виявлення та аналіз тенденцій ринку та його динамічної стійкості.

Дослідження кон'юнктури ринку молока дозволяє отримати інформацію про стан і тенденції розвитку ринку, співвідношення попиту й пропозиції, про причини їх зміни у перспективі. Результати такого дослідження необхідні для обґрунтування, формування виробничого і торгового асортименту, коригування замовлень суб'єктів підприємницької діяльності у сфері оптової та роздрібно торгівлі, тобто, для поточного регулювання попиту і пропозиції.

Враховуючи зростаючу роль державних інформаційних систем та трансформацію інтеграційних інформаційних зв'язків між суб'єктами господарювання, традиційні завдання державного управління у сфері продовольчого забезпечення також отримали значні зміни. Останніми роками відбувалася інтенсивна розробка інформаційних систем у різних стратегічних сферах життєдіяльності країни. При Міністерстві аграрної політики та продовольства України також було створено низку різних інформаційних систем, що опрацьовують великий обсяг структурованих даних [87]. Наповнення та запуск цих систем у роботу дозволило здійснити суттєві зрушення щодо підвищення ефективності державного управління у сфері продовольчого забезпечення.

Створення спеціалізованих і міжгалузевих інформаційних систем, що агрегують велику кількість даних, являють собою підсистему найвищого рівня. Оброблена інформація надходить за рівнями в регіональне та федеральне міністерство, а також інші державні інформаційні системи.

Основним джерелом інформації у сфері державного управління системою продовольчого забезпечення виступають виробники, формування системи зворотного зв'язку починається саме з них. Сучасні умови диктують вимоги до інформаційних систем у вирішенні цілого ряду завдань оперативного та стратегічного аналізу. У зв'язку з цим необхідне формування системи збору, обробки та аналізу інформації стосовно певного набору показників з високим ступенем актуалізації, а також розробка методики найімовірніших ризиків та загроз системи продовольчого забезпечення молоком та молокопродуктами.

Перспективна ІТ-система повинна володіти аналітичними функціями, зокрема, забезпечувати вироблення відповідних управлінських заходів, що вимагають негайної реалізації. Не менш важливий облік непрямой інформації в аспекті розвитку системи продовольчого забезпечення, виробництва, інфраструктури, доступності, контролю якості та ін.

В Україні планується впровадження дворівневої цифрової трансформації в аграрній сфері.

Перший рівень покриває відносини і взаємодію держави та учасників сектора. Будь-які відносини і послуги, які виникають між фермерами, господарствами та державою, матимуть можливість відбуватися на базі цифрової омніканальної платформи, під умовною назвою «АгроДія», тобто процес взаємодії держави і учасників галузі вийде ще далі за поняття Державний аграрний реєстр. Впровадження та оновлення існуючих ІТС з метою збору інформації про галузь біг дати, поширення дата-дрівен методологій прийняття рішень, залучення ОТГ у процес цифрового освоєння територій.

Другий рівень – це власне цифрова трансформація самих сільськогосподарських виробників. Держава зацікавлена, щоб учасники аграрного сектору почали використовувати цифрові рішення, у тому числі в менеджменті та управлінні земельними ресурсами. І завдяки цьому мали більші прибутки, можливість платити більші податки, робити свій внесок у соціально-економічний розвиток [88].

У Мінагрополітики запускається пілотний проект з CBrainF2 із платформою F2, що являє собою екосистему ефективного електронного документообігу, чатів, систем узгоджень, автентифікації всіх дій через єдиний цифровий логін. Нею вже успішно користуються 17 міністерств та 75 агентств Королівства Данія, а також міністерства США, ОАЕ, Німеччини. Залучення фінансування до цього пілотного проекту розглядатиметься через Агентство сприяння експорту Данії.

Нині данські компанії та урядові організації стають дата-орієнтованими, або data-driven. Це передбачає значну роботу з аналізом даних із постійним орієнтиром на майбутнє та розвиток. Такий аналіз вивчає контекст діяльності та дає

рекомендації (з відповідними обґрунтуваннями) щодо подальших дій. Процес зведено до автоматизму, але всі стратегічні рішення ухвалюються лише на підставі регулярних детальних аналізів. Такий підхід економить час, гроші та дозволяє набирати максимально стрімких темпів розвитку. Тому дата-грамотність стане корисною й українським державним та муніципальним організаціям, приватним компаніям.

Діяльність з цифровізації слід вести у двох напрямках [89]: цифровізація сільськогосподарського виробництва; цифровізація процесів державного управління у сфері функціонування агропродовольчого ланцюга руху молока від виробника до споживача.

Таким чином, створення програмно-апаратних рішень у сфері сільського господарства дозволить усунути недоліки існуючих інформаційних систем через створення системи комунікації між усіма учасниками виробничого процесу та процесу реалізації продукції на базі цифрової платформи. При трансформації існуючих інформаційних систем необхідно використовувати актуальні технології автоматизованих систем обробки даних, такі як Big Data і озеро даних.

На наш погляд, саме створення єдиної цифрової екосистеми в управлінні діяльності суб'єктів господарювання – учасників ринку молока дозволить здійснити технологічний прорив у сфері аграрного виробництва. На цьому етапі розвитку інформаційних систем у сфері сільського господарства та державного управління діяльності сільськогосподарських підприємств і господарств населення має місце значний «цифровий розрив» в аспекті взаємодії відомчих міністерств, сільгоспвиробників та оптово-роздрібною мережі реалізації сільськогосподарської продукції, зокрема молока. Це виявляється насамперед у значній різниці цифрового розвитку учасників ринку молока, що зумовлено безліччю чинників, як-от масштаб виробництва, готовність до інновацій, особливості спеціалізації виробника тощо.

Результативність механізму управління суб'єктами ринку молока значною мірою залежить від якості безперервного моніторингу забезпечення населення молокопродукцією. Він має охопити спостереження, аналіз, оцінку та прогноз забезпечення молочною продукцією з метою підготовки управлінських рішень і

рекомендацій, спрямованих на покращення та розвиток системи продовольчого забезпечення. Цей процес у сучасних умовах не може бути реалізований на належному рівні без формування відповідних аналітичних програмно-апаратних ІТ-рішень.

У рамках розвитку інформаційних систем управління діяльністю суб'єктів господарювання – учасників ринку молока необхідно провести підтримку впровадження цифрових технологій товаровиробниками, а також систематизувати збір та аналіз даних від учасників ринку. Також необхідно створити цифрову веб-платформу, яка згадувалася вище. Подібна платформа буде агрегатором даних і ІТ-рішень у сфері сільськогосподарського виробництва, з одного боку, та державного управління – з іншого. Створення подібної платформи вимагатиме інтеграцію процесів державного управління у сфері сільського господарства. Як заходи усунення цифрового розриву необхідно апробувати цифрові технології суб'єктами, зокрема з допомогою заходів державного стимулювання, з допомогою зміщення державної підтримки господарств корпоративного сектору аграрної економіки, які впроваджують процеси і технології цифровізації.

Окремим аспектом формування й розвитку інформаційних систем у сфері діяльності суб'єктів аналізованого ринку сільськогосподарської продукції, а також цифрової трансформації сільського господарства слід вказати відсутність поінформованості учасників ринку товаровиробника про існуючі інформаційні технології у сфері виробництва та переробки молока. Цей недолік пропонується усунути шляхом створення на базі профільного міністерства з участю Асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України інформаційно-консультаційного центру з питань цифровізації виробництва. Як подальший розвиток інформаційного середовища управління суб'єктами господарювання – учасниками ринку молока в аспекті формування інформаційних систем ми пропонуємо наступне: формування єдиного інформаційного простору через створення цифрової платформи з формування стійкої інформаційної системи управління діяльністю учасників ринку молока з метою ефективного забезпечення населення молокопродуктами; розвиток механізму взаємодії з виробниками продукції на базі

використання електронного торгового майданчика (інтегрованого у сервіс цифрової платформи) з метою створення ефективної системи моніторингу та контролю експорту продукції до споживача; формування цифрового профілю сільгоспвиробника на базі використання технологій «особистого кабінету» шляхом інтеграції сервісу заявок на держпідтримку та створення смарт-контрактів на базі інформаційних сервісів, торгового майданчика, сервісів цифрового землеробства, оренди техніки тощо; створення на базі профільного міністерства спільно з Асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб консультативного центру з впровадження ІТ-рішень; підвищення ефективності взаємодії сільськогосподарських товаровиробників між собою та державою у цифровому форматі шляхом інтеграції інформаційних ресурсів на базі використання цифрової платформи.

Таким чином, впровадження в практику управління діяльністю суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу – учасників ринку молока, методичних підходів комплексного інформаційного забезпечення, що базуються на використанні ключових процесів управління на базі використання інформаційних технологій, дозволить повніше використовувати економічний потенціал аграрного сектору України та харчової промисловості, що у свою чергу забезпечить підвищення економічної ефективності та результативності сільськогосподарської діяльності товаровиробників.

Особливо значимі у подальшому розвитку системи продовольчого забезпечення населення молоком та молокопродуктами, на наш погляд, це формування інтеграційних зв'язків між виробниками і постачальниками, а також посилення заходів державної підтримки з метою нарощування обсягів виробництва та переробки. Робота в цьому аспекті потребує участі фахівців різних галузей: інформаційних технологій, автоматизації й моделювання, сільського господарства, економіки та управління тощо. У зв'язку з цим ми вважаємо за необхідне подальший розвиток інформаційного середовища сільського господарства з метою підвищення ефективності управління діяльністю учасників ринку молока, а також переходу від електронного до цифрового управління.

Отже, моніторингова діяльність пов'язана насамперед зі збором та поширенням ринкової інформації. Розвиток ринку молока потребує створення системи інформаційного забезпечення. Основними джерелами інформації у запропонованій системі мають стати показники органів державного управління та Державної служби статистики України. Необхідні дані можуть бути отримані від самоврядних організацій, агентств, оптових продовольчих ринків, безпосередньо від сільськогосподарських підприємств і господарств населення, а також переробних підприємств і суб'єктів оптової та роздрібної торгівлі. Способи збирання та поширення інформації про стан ринку молока різноманітні, але головною вимогою до його моніторингу стає швидкість отримання інформації. Розвиток сучасних інформаційних технологій, зокрема глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, дозволяє здійснювати практично миттєве отримання та доставку необхідної інформації зацікавленим сторонам. Такі перспективи розвитку оперативності моніторингової діяльності визначили виділення діяльності, спрямованої на розвиток інтернет-технологій у сільському господарстві, як пріоритетний напрям у стратегічному плані розвитку аграрного сектору України.

Таким чином, відстеження економічних і соціальних процесів, що відбуваються на сьогодні, дозволить отримувати об'єктивну інформацію, на основі якої можна буде розробити дієві заходи щодо регулювання ринку молока, особливо в період повоєнного відродження аграрної економіки країни.

Висновки до розділу 1

1. Встановлено, на основі узагальнення досліджень науковців стосовно трактування поняття «ринок», яке доцільно розглядати як організаційне поле, що включає набір соціальних інститутів, та в рамках якого відбувається транспортування продукту, його організований та інституційний обмін між учасниками ринку, що ринок являє собою досить налагоджений механізм, здатний вирішувати основні економічні завдання, проте який водночас потребує втручання

держави, підтримки циклічності економічних процесів, а також доведення соціально-економічної значущості окремих ринкових підсистем.

2. Підтверджено, за аналізом досліджень вчених стосовно формування методичних підходів до розуміння поняття «агропродовольчий ринок», що авторські трактування категорії відрізняються один від одного охопленням різних видів продукції, яка реалізується або купується на ринку, і, отже, межами цього ринку.

Виявлено, що агропродовольчому ринку притаманні суттєві особливості, що відрізняють його від інших товарних ринків, серед яких: товаровиробники за специфіки сільськогосподарського виробництва не можуть оперативно нарощувати або скорочувати виробництво продукції у зв'язку з коливаннями попиту; населення потребує порівняно рівномірного надходження продовольства і неспроможне відкласти його споживання на тривалий термін; сільське господарство підлягає під вплив погодних умов, пропозиція продукції коливається за роками; вироблена сільськогосподарська продукція в основному швидкопсувна; має місце слабка еластичність попиту та пропозиції порівняно з цінами на продовольчі товари.

Тобто, звідси, агропродовольчий ринок має складно сегментовану структуру, з притаманними останній сукупністю специфічних властивостей, зумовлених особливостями формування попиту та пропозиції продовольства, а значить відзначається яскраво вираженим соціальним спрямуванням.

3. Виявлено, за систематизації теоретичних положень формування організаційно-економічного механізму подібність наукових поглядів за основними змістовними елементами, їх структурою, способами і формами організації та проявами в сільському господарстві.

За цим виділено основні принципи функціонування організаційно-економічного механізму, дотримання яких має забезпечуватися при його функціонуванні: адаптація організаційно-економічного механізму до змін внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування суб'єктів господарювання економічного, соціального та політичного характеру; чітке

дотримання принципів основних економічних законів; системний аналіз економічних і соціальних процесів та вирішення на його основі проблеми соціально-економічного розвитку підприємницьких структур; забезпечення поєднання суспільних і особистих інтересів в результаті виявлення тенденцій їх розвитку; забезпечення функціонування елементів організаційно-економічного механізму на всіх рівнях виробництва, розподілу і перерозподілу матеріальних благ; інформаційне забезпечення формування та функціонування організаційно-економічного механізму господарювання.

4. Запропоновано, спираючись на узагальнення досліджень науковців авторське визначення ринку молока як системи товарно-грошових і соціально-економічних відносин між суб'єктами господарювання, що охоплює процеси виробництва, обміну, розподілу та споживання молока, а також всі види угод при його реалізації та обміні.

Ринок молока виконує наступні види функцій, зокрема: забезпечення взаємодії продавців і покупців молока за допомогою угод купівлі-продажу; встановлення кількісних пропорцій у структурі попиту і пропозиції; розподіл продукції між різними соціальними групами населення; роль індикатора для вітчизняних виробників і споживачів продукції з використанням прямих і зворотних зв'язків.

5. Встановлено, що основне завдання моніторингу продовольчого ринку, і молока зокрема, на державному рівні має полягати в оцінці ринкової ситуації, моделюванні його та прогнозу попиту; на мікрорівні – аналізі й прогнозі власних можливостей суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу, стану та перспектив розвитку цільового сегменту ринку. У цьому контексті розроблено структурну модель ефективної системи планування, організації і проведення моніторингу продовольчих ринків, що являє собою сукупність організаційних форм, технічних, технологічних, економічних та фінансових методів, маркетингових інструментів вивчення ринку, застосування яких сприяє формуванню зовнішньої торгівлі.

6. Виявлено, за дослідженням форм статистичної звітності, що в Україні не збираються деякі показники статистики надходження молока на переробку,

зокрема, про кількість, білковість і жирність зібраних вершків з коров'ячого молока, виробництво окремих видів молокопродуктів із свіжого молока, яке надійшло на переробку. Із передбачених регламентом ЄС статистичних показників щодо органічного сільськогосподарського виробництва в Україні наявні лише адміністративні дані Держпродспоживслужби про кількість операторів ринку органічної продукції.

7. Доведено, що наявність налагодженої інформаційно-методичної системи моніторингу ринку молока зумовлює ефективність процесу його регулювання. Організація цієї системи передбачає як необхідність збору об'ємного інформаційного масиву даних, так і оперативність його обробки, що забезпечує прийняття оптимальних рішень суб'єктами господарювання, органами державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють регулювання процесів продовольчого забезпечення молоком та молокопродуктами населення країни.

8. Визначено, що з метою ефективного функціонування галузей важливе створення цілісної системи інформування та орієнтування суб'єктів господарювання, а також системи інформаційно-методичного забезпечення процесу державного регулювання. Для цього доцільно: організувати збирання, обробку та розповсюдження інформації про обсяги наявних товарних ресурсів, реалізацію по всіх каналах збуту, про ціни на всіх етапах товароруху від виробника молока до кінцевого споживача; розробку щорічних і сезонних прогнозів кон'юнктури ринку молока та молокопродуктів. Доведення їх у порядку інформації до всіх суб'єктів господарювання – учасників агропродовольчого ланцюга руху молока, а також до організацій та відомств, пов'язаних із забезпеченням населення вищезазначеним видом харчових продуктів; налагодити систематичну інформацію щодо результатів функціонування суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу – виробників молока.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ РИНКУ МОЛОКА В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз формування товарної пропозиції на ринку молока

Молочне скотарство визнано однією з найважливіших підгалузей тваринництва, а її розвиток має важливе значення для забезпечення як продовольчої незалежності країни, так і соціальної стабільності.

Ринок молока та молочних продуктів це один із стратегічних ринків продовольства. Його розвиток тісно взаємопов'язаний зі станом сільськогосподарських підприємств та господарств населення – виробників молока, адже сире молоко слугує основним ресурсом для здійснення виробничої діяльності молокопереробних підприємств і становить більше половини собівартості кінцевої вартості молочних товарів.

За вступу України до СОТ підвищилися вимоги до якості молока і молочної продукції, тобто продукція має бути конкурентоспроможною. Конкурентоспроможність продукції можна визначити як сукупність споживчих властивостей сільськогосподарської продукції, що характеризують її відмінність від товару конкурента за ступенем задоволення споживачів при збереженні середньої ринкової ціни [90].

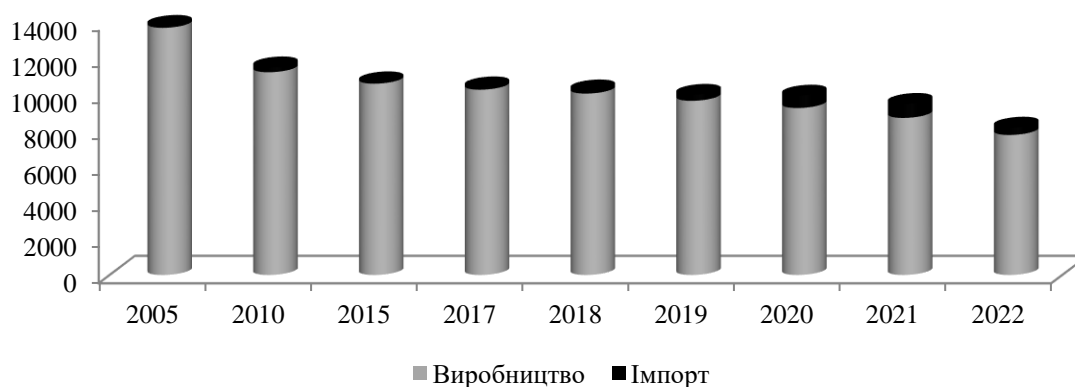
Пропозиція молока на внутрішньому ринку забезпечується двома групами суб'єктів господарювання ринку, об'єднаними за галузевою належністю та технологічною ознакою: сільськогосподарські підприємства та господарства населення; суб'єкти підприємницької діяльності – імпортери молока і молокопродуктів.

Як свідчать результати досліджень науковців, в сучасних умовах господарювання забезпечення населення країни молоком і молочною продукцією за доступними цінами та високої якості з урахуванням проблем економіки, що загострилися, санкцій на міжнародному ринку, вирішальною мірою залежить від підвищення ефективності вітчизняного молочного скотарства. В цьому аспекті важливі конкурентоспроможність останнього, організація його ведення на основі

модернізації технологічного процесу, з урахуванням вимог вітчизняного законодавства, яке знаходиться в процесі адаптації до європейського в частині дотримання якості продукції на всіх етапах товароруху від виробника до споживача, а також поводження з сільськогосподарськими тваринами [91].

Повномасштабна військова агресія росії стала причиною критичних наслідків для України та молочної галузі зокрема. Знищення тваринницьких комплексів і поголів'я корів, пошкодження логістики, запасів фуражу та майна сільськогосподарських виробників усіх форм господарювання призвели до скорочення пропозиції сирого молока в країні (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Динаміка пропозиції на внутрішньому ринку молока України, тис. т. Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики України.

За даними Державної служби статистики України, загальний обсяг пропозиції молока в 2022 році проти 2021-го скоротився на 14 %, головним чином за рахунок зниження виробництва молока.

Варто зауважити, що впродовж досліджуваного періоду спостерігається негативна тенденція у формуванні пропозиції на внутрішньому ринку молока, що свідчить про наявність ознак кризових явищ у молочному скотарстві, зокрема в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки. Подібна ситуація викликана передусім порушенням паритету цін на продукцію сільського господарства та промислової продукції, що відзначалося в минулі роки, значним скороченням державної підтримки, зниженням рівня купівельної спроможності населення, конкуренцією дотованого розвиненими країнами імпорту, подорожчанням кредитних ресурсів. Усе це зумовило руйнування ресурсного та

виробничого потенціалу тваринництва, хоча, як відомо, в кінці 90-х саме тваринництво виступало фінансовим донором рослинництва.

Ми підтримуємо думку експертів, що зниження пропозиції молока в 2022 році могло б бути суттєво більшим, якби не ефективна діяльність менеджменту сільськогосподарських підприємств – виробників молока [92]. За аналізом досвіду практичної діяльності суб'єктів господарювання в сфері аграрного бізнесу, суттєвим стресом для галузі минулої весни стала загальна оптимізація годівлі та зменшення кількості доїнь худоби на добу.

Попри те, в другій половині року ситуація в країні стабілізувалася. Відповідно, упорядкувалися процеси і у тваринництві: менеджмент сільськогосподарських підприємств зрозумів доцільність розвитку молочного скотарства на противагу виробництву зернових; налагодження експортних шляхів призвело до підвищення попиту та закупівельних цін сирого молока, що у свою чергу також стимулювало виробників до збільшення його пропозиції.

На сьогодні підвищення економічної ефективності виробництва молока набуває особливої значущості через становлення нових виробничих відносин, заснованих на конкуренції, дії закону попиту та пропозиції, вирішення проблем екологічної безпеки.

Аналізуючи сучасний стан виробництва молока, можна стверджувати, що більша частка в обсягах виробництва молока належить господарствам населення, однак вони залишаються поза увагою держави (табл. 2.1). Окрім цього, передбаченими нововведеннями, які відображені в Податковому та Бюджетному кодексах, не визначено фінансування заходів із трансформування ОСГ, які мають 3 корови і більше у малі суб'єкти агробізнесу, формування кооперативів, удосконалення програми ідентифікації сільськогосподарських тварин та створення відповідно інформаційних масивів даних, а також розробки нормативно-законодавчої бази, яка б регламентувала діяльність виробників молока відповідно до вимог ЄС.

За наближеними оцінками Державної служби статистики України, у 2022 році 34 % молока вироблено у промислових господарствах, тоді як 66 % – у господарствах населення.

Таблиця 2.1

Динаміка виробництва молока в господарствах основних категорій господарювання

Показник	Рік					2022 р., %, до	
	2005	2010	2020	2021	2022	2005 р.	2021 р.
Підприємства	2582,5	2216,6	2761,2	2767,7	2644,2	102,4	95,5
До всього, %	18,8	19,7	29,8	31,8	34,0	15,2 в.п.	2,2 в.п.
Господарства населення	11131,9	9031,9	6502,4	5946,2	5123,5	46,0	86,2
До всього, %	81,2	80,3	70,2	68,2	66,0	-15,2 в.п.	-2,2 в.п.
Усього	13714,4	11248,5	9263,6	8713,9	7767,7	56,6	89,1

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Згідно з оцінками Державної служби статистики України, виробництво молока у 2022 році становило 7,8 млн тонн, що на 10,9 % менше відповідного показника 2021 року.

Виробництво молока в областях, де відсутні воєнні дії, знаходиться на рівні 7,4 млн т, де були і нині відбуваються воєнні дії – 0,4 млн т.

Сільськогосподарські підприємства демонстрували більш позитивну динаміку, зниження 2022-го до 2021 року становить -4,5 % (2,6 млн тонн). Розрахунково, пропозиція сирого молока від господарств корпоративного сектору аграрної економіки в грудні оцінювалася майже на рівні грудня 2021 року.

За даними Державної служби статистики України, після повномасштабного вторгнення росії в Україну в зоні бойових дій та тимчасової окупації опинилися області, де виробляли 42,3% молока корпоративного сектору аграрної економіки країни.

У господарствах населення спостерігається суттєве скорочення виробництва. Так, за орієнтовними оцінками статистичних органів України, досліджуваною категорією виробників вироблено 5,1 млн т молока, що на 15,2 % менше, ніж у

2021 році. Населення, яке втікало від війни з окупованих територій і зони активних бойових дій, вимушене було продавати або й полишати худобу, рятуючи власне життя. Крім того необхідно наголосити на суб'єктивному підході до статистичної оцінки виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах, особливо в умовах запровадження військового стану в країні.

Як свідчать результати проведених досліджень основними викликами, з якими стикаються сільськогосподарські підприємства та господарства населення – виробники молока в період військових дій виділяються наступні: порушена логістика і втрата сировинно-збутових ланцюгів; нестача обігових коштів; брак виробничих ресурсів: кормів, ветпрепаратів, племматеріалу тощо; дефіцит і здорожчання палива; нестача кадрів через вимушену міграцію, мобілізацію; втрати виробничих ресурсів (тварини, приміщення, сільськогосподарська техніка та ін.); втрата фінансово-управлінської документації; у постраждалих та окупованих регіонах: ризики втратити урожай грубих кормів, зернових; в окупованих регіонах: крадіжки техніки та зерна загарбниками, ризик вимушеної ліквідації (частини) стада, тиск і пряма фізична загроза від окупаційної влади, відсутність електроенергії та зв'язку тощо.

Зменшення валового виробництва молока призвело до значного погіршення показників з його виробництва на одну особу, що у свою чергу не забезпечило норми споживання молока та молочних продуктів на душу населення (рис. 2.2).

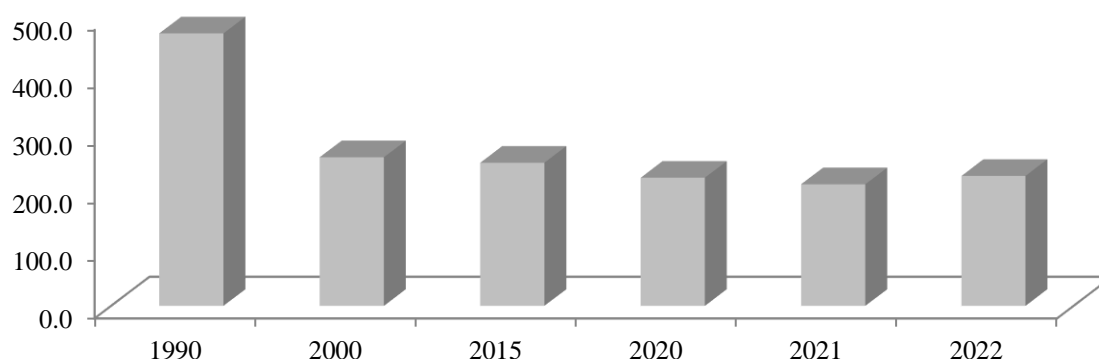

Рис. 2.2. Динаміка виробництва молока на одну особу, кг
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Враховуючи відсутність позитивної динаміки виробництва молока на найближчі 10 років вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками не буде забезпечено науковообґрунтованої норми його споживання.

Незважаючи на втрати і руйнування, сільськогосподарські підприємства – виробники молока не припиняли свою діяльність і робили все можливе для збереження, відновлення та розвитку матеріально-технічної бази господарства.

Особливістю діяльності виробників молока під час війни стало посилення їх соціальної відповідальності, насамперед перед жителями територіальних громад. Усі суб'єкти підприємницької діяльності у сфері агробізнесу України зразу ж перетворилися у пункти незламності, надаючи гуманітарну допомогу місцевому населенню, внутрішньо переміщеним особам та Збройним силам України.

Виробники молока стали частиною спротиву при цьому продовжуючи виконувати завдання економічної підтримки галузі. Цей період змусив їх переглянути свої операційні процеси й оптимізувати такі у пошуку найефективніших рішень.

Цьому сприяло кілька чинників, серед яких: високоприбутковий 2021 рік, що дозволило забезпечити діяльність господарств корпоративного сектору аграрної економіки протягом перших півроку війни; спрямування надлишків зернових, вироблених у господарстві для експорту, у виробництво молока та м'яса під час п'яти місяців повної блокади Чорноморських портів; консолідація роботи з переробною промисловістю, яка, розуміючи суть молочного фермерства, знаходила можливості для утримання закупівельної ціни паралельно з вирішенням власних проблем; рішення Європейського Парламенту щодо скасування імпорتنих тарифів для сільськогосподарської продукції, що експортується до країн ЄС.

Вважаємо, що тенденція до зниження виробництва молока в Україні продовжуватиметься доти, поки не запрацюють ефективно програми підтримки виробників молока, особливо сільськогосподарських підприємств на рівні держави, області та об'єднаної територіальної громади. Тільки після цього можна буде стабілізувати ситуацію.

Для досягнення мети потрібно пройти кілька етапів: збереження поголів'я ВРХ через відновлення фінансової підтримки на всіх рівнях державного управління та місцевого самоврядування; впровадження кооперації, особливо стосовно малих і середніх сільськогосподарських підприємств – виробників молока, адже на сьогодні 80 % молокопереробних підприємств у світі є власністю молочних кооперативів; врегулювання взаємовідносин між всіма учасниками товароруку молока від виробника до споживача.

Оцінюючи показники виробництва молока можна констатувати, що Україна чи не єдина у світі країна, де виробники сільськогосподарської продукції поділяться між собою на основі юридичного статусу й окремо враховуються в статистиці як сільськогосподарські підприємства та господарства населення. Сене поділу не зовсім зрозумілий. І це тоді, коли в Європі, США та інших країнах як об'єкт статичного спостереження виступає фермер. Найбільше питань викликають особисті селянські господарства – ОСГ.

Не зовсім зрозуміло, який зв'язок між державною статистикою та особистими селянськими господарствами. Якщо для мешканця села виробництво не вважається бізнесом, а слугує джерелом постачання молока для членів домогосподарства, то це показник нездатності держави гарантувати мінімальний рівень забезпеченості продуктами харчування та роботою. При цьому, як відомо, молоко, вироблене в ОСГ характеризується низьким рівнем товарності, а отже, не визнається об'єктом товарно-грошових відносин і, відповідно, оподаткування. Водночас вартість продукції господарств корпоративного сектору аграрної економіки оподатковується під час купівлі-продажу.

Незважаючи на кризовий стан у молочному скотарстві, що викликаний об'єктивними чинниками, передусім військовою агресією, спостерігається процес концентрації виробництва молока в корпоративному секторі аграрної економіки, що характеризується посиленням спеціалізації та впровадження інноваційних технологій в технологічний процес (табл. 2.2).

Варто зауважити, що упродовж досліджуваного періоду відзначається суттєве скорочення кількості суб'єктів підприємницької діяльності у сфері

аграрного бізнесу – виробників молока за досліджуваний період (690 од.). Очевидно, що тренд на зменшення кількості сільгоспідприємств, які утримують корів, триватиме й надалі.

Таблиця 2.2

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем концентрації корів станом на 1 січня 2023, голів

Показник	Рік					2023 р., %, до	
	2019	2020	2021	2022	2023	2019 р.	2022 р.
Підприємства	2130	1894	1791	1686	1440	67,6	85,4
Із них мали, голів:							
до 50	752	625	594	536	403	53,6	75,2
50–99	244	228	211	203	209	85,7	103,0
100–499	877	801	742	716	614	70,0	85,8
500–999	188	175	175	150	140	74,5	93,3
понад 1000	69	65	69	81	74	107,2	91,4

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Також у досліджуваний період відбулося поступове зниження кількості сільськогосподарських підприємств незалежно від концентрації поголів'я корів. Виключенням стали господарства корпоративного сектору аграрної економіки, які утримують понад 1000 голів корів.

Крім цього в 2022 році проти 2021-го спостерігалось незначне скорочення кількості виробників молока корпоративного сектору аграрної економіки.

Вважаємо, що в перспективі основним постачальником молока на внутрішній ринок стануть висококонцентровані сільськогосподарські підприємства, які зможуть забезпечити високу якість молкосировини та одночасно високий рівень економічної ефективності виробництва.

Як свідчать результати досліджень науковців, необхідну умову зниження витрат у молочному скотарстві становить достатній рівень концентрації поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах. Тільки в цьому випадку вартість

реалізованого молока забезпечує окупність капіталомістких інноваційних технологій, скорочуються поточні витрати [93].

Ефективність концентрації виробництва пояснюється ефектом масштабу. За зростаючої величини такого ефекту на кожну наступну одиницю продукту потрібно менше виробничих ресурсів. Головним критерієм оцінки ефекту масштабу слугує дохід із розрахунку на одиницю ресурсів або продукції [94].

За наявними даними встановлено, що розміри підприємств при аналогічних системах і способах утримання відбиваються головним чином на питомих капіталовкладеннях та витратах праці. Так, на комплексах із безприв'язним утриманням тварин і самосплавним видаленням гною при концентрації 1200 корів вартість худоби на 30 % нижча порівняно з фермою на 400 корів. На великих фермах зростає ефективність використання доїльних установок. Зі збільшенням кількості корів на фермі від 400 до 1200 голів питомі капіталовкладення на корову за доїльним обладнанням знижуються у понад 1,5 раза, витрати - на 26,6 %, експлуатаційні витрати – на 34,3 % [95].

Достатній рівень концентрації виступає необхідною умовою ефективності, оскільки тільки у цьому випадку реалізуються обсяги молока, які забезпечують окупність досить капіталомістких технологій, що у своє чергу слугує передумовою розширеного відтворення. Водночас високий рівень спеціалізації гарантує концентрацію уваги менеджменту підприємств на управлінні галуззю, тому у передових господарствах впроваджується не лише нова техніка, а й системи управління якістю заготовлюваних кормів та виробництва молока, інформаційно-аналітичні системи управління. Однак висока концентрація корів на одному тваринницькому об'єкті призводить до дефіциту достатніх площ для випасання тварин, що обмежує можливості здешевлення раціону в літній період. Перехід на концентратний тип годівлі та покупні корми зумовлює підвищення собівартості молока, а, отже, зниження рівня рентабельності. Тому будівництво нових великих молочних комплексів має здійснюватися в регіонах, де наявні достатні площі природних кормових угідь [96].

Військова агресія росії проти України спричинила нові проблеми для сільськогосподарських підприємств – виробників молока. Так, за результатами опитувань менеджменту господарств корпоративного сектору аграрної економіки науковцями визначено топ-3 загрози для збереження і розвитку молочних ферм, а саме: нестача кадрів через міграцію та мобілізацію; збитковість виробництва продукції рослинництва; нестача обігових коштів [97].

Як свідчать результати спостережень за діяльністю суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу, критичним негативним фактором розвитку молочного виробництва у вересні 2022 року залишалася відсутність у достатній кількості обігових коштів. Урожай 2021 року сільськогосподарські підприємства змогли частково реалізувати тільки у 2022-2023 роках і спрямувати виручку на погашення заборгованостей попереднього періоду, виплату заробітної плати найманим працівникам та виплату відсотків за кредитами. Новий урожай олійних у 2022 році виявився нижчим та й зібрати його було вкрай проблематично, адже майже місяць по всій території України щодня йшли дощі. Це суттєво погіршило якість насіння соняшнику.

Кредитні лінії банками було відкрито не для всіх господарств корпоративного сектору аграрної економіки. Дехто мав проблеми з пролонгацією кредитів за програмою «5-7-9» та змушений був терміново їх відшкодувати.

Отримані доходи від виробничо-господарської діяльності нині в більшості суб'єктів господарювання спрямовуються на покриття поточних витрат, адже всі складові собівартості – вхідні матеріальні ресурси суттєво зросли в ціні.

Крім того, не вдавалося створити достатню кормову базу. Затяжні зливи завадили вчасно зібрати грубі корми. І лише в кінці першої декади жовтня 2022 року сільськогосподарські товаровиробники повернулися до здійснення комплексу польових робіт. Серед іншого, у вересні деякі сільськогосподарські підприємства зіштовхнулися з проблемою закупівлі шротів.

Замінування залишається однією з найгостріших проблем. Після деокупації Харківської, а також частини Луганської і Херсонської областей обсяг розмінувальних робіт значно збільшився. У першу чергу сапери розмінують

житлові будинки та об'єкти інфраструктури, а вже потім підприємства, тваринницькі комплекси та поля. Саме тому не всі сільськогосподарські підприємства змогли повністю відновити збір урожаю та заготівлю кормів.

На основі експертних оцінок встановлено, що внаслідок повномасштабного вторгнення росії молочний сектор України втратив близько 50 тис. корів та 100 молочнотоварних ферм, які були пошкоджені або зруйновані російськими окупантами [98].

Складана демографічна ситуація на селі призвела до скорочення кількості сільських домогосподарств, які утримують корів (дод. Ж.1)

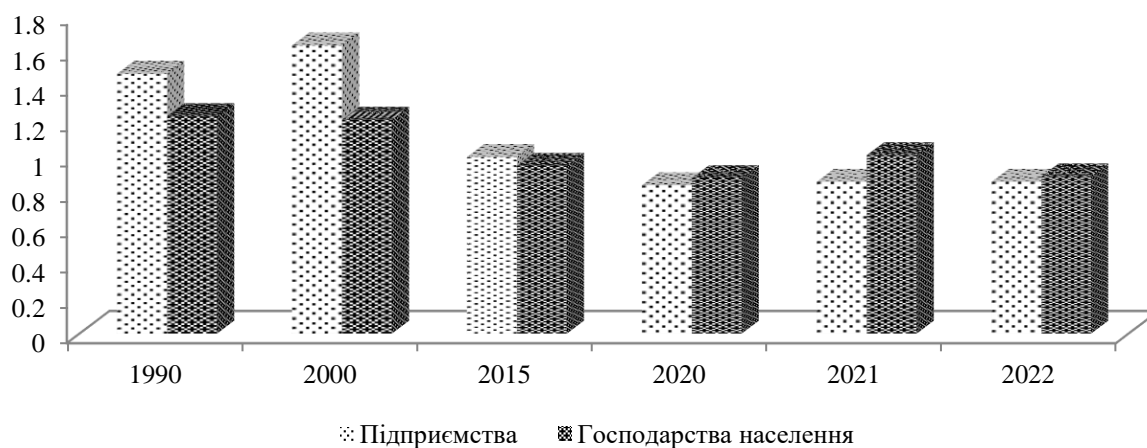
Встановлено, що найбільшу частку в структурі сільських домогосподарств, які мають корів, становлять такі, що утримують одну голову. У цій категорії сільських домогосподарств і сконцентровано основне поголів'я утримуваних корів. При цьому згадана категорія сільськогосподарських виробників орієнтована передусім на задоволення власних потреб в молоці та молокопродуктах.

На наше переконання, виробництво молока в ОСГ, які утримують 3 корови і більше, формує новий тип виробників – дрібне підприємницьке господарство сімейного типу. Доказом ефективного виробництва молока в сімейних фермах варто вказати досвід Німеччини, на яку припадає майже 20 % молока країн ЄС [99]. Саме ця категорія особистих селянських господарств у майбутньому повинна стати основним суб'єктом державної підтримки, що в перспективі призведе до формування на їх базі малих суб'єктів у сфері агробізнесу. Разом із тим, існуючий механізм державної підтримки не сприяє процесу трансформації високотоварних особистих селянських господарств у сімейні тваринницькі ферми. Тому нині на законодавчому рівні слід хоча б розпочати розробляти критерії сімейної тваринницької ферми, механізми державної підтримки, кредитування та оподаткування їх діяльності, а також заходи із стимулювання таких до участі в регіональних програмах, наприклад, як «Шкільне молоко».

Однією з основних умов розвитку молочного скотарства виділяється організація на високому рівні кормової бази. Обсяги виробництва молока безпосередньо залежать як від стану поголів'я великої рогатої худоби, так і стану

кормової бази. Недостатня забезпеченість кормами призводить до зниження чисельності корів. Крім того, як показує світовий досвід, вирішення проблеми підвищення продуктивності на 60 % визначається рівнем та повноцінністю годівлі, і лише на 30 % – генотипом чи спадковістю [100].

За результатами проведених досліджень, упродовж аналізованого періоду спостерігається зниження рівня витрат кормів на 1 ц молока (рис. 2.3). Це підтверджує запровадження інноваційних технологій при виробництві молока, що забезпечують підвищення рівня конверсії кормів у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення.

Рис. 2.3. Динаміка витрат кормів на виробництво 1 ц молока в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення, ц корм од. Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Основними вимогами до кормової бази визначено повне і гарантоване постачання всього поголів'я основними видами кормів протягом року, а також забезпечення повноцінних раціонів годівлі [101]. За низького рівня годівлі більшість кормів використовується на підтримку життєвих процесів в організмі тварини, тоді як менша частина на отримання продукції, внаслідок чого зростатимуть витрати кормів на одиницю продукції. Недостатня кількість і низька якість кормів становлять одну з головних причин незадовільного розвитку молочного скотарства.

У сільськогосподарських підприємствах деяких областей, заблокованих російськими окупантами, через загрози життю працівників, не було можливості просто підвозити корми для тварин.

Також більшість сільськогосподарських товаровиробників зіштовхнулися з тим, що не вдавалося здійснити оплати за корми, а відтак були перебої в постачанні складових раціону.

Виникала потреба скоригувати раціони тварин на фермах. У деяких випадках фермери переймалися навіть не тим, щоб зберегти продуктивність корів, а навпаки, зменшити її та перейти з триразового на дворазове доїння.

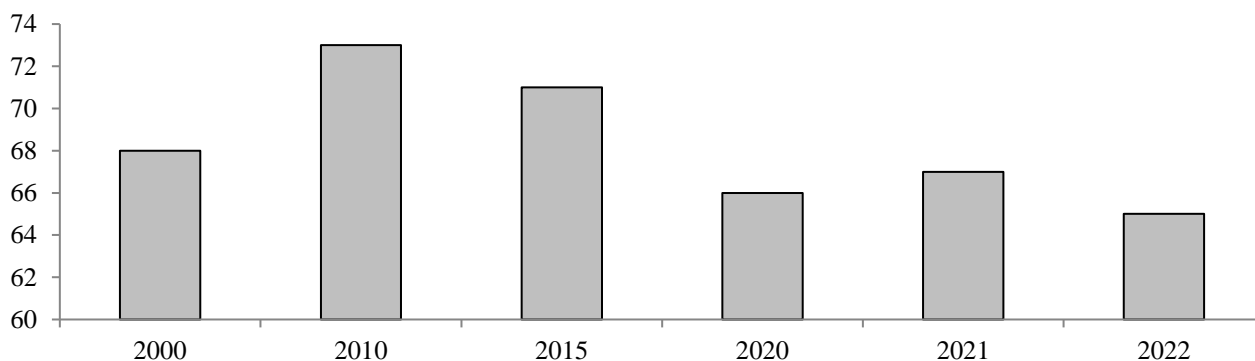
Через проблеми з доставкою і приготуванням кормів багато тварин померли з голоду, а деякі через вимушені зміни раціону та доїння отримали безповоротні зміни здоров'я, що просто відтерміновує їх вибраковування.

Серед інших вагомим фактором розвитку молочного скотарства виділяється рівень відтворення стада. Від відтворення стада значною мірою залежить стабілізація і зростання чисельності поголів'я худоби, а отже, рівень виробництва молока. У зв'язку з цим важливим показником, що характеризує рівень розвитку молочного скотарства, стає вихід телят на кожні 100 корів. Багатоплідність і молочність корів мають позитивну кореляцію, яка при оцінці продуктивних якостей тварин набуває важливого селекційного значення. По суті, цей показник визначає коефіцієнт корисного використання молочного стада в певних межах рівень зоотехнічної і селекційної роботи.

Вихід приплоду телят на 100 корів у сільгоспідприємствах у 2022 році становив лише 65 голів проти 73 голів у 2010 році, що свідчить про відсутність організаційної роботи племінної служби держави (рис. 2.4). Крім того інтенсивне використання корів, як засобу виробництва молока, призводить до суттєвого скорочення періоду корисного використання (2-3 лактації) та зростання показника їх яловості. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне на державному і регіональному рівнях повернутися до розвитку племінних господарств, які є постачальниками високопродуктивних сільськогосподарських тварин для сільськогосподарських підприємств – виробників молока. Тобто, необхідно відновити систему адресної

підтримки племінних господарств у молочному скотарстві для часткової компенсації витрат, пов'язаних з утриманням та вирощуванням племінних тварин.

На сьогодні система племінної служби, яка існувала раніше в Україні і давала можливість вести племінну справу на належному рівні, зруйнована і не діє. Тому подальше зростання продуктивності та поліпшення показників відтворення тварин украї проблематичне через відсутність сучасної системи селекції у тваринництві.

Рис. 2.4. Динаміка виходу телят на 100 корів у сільськогосподарських підприємствах, голів

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Молочне скотарство – одна з найбільш трудомістких галузей сільськогосподарського виробництва. Основною причиною цього визнано значні витрати на одиницю виробленої продукції через низький рівень механізації, який суттєво впливає на економічну ефективність ведення галузі. Складне фінансове становище сільськогосподарських товаровиробників, що внаслідок диспаритету ціни на сільськогосподарську продукцію та енергоносії вплинуло на скорочення інвестицій. Звідси – погіршення матеріально-технічної бази сільськогосподарських товаровиробників, слабе впровадження прогресивних технологій.

Анкетне опитування керівників сільськогосподарських підприємств – виробників молока Київської, Черкаської, Вінницької і Хмельницької областей щодо оцінки факторів, які негативно впливають на розвиток молочного скотарства та стримують його модернізацію, дозволило виявити, що у 2021 році найбільший вплив на цей процес мали: недостатній рівень державної підтримки (79 % опитаних); диспаритет цін (65 %); критичний стан матеріально-технічної бази

(52 %); нестача кваліфікованих кадрів (50 %) та високий рівень оподаткування (48 %).

Крім того, для подолання несприятливих економічних факторів, що впливають на економічну ефективність молочного скотарства, 44 % опитаних керівників у перспективі планують здійснювати пошук нових ринків збуту продукції, 39 % – поліпшувати її якість, 29 % – збільшувати поголів'я худоби та удосконалювати умови праці – 15%.

Основне завдання у післявоєнному періоді відродження молочного скотарства полягає у знівелюванні існуючої негативної тенденції у розвитку галузі та забезпеченні стабільної динаміки зростання. Можна виділити такі основні напрями діяльності задля забезпечення зростання виробництва молочного скотарства: збереження поголів'я молочного стада; розвиток виробництва молока у корпоративному секторі; інтенсифікація галузі, що полягає у підвищенні продуктивності молочного стада за рахунок поліпшення стану кормової бази; вдосконалення племінної роботи у господарствах; оптимізації матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських виробників.

Усі перелічені проблеми розвитку молочного скотарства взаємопов'язані, тому необхідно запровадити комплексний підхід до їх вирішення. Ухвалення цих завдань, що постали перед галуззю в регіоні, можливе лише за переходу сільськогосподарських товаровиробників до інноваційної моделі господарювання. Просте кількісне зростання поголів'я без поліпшення якості та удосконалення структури, застосування нових, сучасніших технологічних і технічних систем, без використання високоефективних машин й обладнання, кормових засобів достатнього обсягу та якості призведе лише до значного збільшення потреби у трудових і матеріальних ресурсах.

Не можна заперечувати, що в цілому виробництво молока залежить від багатьох факторів, до яких можна віднести поголів'я тварин, породні й індивідуальні спадкові особливості корів, якісний склад стада великої рогатої худоби, забезпеченість худоби кормами і приміщеннями, раціон годівлі та ін. Із цими факторами перебувають у функціональній залежності два чинники –

продуктивність тварин і поголів'я. Інші чинники виявляють опосередкований вплив.

Варто зауважити, що динаміка чисельності поголів'я корів як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення слугує дзеркальним відображенням відношення державних та місцевих органів влади до розвитку молочного скотарства в тій чи іншій категорії сільськогосподарських товаровиробників (табл. 2.3)

Таблиця 2.3

Динаміка поголів'я корів в господарствах усіх форм господарювання, тис. голів
(на кінець року)

Показник	Рік					2022 р., %, до	
	2005	2010	2020	2021	2022	2005 р.	2021 р.
Підприємства	866,2	589,1	423,9	424,6	394,2	45,5	92,8
До всього, %	23,8	22,4	25,3	27,5	29,1	5,3 в.п.	1,6 в.п.
Господарства населення	2768,9	2042,1	1249,1	1119,4	958,6	34,6	85,6
До всього, %	76,2	77,6	75,5	74,7	72,5	-3,7 в.п.	-2,2 в.п.
Усього	3635,1	2631,2	1673	1544	1352,8	37,2	87,6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Як свідчать попередні дані Державної служби статистики України, поголів'я ВРХ в Україні стрімко скорочується. Прогнозувалося, що до кінця 2022 року кількість корів сягне рекордно низького рівня – 1,35 млн голів. Це найменший показник за все існування України, адже навіть у післявоєнний 1946 рік нараховувалося 4,3 млн корів [102].

У корпоративному секторі аграрної економіки поголів'я корів на підприємствах скоротилося до 394,2 тис. голів, що на 7,2 % менше порівняно з 2021-м та 54,5 % проти 2005 року.

У господарствах населення кількість корів скоротилася до 958,6 тис. голів, що майже в 3 рази менше за відповідне значення 2005 року.

Найвний досвід діяльності сільськогосподарських підприємств – виробників молока підтверджує, що погіршення годівлі під час війни негативно впливає на стан здоров'я тварин і, вірогідно, призводить до зниження репродуктивності. Тому відновлення поголів'я відбувається повільно. Крім того під час повномасштабного вторгнення росії в Україну частина поголів'я загинула. Певна кількість корів залишилися на окупованих територіях і не підлягають обліку або викрадена російськими окупантами й продана на забій.

За експертними оцінками, протягом лютого-травня 2022 року в окупації або в активних бойових діях перебували 10 областей, де сконцентровано 43,2 % усього поголів'я великої рогатої худоби сільськогосподарських підприємств [103].

Вважаємо, що основними економічними причинами скорочення поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах стали: диспаритет закупівельних цін на молоко й цін на ресурси для його виробництва, що ускладнює рентабельне ведення галузі та перетворює її на бізнесово непривабливу; нестабільні закупівельні ціни; застарілі технологічні умови ведення виробництва, особливо в малих і середніх сільськогосподарських підприємствах, які зумовлюють високий рівень собівартості одержаної продукції; відсутність сприятливої для товаровиробників кредитної політики, спрямованої на оновлення основних засобів виробництва; низький рівень інтегрування виробництва, переробки і реалізації продукції молочного скотарства, що посилює нерівномірність одержання та розподілу прибутків; недостатня ефективність дії фінансово-економічного механізму державної підтримки молочного скотарства.

Тенденцію до зниження поголів'я корів у господарствах населення доцільно трактувати з кількох позицій: відмова від утримання згаданих тварин в особистих селянських господарствах (ОСГ) товарного спрямування викликана процесом диверсифікації виробничої діяльності через збитковість виробництва; процес інтенсифікації виробництва молока в ОСГ також супроводжується зменшенням поголів'я корів з метою повноцінного забезпечення кормами; зниження поголів'я корів в ОСГ викликано складними соціально-демографічними процесами, які відбуваються у сільській місцевості.

Ми підтримуємо думку експертів, що скорочення поголів'я корів у особистих господарствах пов'язане із загальносвітовими тенденціями (старіння населення, урбанізація, здорожчання собівартості виробництва молока і підвищення вимог до безпечності та якості молока-сировини), а також в рази посилене наслідками військової агресії росії (мобілізація чоловіків, які становили головну робочу силу при заготівлі кормів для худоби; вимушена міграція населення із прифронтових і фронтових зон; контамінація вибуховими предметами полів та пасовищ) [97].

Припускаємо, що ймовірною причиною скорочення поголів'я в 2022 році стало збільшення обсягів експорту ВРХ живою вагою на 46 %. Єдиним покупцем корів з України був Ліван. Як уже зазначалося, саме втрати у кількості та якості годівлі під час війни переважно викликає погіршення стану здоров'я тварин і зниження репродуктивності. Отже, відновлення поголів'я швидше за все відбувається повільно. Також під час повномасштабного вторгнення росії в Україну частина поголів'я загинула, тоді як частина залишилася на окупованих територіях і не підлягає обліку, або яка викрадена російськими окупантами і продана на забій.

Зауважимо, що сільськогосподарські підприємства-виробники молока із деокупованих територій, зокрема Харківської і Херсонської, продовжують втрачати поголів'я через вимушене вибраковування корів з осколковими пораненнями та іншими травмами від обстрілів. При цьому замінити їх чи збільшити стадо уражені війною господарства не можуть через економічні втрати, руйнування та замінування полів. Харківська область, яка ще до повномасштабного вторгнення була в топ-3 областей за кількістю корів та виробленого молока, за оцінками KSE Institute наразі перша за рівнем економічних втрат через війну: понад 3 млрд дол США [104].

Окрім вищезазначених, варто виділити й інші чинники, що спричинила військова агресія росії. Так, після «шокового періоду» високотоварні господарства корпоративного сектору аграрної економіки з фронтових і прифронтових зон намагалися перевозити худобу в безпечніші регіони Західних та Центральних

областей. Це один із факторів, чому можна спостерігати швидке зростання чисельності в низці областей.

Слід зазначити, що скорочення поголів'я відбувається передусім за рахунок корів у господарствах населення. В сільськогосподарських підприємствах центральних і західних областей відзначається стримана позитивна динаміка.

За даними Єдиного державного реєстру тварин на початок 2023 року в Україні ідентифіковано та зареєстровано великої рогатої худоби 1 975 890 голів.

За даними Державної служби статистики України поголів'я великої рогатої худоби у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення на 1 січня 2023 року становить 2307,1 тис. голів.

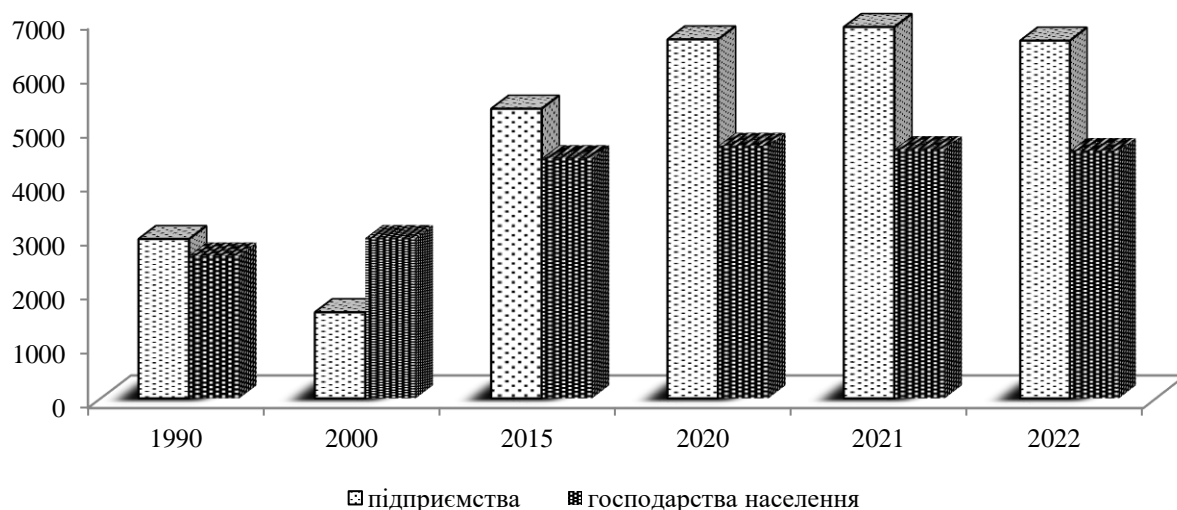
Отже, спостерігається суттєва різниця. Звідси, для достовірності інформації всім товаровиробникам необхідно актуалізувати дані щодо кількості наявного поголів'я і таких, що вибули зі стада з тих чи інших причин.

Наразі господарства в стабільних регіонах продовжують працювати і нарощувати поголів'я за рахунок власного шлейфу та закупівлі невеликих партій нетелей в інших господарствах корпоративного сектору аграрної економіки. Проте більша частина оцінює свою діяльність як нестабільну. Поруч з іншими факторами, продовження війни, утруднена робота морських портів, зниження цін на молочну продукцію на світовому та падіння купівельної спроможності на внутрішньому ринку матимуть основний вплив на ведення молочного бізнесу в найближчому майбутньому.

Експерти припускають, що кількість поголів'я худоби в Україні скорочуватиметься і надалі через руйнування ферм, проблеми з кормами та іншими складовими операційної діяльності [105].

За такої ситуації і зменшенні поголів'я корів валове виробництво молока могло б показати значно більші обсяги падіння. Проте завдяки підвищенню рівня продуктивності корів цього не сталося (рис. 2.5).

Підвищення рівня продуктивності корів у більшості господарств забезпечується застосуванням інтенсивних технологій, що призводить до зменшення періоду корисного їх використання.

Рис. 2.5. Динаміка середньорічних надоїв корів у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення, кг
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Вважаємо, що одним з вагомих резервів підвищення продуктивності корів є відродження на належному рівні племінної справи в Україні.

У 2022 році позитивна тенденція була порушена військовою агресією росії. Суб'єкти підприємницької діяльності у сфері агробізнесу з метою економії кормів переводили корів на дворазову годівлю та оптимізували раціони, що відповідно знижувало надої. На окупованих територіях тваринницькі комплекси зазнали повного або часткового руйнування. На багатьох із них не було можливості доїти та годувати тварин, що мало відповідні наслідки, зокрема призвело до важких захворювань тварин та негативно відобразилося на їх продуктивності.

У багатьох постраждалих регіонах, за інформацією учасників ринку, продуктивність корів знизилася на 15–70 % [105].

У сільськогосподарських підприємствах-виробниках молока, що знаходилися в зоні бойових дій швидко закінчувалися власні запаси медикаментів та засобів для дезінфекції. Закупити, а тим паче провезти їх через російські блокпости й під обстрілами було майже нереально, відтак з'являлися інші супутні проблеми.

Працівники господарств корпоративного сектору аграрної економіки мали обмежений доступ до корівників для забезпечення догляду та своєчасного доїння

корів. Зрештою, вони зіштовхнулися з низкою проблем зі здоров'ям тварин через неможливість проводити належну ветеринарну діагностику та лікування поголів'я на окупованих територіях. Відтак необхідно витратити багато часу на те, щоб оздоровити стадо.

Через систематичні обстріли російськими окупантами населених пунктів України, регулярні відключення електроенергії відбуваються перебої з доїннями, що негативно впливає на здоров'я корів та спричиняє зростання хвороб і частки вибракування.

За розрахунками експертів збиток галузі перевищує 136 млн доларів [106].

За результатами опитувань виділено головні перешкоди для успішної реалізації потенціалу молочної продуктивності, а серед них: недостатня розвиненість племінної бази; слабка охоплення контролем продуктивності (35,9 % країни замість оптимальних 50–60 %); низький вихід телят із розрахунку на 100 корів (65 голів); невелика чисельність племінної худоби в стаді (7,8 % замість 15 %); недостатній рівень оцінки та використання видатних бугаїв-плідників; низька питома вага ферм із сучасними технологіями та обладнанням (16–19 %); недостатній рівень кормів за обсягом та якістю, що призводить до незбалансованості раціонів годівлі тварин за поживними речовинами.

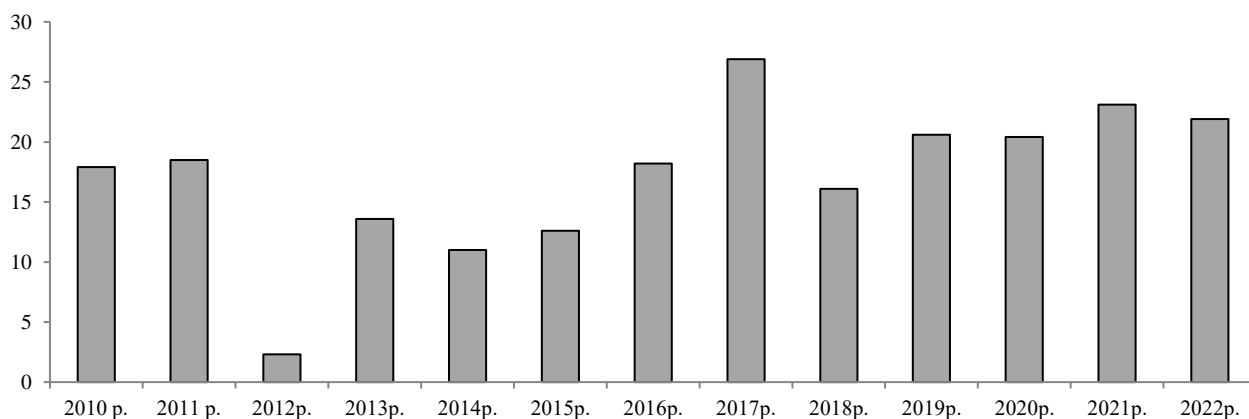
Вважаємо, що в післявоєнний період відродження галузі, враховуючи відповідні показники країн із розвиненим сектором молочногоскотарства, можна стверджувати про доцільність подальшого удосконалення технологій утримання корів для підвищення ефективності цього виду сільськогосподарської діяльності.

Молочне скотарство ще донедавна в більшості випадків розглядалось як соціальний проєкт, соціальне доповнення до високомаржинального рослинництва – для отримання переважно соціального, ніж економічного ефекту для власників, що відбивається на рентабельності виробництва.

Основою відродження молочногоскотарства став прибуток. Відносний показник, який характеризує прибутковість, це рентабельність. Варто відзначити досить велику строкатість показника рентабельності молока починаючи з 2010 року. При цьому фіксувався відносно низький рівень прибутковості.

Проте, як свідчать результати досліджень науковців, у висококонцентрованих сільськогосподарських підприємствах заданий показник може досягати значення 40-45 %, що дає можливість здійснювати розширене відтворення матеріально-технічної бази молочного скотарства [107].

Висока ефективність виробництва продукції молочного скотарства, зокрема прибутковість, виступає головною умовою успішного функціонування сільськогосподарських підприємств. Проте нинішній рівень рентабельності дозволяє забезпечити тільки просте відтворення в самостійних сільськогосподарських підприємствах, головним чином малих та середніх (рис. 2.6). На сьогодні більшість господарств корпоративного сектору аграрної економіки намагаються ввійти до складу вертикально-інтегрованих структур з метою забезпечення здійснення в подальшому власної виробничо-господарської діяльності на якісно новій матеріально-технічній базі, що забезпечить прибутковість виробництва і відповідно гарантує зростання рівня доходів сільських жителів – працівників сільськогосподарського підприємства.

Рис. 2.6. Динаміка рентабельності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України, %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Як доведено, галузь молочного скотарства роками розвивалася переважно за залишковим принципом, без належної стратегії розвитку та відповідного інвестиційного забезпечення. Звідси більшість наявних підходів до ведення молочного бізнесу потребують удосконалення, на що чітко вказують експерти галузі,

які наголошують на необхідності роботи у напрямі оптимізації собівартості виробництва молока.

З огляду на наявний дефіцит молока-сировини на вітчизняному ринку, переробні підприємства в пошуках необхідного ресурсу донедавна були готові оплачувати недостатню ефективність молочного скотарства у вигляді завищених цін на молоко-сировину.

У кінцевому підсумку такий підхід відбивався на ціні молокопродуктів у закладах оптової та роздрібної торгівлі.

Разом із тим, позитивний аспект відзначено на рівні рентабельності виробництва молока в сільськогосподарських підприємств, із забезпеченням прибутковості навіть в економічно складному 2022 році.

Вартість кормів з огляду на цінову ситуацію на ринку зернових та олійних культур у 2022 році суттєво не зростала.

Відповідно, чинник вартості кормової бази не повинен «тиснути» на вартість молоко-сировини. Проте відомі й інші чинники, передусім стосовно суттєвого підвищення вартості енергоносіїв.

Як зазначають експерти, від початку активізації зернового коридору в серпні 2023 року внутрішні ціни зернових та олійних в Україні активно відновлювалися. Такий рівень вартості за інфляції основних кормів та інших компонентів операційних витрат, а також з урахуванням росту закупівельних цін, залишає виробництво молока на прибутковому рівні.

Тобто, для перспектив щодо пропозиції сировини це позитивний сигнал, як мінімум, для першого кварталу 2023 року. Ситуація із заготівлею основних кормів на новий сезон в Україні дуже строката. Частина виробників одержала чудові результати, частина – страждала через неврожай. І така тенденція притаманна всій території країни. Найкритичніша ситуація склалася в господарствах на прифронтових і деокупованих територіях, де для збереження поголів'я й успішного проходження зимового сезону вже сьогодні потребуються підтримка і субсидії.

Поряд із позитивними чинниками, які впливають на прибутковість виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах, слід виділити й

негативні. Так, за попередніми підрахунками, застосування дизельних генераторів для отримання електроенергії на фермі в 1 000 корів збільшує частку собівартості електроенергії у 5-6 разів.

До того ж додається необхідність сервісного обслуговування обладнання. Відкладення доїння корови навіть на годину спричиняє суттєве просідання продуктивності та відповідно негативно позначається на прибутковості.

На збільшення обсягів імпорту значною мірою впливала асортиментна політика вітчизняних виробників молокопродуктів. Вони не завжди могли запропонувати широкий асортимент сирів чи свіжих молокопродуктів, що користувалися попитом в українців, які ставали заможнішими. Як наслідок, на відміну від експорту, основу імпорту становили не сировинні позиції, а продукція з доданою вартістю, призначена для кінцевого споживача. Тому в грошовому виразі зростання імпорту виявилось ще суттєвішим і в 2021 році вже перевищувало показник експорту на 9 %.

Збільшенню обсягів імпорту також сприяв і ціновий фактор. Часто в країнах Європи, які виступають основними постачальниками в Україну, ціни на молокопродукти нижчі проти пропонованих вітчизняними виробниками. Причиною цього стали європейські підприємства, що, як правило, краще технологічно оснащені і тому собівартість переробки у них нижча порівняно з українськими. Інколи, наприклад у 2021 році, закупівельні ціни на сировину в країнах ЄС виявилися нижчими ніж в Україні. Крім цього, у Європі також стабільна фінансова система, гроші дешеві, тому там молочні заводи зазвичай закладають меншу прибуткову маржу, ніж в Україні, заробляючи на обсягах.

Повномасштабне вторгнення росії у 2022 році призвело до вкрай негативних змін в молочному балансі України. Позначилось це і на імпорті. У перші місяці війни майже всі іноземні постачальники залишали ринок країни, в якій іде війна. Окрім безпекових чинників, на їхнє рішення впливали і нові логістичні проблеми. Та й в цілому на тлі подорожчання молокопродуктів в Європі, їхній імпорт в Україну став просто не вигідним з точки зору прибутковості бізнесу. Торік українське молоко тривалий час було на третину дешевшим, ніж у сусідніх

європейських країнах. Як наслідок, за підсумками 2022 року обсяги імпорту молокопродуктів знизилися в еквіваленті молока вдвічі до рівня близько 300 тис. т, а у грошовому виразі майже на 40 % до 245 млн т.

Вважаємо, що в середньостроковій перспективі зовнішні закупки тільки збільшуватимуться. Українці повертатимуться додому, споживання зросте, проте набагато збільшити виробництво молочні заводи не зможуть, адже для цього не вистачатиме сировини.

Попри те, що господарства населення виступають основними конкурентами сільськогосподарських підприємств, саме вони компенсують спад виробництва у корпоративному секторі аграрної економіки [108]. Надалі структурні перетворення визначатимуться розвитком науково-технічного прогресу, можливостями вдосконалення технології виробництва. Звідси основу товарного виробництва молока становитимуть високомеханізовані великі та середні за обсягами виробництва суб'єкти підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу, лише в них наявні великі резерви на будівництво приміщень, отримання додаткових кормів і збільшення поголів'я тварин. Проте поряд із розвитком великого виробництва необхідно зберігати багатокладність форм господарювання на селі. Стійкий та ефективний розвиток галузі молочного скотарства неможливий без раціонального поєднання великого, середнього та дрібнотоварного виробництва [109]. Тому потрібна чітка організація цієї соціально-економічної системи та її державна підтримка на всіх рівнях управління.

Дослідження показали, що характерними особливостями молочного скотарства України виділяються: відсутність науково обґрунтованого механізму економічних відносин і державної підтримки, деіндустріалізація, низький рівень організації коопераційних та інтеграційних процесів, серйозні недоліки у використанні досягнень науково-технічного прогресу. З цим пов'язані спад поголів'я худоби та зниження обсягів виробництва.

Для вирішення питань підвищення ефективності важливим стає розгляд проблем модернізації молочного скотарства у післявоєнний період відродження аграрної економіки, що здійснюється на основі: раціональної організації

відтворення стада, розведення худоби, запобігання їх яловості та падежу; оптимізації кормової бази, заснованої на правильній організації годівлі худоби, з урахуванням збалансованості кормових раціонів для статевих-вікових груп.

Вважаємо, що в цей період може відбутися переформатування на ринку молока. Поки великі промислові господарства відновлюватимуть роботу у звичних масштабах, активізувати свою діяльність та посісти помітне місце серед інших здатні середні та малі виробники молока.

Не виключено, що зростатиме частка закупівлі молока від населення, якщо ситуація з пальним в Україні стабілізується. Адже витрати на збір такого молока переважно асоціюються з доступністю і витратами на пальне.

Досвід показав, що українські виробники і переробники молока попри війну в Україні можуть самостійно задовольнити потребу людей у такій продукції на внутрішньому ринку.

З огляду на ситуацію, що склалася після 24 лютого 2022 року, в молочному бізнесі можна очікувати на такі тенденції: українські молочні господарства потребують підтримки як на рівні держави та від недержавних інституцій, так і на міжнародному рівні; молочний бізнес зосередиться на вирішенні власних найпріоритетніших поточних проблем; собівартість виробництва молока зростатиме через низку факторів; ціна молока зростатиме з огляду на загальносвітові тенденції; молоко та молочні продукти мають стати одним із векторів гарантій продовольчої безпеки України та світу, а отже, громади і держави мають збільшити закупівлі вітчизняної молочної продукції; купівельна спроможність українців знизиться через економічну кризу, пов'язану з російською агресією, тож виробники молочної продукції повинні врахувати скорочення попиту при плануванні своєї діяльності.

2.2. Оцінка формування споживчого попиту на молоко

Ринок молока відноситься до зрілого типу ринку, де на даний час основними особливостями його розвитку спостерігаються такі тенденції, як зниження темпів

зростання обсягів виробництва традиційних молочних продуктів і зростання нових, що динамічно розвиваються, секторів і сегментів.

Варто зауважити, що особливості функціонування ринків молочних продуктів у різних країнах зумовлені специфікою попиту населення різних країн на згадану продукцію. Особливості попиту споживачів молочної продукції відбиваються в їх соціальному й економічному статусі, традиціях та звичках харчування. До основних факторів, що визначають відмінність рівнів попиту на молокопродукти у різних країнах слід віднести ціну на готову продукцію, рівень доходу споживачів та доступність молока. Так, споживання рідкого молока на душу населення зростає вищими темпами в країнах Латинської Америки, а споживання таких молочних продуктів, як сир, ферментовані молочні напої та йогурти збільшується в США та країнах Західної Європи [110].

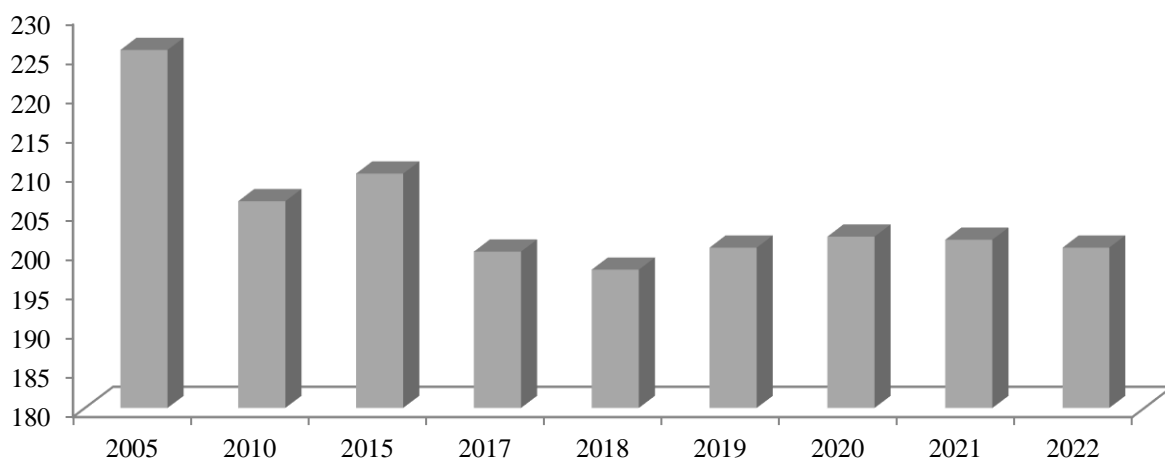
Структура споживання молочної продукції в кожній країні варіює, що зумовлено низкою об'єктивних та суб'єктивних причин, зокрема етнічними та культурними особливостями.

Так, у Фінляндії на відміну від інших європейських країн дещо вищий рівень споживання рідкого молока та сиру з розрахунку на душу населення, у Франції та Греції – високий рівень споживання м'яких сирів [111].

За результатами аналізу даних Державної служби статистики України, з 2019 року, після тривалого зниження, рівень споживання молочної продукції населенням нашої держави почав поступово відновлюватися: у 2019-му – 200,5 кг молочної продукції в перерахунку на молоко на одну особу на рік, у 2020-му – 201,9, у 2021-му – 202 кг. Однак навіть такі показники не відповідають раціональній нормі споживання молочних продуктів, що за даними Міністерства охорони здоров'я України має становити 350 кг на душу населення (для порівняння, у 1990-х роках кожен громадянин у середньому споживав 373 кг/рік) та значно поступається перед результатами інших країн (рис. 2.7).

Проте у 2022 році за розрахунковими даними Державної служби статистики України споживання молока дещо знизилося й становить 200,5 кг із розрахунку на одну особу. Причиною скорочення споживання молочних продуктів стала

передусім тимчасова окупація територій України. По-друге, падіння купівельної спроможності населення. Економічна криза, нестабільна політична ситуація, девальвація гривні та зростання комунальних платежів відчутно позначилися на рівнях витрат на харчування домогосподарств. Ще однією причиною стало підвищення цін на молочні продукти, що не сприяє зростанню споживання молока та молокопродуктів населенням. Так, за даними Державної служби статистики України, середні споживчі ціни на молоко та молокопродукти у 2022 році за їхніми видами зросли на 18,5–26,6 %.

Рис. 2.7. Динаміка споживання молока з розрахунку на одну особу, кг
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Зокрема молоко пастеризоване жирністю до 2,6 % подорожчало на 18,5 % – до 34,28 грн/кг. Сири м'які жирні зросли в ціні на 19,3 % і коштують 159,34 грн/кг. Ціни на сметану жирністю до 15 % підвищилися на 28,3 % – до 95,11 грн/кг [112].

Серед інших виділяється один негативний чинник, що впливає на рівень споживання молока – це поширення антитрендів стосовно використання в харчуванні молочних продуктів від корів, яких утримують у сільськогосподарських підприємствах, та необізнаність споживачів. Переважно стверджується, що куплене молоко в особистих селянських господарствах на ринку корисніше, ніж вироблене на молокопереробному підприємстві. Також проявом подібних антитрендів стає запуск в мережу інтернет відеороликів, в яких переконують, що коров'яче молоко не корисне, навіть шкідливе для людського організму.

Поширення цих роликів направлене на підрив молочної галузі й не має жодних підтверджень. Більше того, згадані настрої притаманні не тільки Україні. Подібні питання виступають предметом обговорення на міжнародних конференціях. За даними проведених науковцями опитувань, у 19 із 27 опитуваних країн молочний антитренд таки присутній [113]. До країн, які ця хвиля зачепила, відносяться великі молочні гіганти, серед яких США, Мексика, Ізраїль, Німеччина, Канада, країни Океанії, Японія. Спокійною залишається ситуація в Індії, Китаї, Аргентині, Чилі тощо. Основні причини поширення такої думки наступні: 60 % – негативний вплив на здоров'я людини; 17 – використання антибіотиків і гормонів при вирощування корів; 11 – думка, що ніяке молоко людині, крім людського, не потрібно; 8 – припадає на соціальну й екологічну відповідальність та 4 % – інші варіанти [114]. Найбільше просувають подібні антитренди прихильники рослинного харчування, журналісти і пропагандистські групи, тоді як найменше – медичні працівники та вчені. Наразі для світової молочної галузі такий рух набуває все більшої загрози. Тому виробники молочних продуктів намагаються захищати свої права і доносити на людей інформацію про користь молочних продуктів.

Динаміка споживання питного молока українцями практично відповідає загальносвітовому тренду, чого поки що впевнено не можна стверджувати про рівні збільшення споживання сиру. Динаміка нарощування тут, порівняно з розвинутими країнами, дуже сповільнена, що залежить передусім від рівня доходів населення. Підтвердженням цьому слугує падіння попиту та споживання згаданих продуктів у період світових чи внутрішніх економічних кризових явищ [115].

Як свідчать дані міжнародних організацій, які здійснюють діяльність в сфері продовольчого забезпечення, рівень споживання питного молока в Україні один із найвищих у світі. Так, за даними USDA-CLAL у 2019 році Україна посіла друге місце у світі за споживанням питного молока на душу населення – 109,1 кг/особа після Білорусі (111,6 кг/особа). У США ж питне молоко минулого року споживали на рівні 64,6 кг/особа. Проте, на жаль, серед інших країн ми виділяємося тільки цим показником, адже молокової продукції споживаємо значно менше, ніж у

Північній Америці, зокрема сиру – в 3,7 раза (4,8 кг/особа/рік), вершкового масла – в 1,5 раза (1,9 кг/особа/рік).

Загалом, споживання молочної продукції у молочному еквіваленті в Україні за 2019 рік знаходилося на рівні 202,9 кг/особу, а це у 1,46 раза менше, ніж спожили американці у 2019 році та у 1,2 раза менше американського споживання у 1974 році [116].

Наслідки низького споживання молочних продуктів – зростання хронічних захворювань, насамперед опорно-рухової та серцево-судинної систем, пов'язаних із дефіцитом кальцію, вітаміну В та білка, оптимальним джерелом яких у раціоні виступають саме молочні продукти. Критично, що такі захворювання проявляються в населення України віком до 30 років: за даними МОЗ, у 90 % випускників шкіл наявні хронічні дефіцитні стани [117].

Зазначимо, що споживання молочних продуктів безпосередньо залежить від купівельної спроможності населення. Саме тому належною практикою у світі стало зниження ставки податку на додану вартість на соціально значущі харчі, найперше на молоко і молочні продукти, для підвищення їх доступності для споживачів та запобігання катастрофічним для здоров'я нації наслідкам збіднення раціонів харчування.

Також рівень споживання молока суттєво залежить від місця проживання населення – кінцевого споживача (табл. 2.4).

За даними Державної служби статистики України, що базується на основі оцінки витрат і доходів домогосподарств, протягом досліджуваного періоду суттєвих коливань у споживанні молока не спостерігається.

При цьому відзначена суттєва різниця між рівнем споживанням молока особами, які проживають у сільських та міських домогосподарствах. Так, упродовж 2017–2021 років у споживанні молокопродуктів міського населення простежується позитивний тренд, тоді як у сільських – негативний. На нашу думку, основними чинниками тут варто вказати рівень доходів, цін на молочні продукти та наявність особистих селянських господарств. Крім того, старіння населення, що

пришвидшилося в сільській місцевості, також негативно впливає на рівень споживання молока і молокопродуктів.

Таблиця 2.4

Динаміка споживання молока та молочних продуктів (у перерахунку на молоко) залежно від місця проживання, кг/особу

Показник	Рік					2021 р., %, до	
	2017	2018	2019	2020	2021	2017 р.	2020 р.
Усі домогосподарства	13,0	13,2	13,0	12,8	12,8	98,5	100,0
У т.ч. від ОПГ	2,8	2,5	2,4	2,1	1,5	53,6	71,4
Міські домогосподарства	12,5	12,8	12,6	12,4	12,7	101,6	102,4
У т.ч. від ОПГ	0,4	0,3	0,2	0,2	0,1	25,0	50,0
Сільські домогосподарства	14,1	14,0	13,7	13,6	12,9	91,5	94,9
У т.ч. від ОПГ	7,6	6,8	6,8	5,9	4,1	53,9	69,5

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Разом із тим, за дослідженнями науковців, незважаючи на значний позитив впливу молока та молочних продуктів на стан здоров'я, людям похилого віку не варто зловживати молоком. Причини, через які потрібно обмежити надмірне споживання: алергія на молочний білок, що часто розвивається у старих людей; перелом кісток. Молоко містить вакценову кислоту, яка запобігає процесу зрощування перелому; сечокам'яна хвороба, що нерідко діагностується у літніх. Лікування захворювання потребує дотримання дієти, яка виключає молочні продукти з раціону; атеросклероз. Молоко містить пальмітинову кислоту, що має властивість накопичуватися, звідси не можна допускати її споживання після 60 років [118].

Але, на нашу думку, основним показником, що впливає на рівень споживання молока є рівень доходів населення, зокрема частка витрат на харчування, у тому числі на придбання молочних продуктів. Як свідчать результати проведеного дослідження, що базується на даних Державної служби статистики України, спостерігається більше ніж дворазова різниця в споживанні основних видів

молочної продукції між особами з доходами до 3 000 грн і понад 10 000 грн (дод. Ж.2).

Варто зауважити, що в сільських домогосподарствах вищезазначена різниця суттєвіша – майже 2,5 раза. Ця ситуація стала наслідком впливу рівня роздрібних цін, які значно вищі в сільських закладах роздрібної торгівлі порівняно з міськими.

Згідно із законом Енгеля, при зростанні доходів зменшується частка витрат на харчування з одночасним збільшенням витрат на їжу в абсолютному вимірі.

За підсумками дослідження 2018 року, оприлюдненого у 2020-му, рейтинг країн за рівнем забезпеченості громадян очолювали США, Сінгапур, Велика Британія, населення яких витрачають на харчі в середньому менше 10 %. У Німеччині, Нідерландах – до 15 %. У цілій низці країн – Польща, Угорщина, Туреччина тощо – діапазон витрат на їжу знаходився на рівні 16-25 %. У Білорусі, Грузії, Узбекистані, а також в Йорданії, і Парагваї – в межах 30 % [119].

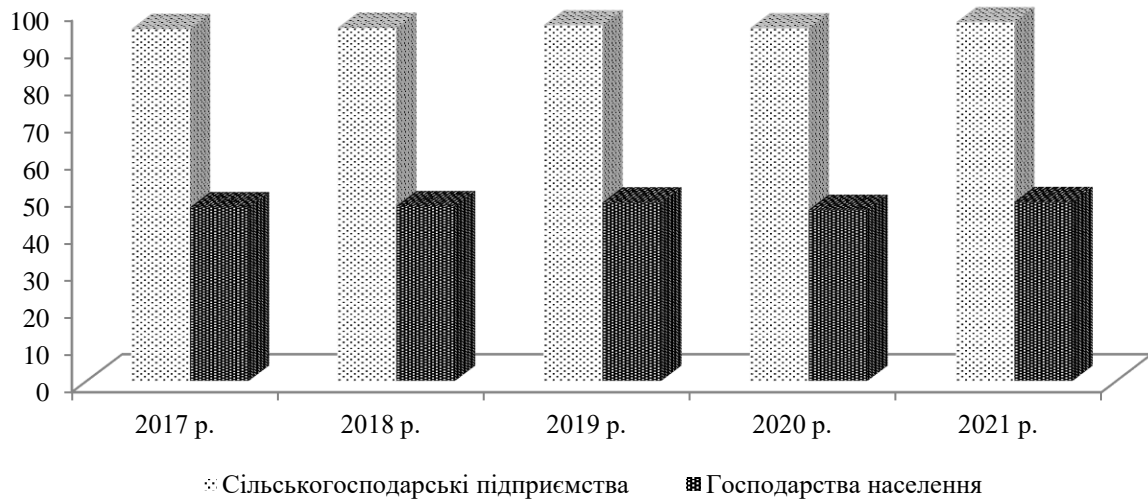
Реальні доходи більшості населення України ще до збройної агресії росії змушували майже всі кошти витратити на продукти харчування. Економічні наслідки російської війни справляють додатковий негативний вплив на спроможність домогосподарств до виживання. За наявними даними, річна інфляція в Україні у 2022-му має найвищі рівні за останні шість років, що неминуче впливає на зростання споживчих цін. Так, за підсумками червня 2022-го, зростання споживчих цін у поточному році вже досягає 21,5 %.

Результати проведеного аналізу засвідчили, що молоко купували в довоєнний період майже 90% населення країни, із них 41,5 % – 2-3 рази на тиждень, майже 30% – щодня, а 18 % – 2-3 рази на місяць. Основні споживачі молока це жінки віком від 25 до 55 років, що мешкають як у містах, так і сільській місцевості. Молоко найчастіше купують для себе, дітей та онуків, а також іншим членам родини, проте молоко не як продукт, який приносить користь організму, а як харчовий інгредієнт для приготування інших страв (каші, млинці, випічка тощо) [120].

За визначенням, упродовж тривалого часу на ринку молока сформувалося два основних агропродовольчі ланцюги: господарство корпоративного сектору аграрної економіки – переробне підприємство, і особисте селянське господарство

– населення та переробне підприємство, що відбивається на рівнях товарності.

Так, як свідчать результати досліджень, що базуються на даних Державної служби статистики України рівень товарності становить близько 96 %, господарств населення – 46–48 % (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Динаміка рівня товарності сільськогосподарських підприємств та господарств населення, %

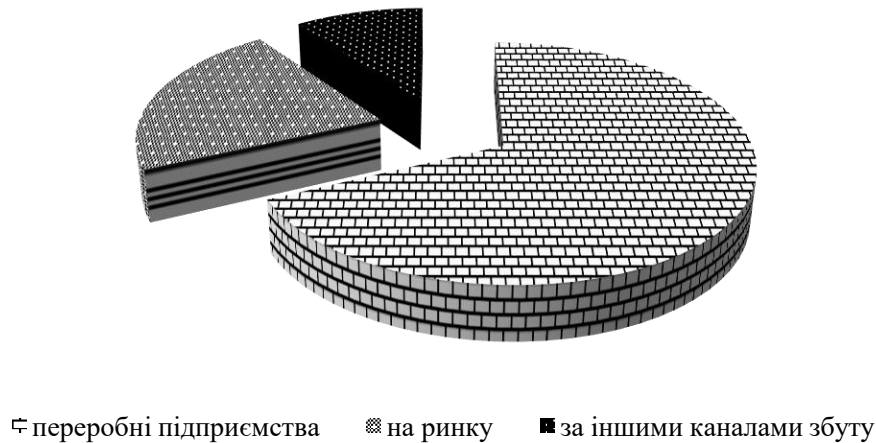
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Отже, особисті селянські господарства відіграють позитивну роль у продовольчому забезпеченні сільського населення.

Проведене опитування особистих селянських господарств – виробників молока, які знаходяться в Хмельницькій, Вінницькій та Черкаській областях (560 опитаних), показало, що 56 % респондентів використовують молокопродукцію для власного самозабезпечення; три чверті і половину виробленої продукції реалізують 26 % і 15 % респондентів відповідно; 3 % опитаних – одну чверть виробленого молока. При цьому із 190 ОСГ, які здійснюють реалізацію молока, 62 % опитаних зазначили, що продають його як сире молоко і 38 % – у переробленому вигляді (20 % – сметану, 18 % – сир).

Особисті селянські господарства за результатами досліджень НДІ «Укراгропромпродуктивність» реалізують продукцію головним чином переробними підприємствами через мережу заготівельних пунктів (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Структура збуту молока господарствами населення, %
 Джерело: складено за даними НДІ «Украгропромпродуктивність».

Незначну частину господарства населення продають на роздрібних продовольчих ринках та торгово-посередницьким структурам переважно як продукт первинної та вторинної переробки.

Причому простежується тенденція до збільшення частки цих каналів у структурі реалізації молока, що можна пояснити впливом таких чинників: значно зменшуються реалізаційні витрати при продажу продукції на ринку. Це зумовлено відсутністю витрат на транспортування і несплатою ринкового збору, що підтверджують відповідні розрахунки; економія часу; ймовірності не продати молоко за цим каналом низька, тоді як на ринку вона не гарантована, оскільки роздрібні продовольчі ринки не завжди можуть реалізувати запропоновану кількість виробленого молока; молокопереробні підприємства організовують зустрічний продаж своєї продукції за цінами виробництва; віддаленість від продовольчих ринків міст і містечок.

Крім того, основний чинник, який зумовив реалізацію молока молокопереробним підприємствам, це вік власників особистих селянських господарств.

Проте продаж молокопродукції приватними товаровиробниками на міських продовольчих ринках можна вважати символічним, оскільки вони в основному реалізують свою продукцію тим же торгово-посередницьким структурам, але вже

безпосередньо на ринку [121]. Основними причинами виділяються: неспроможність продати через систему продовольчих ринків запропонований для реалізації обсяг виробленої продукції в господарствах населення; відсутність навичок щодо реалізації продукції; економія часу; економія на сплаті ринкового збору.

Висока натуралізація і слабка орієнтація ринку створюють передумови залучення теорії трудового селянського господарства О. В. Чаянова під час розгляду сучасних ОСГ [121]. У таких господарствах не ставиться цілі збільшення доходу шляхом ефективного використання наявних трудових та інших ресурсів, що властиво фермерському господарству.

Сільськогосподарські підприємства реалізують вироблене молоко переважно на молокопереробні підприємства.

Диспропорція між обсягами надходження молока і потужністю молокопереробних підприємств негативно впливає на ефективність функціонування останніх. За деякими видами продукції рівень використання виробничих потужностей становить від 25,0 % до 35,0 %. Переважна більшість молока (близько 70,0 %) переробляється на підприємствах потужністю понад 100 т на добу. На малих підприємствах потужністю до 10 т/добу задіюється лише 1 т молока, яке надійшло на переробку [122].

Молокопереробні підприємства прагнуть розширити зони впливу, збільшити кількість постачальників сировини. Зростає радіус надходження сировини, проте через збільшення відстані виникають значні транспортні витрати, які підвищують собівартість готової продукції і призводять до зростання роздрібних цін, що негативно впливає на ринок збуту молокопродукції.

Військова агресія негативно позначилася на діяльності молокопереробних підприємств, що призвело як до скорочення кількості діючих суб'єктів підприємницької діяльності, так і зниження обсягів виробництва молочної продукції (дод. Ж.3).

Початок війни спричинив зупинку деяких молокопереробних підприємств, які опинилися на окупованих територіях Сумської, Чернігівської, Херсонської,

Харківської та Миколаївської областей. У цих областях завжди відзначався високий рівень розвитку молочної галузі. За значної кількості зосереджених тут підприємств перероблялися суттєві обсяги молока. З початком бойових дій багато підприємств були змушені зупинитися. Призупинили роботу Ічнянський молочноконсервний комбінат, «Куликівське молоко» в Чернігівській області, молокозаводи у Павлограді, Шостці, Кременчузі. Навіть у Київській області компанія PepsiCo зупинила виробництво.

За даними Державної служби статистики України, станом на 1 листопада 2022 року функціонувало 328 молокопереробних підприємства, що на 88 одиниць менше проти з 2021-го, і на 121 одиниць порівняно з 2010 роком. Більшість суб'єктів підприємницької діяльності у сфері переробки молока, що припинили свою діяльність, мали статут малого та мікропідприємства.

На сьогодні, за даними профільних асоціацій, у молокопереробній промисловості України завантажені роботою дві третини вцілілих виробництв. За їхніми оцінками реально функціонують близько 112 підприємств, в яких працевлаштовано 60 тис. осіб [123].

Останнім часом швидкими темпами відбувається відновлення роботи молокопереробних підприємств. Таке відновлення сприяє загостренню конкуренції, яка нині досягла довоєнного рівня. Надлишків сирого молока немає, все молоко розібране. При цьому підприємства не використовують повною мірою наявні потужності переробки. Це стосується сироробних підприємств, підприємств із виробництва свіжої молочної продукції, молочних консервів.

Незважаючи на війну, молокопереробна галузь України зберегла потужності, щоб виробляти достатню кількість молочних продуктів для внутрішнього ринку, для українського споживача. Хоча загалом в країні порівняно з 2021 роком надходження сировини на переробку скоротилося, водночас збузився і споживчий ринок (дод. К.1). Тому для забезпечення внутрішнього ринку сировини достатньо.

За даними Державної служби статистики України з 2018-го по 2022 рік надходження молока на переробні підприємства зменшилося на 30,2 %. У 2022-му порівняно з 2021 роком обсяги закупівлі молока на переробні підприємства

знизилися на 12,4 % (від 2657,4 тис. т до 3031,9 тис. т).

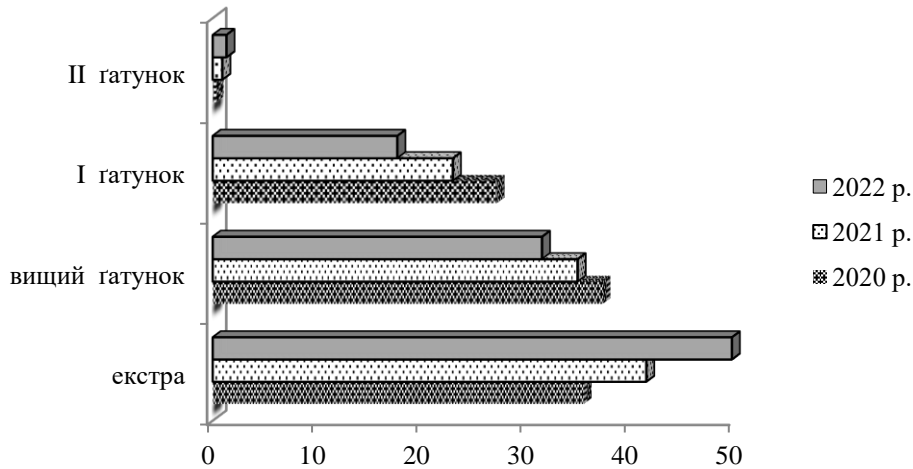
Упродовж досліджуваного періоду обсяги надходження молока та молочних продуктів на переробні підприємства від сільгоспідприємств перевищують надходження від господарств населення. Так, у 2022 році від сільгоспідприємств на переробні підприємства надійшло 2304,5 тис. т молока (86,7 %), від господарств населення 352,9 тис. т (13,3 %). Це досить позитивний фактор у забезпеченні переробних підприємств якісною молочною сировиною, а населення держави якісними молокопродуктами. Така тенденція дасть можливість збільшити експортний потенціал молокопродукції, яка відповідає вимогам ЄС. Вважаємо, що загальне скорочення виробництва молока-сировини в Україні відбувається переважно за рахунок падіння обсягів надоїв у господарствах населення, які найбільше постраждали від наслідків повномасштабного вторгнення росії.

Незважаючи на те, що виробництво молока переважно зосереджено в господарствах населення, на сьогодні на ринку відбуваються трансформації у бік промислового виробництва. Такі зміни безпосередньо пов'язані з необхідністю підвищення якості молока, оскільки переробні підприємства надають перевагу якіснішій сировині для виготовлення молочної продукції.

У практичній діяльності сільськогосподарським підприємствам вдалося адаптуватися до роботи в умовах воєнного часу та наростити виробництво сирого молока на підконтрольних Україні територіях. Водночас якість поставленої на переробку сировини сільськогосподарськими підприємствами попри всі виклики війни поліпшується. Варто зауважити, що на переробку спрямовується переважно молоко екстра та вищого ґатунків, яке виробляють самі підприємства (рис. 2.10). В Україні відбувається поступовий перехід харчової переробки молока виключно у сировину цього сорту.

У 2022 році від господарств корпоративного сектору аграрної економіки – виробників молока на переробні підприємства надійшло на 8,8 % більше молока екстра ґатунку, ніж роком раніше. Частка такої сировини у загальній структурі переробки зросла до 40,9 %. На молоко-сировину вищого ґатунку у структурі

припадає 28,8 %, що орієнтовно так само, як і у 2021 році. Водночас частка молока першого гатунку скоротилася до 27%, що на 8 % менше, ніж у 2021 році.

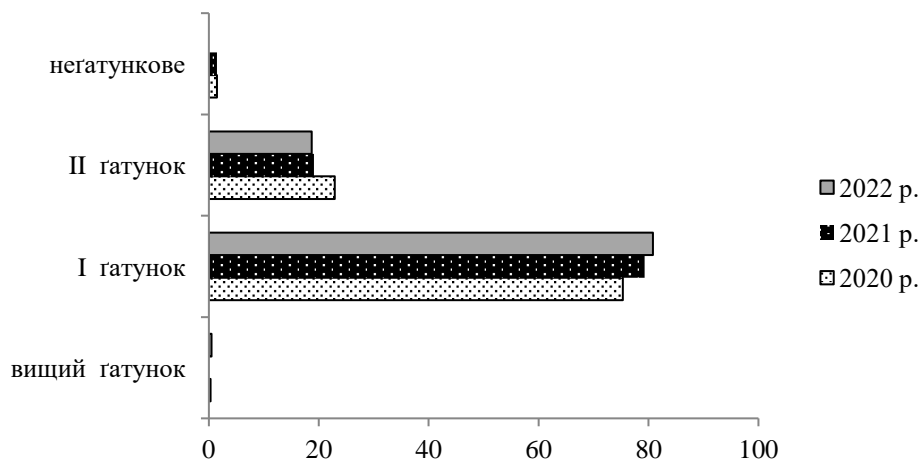

Рис. 2.10. Динаміка структури гатунковості молока, що надходить на переробку від сільськогосподарських підприємств, %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Обсяги молочної сировини другого гатунку у загальній структурі й надалі скорочуються: у 2022 році відзначено зменшення на 1 % порівняно з попереднім роком – до 3,3 %.

Разом із тим упродовж досліджуваного періоду господарства населення реалізують на переробні підприємства молоко першого і другого гатунків (рис. 2.11).

Рис. 2.11. Динаміка структури гатунковості молока, що надходить на переробку від господарств населення, %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Таким чином, проблема якості молока, яке виробляється населенням, на сьогодні найбільш актуальна і потребує ефективної політики держави.

До 1 січня 2020 року сільськогосподарські товаровиробники, які виробляли молоко другого ґатунку, могли реалізовувати сировину на переробку. Суб'єктам господарювання у сфері аграрного бізнесу та сільськогосподарським кооперативам відводилося два роки, аби підвищити ґатунковість молока. Після 1 січня 2020 року молоко другого ґатунку від операторів ринку приймається виключно для технічної переробки: на корм тваринам, казеїн, лактозу.

Наказом Мінагрополітики № 118 від 12.03.2019 р. «Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів» визначено, що з 1 січня 2023 року до всіх операторів ринку молока застосовуються вимоги до безпечності та якості молока-сировини з урахуванням таких допустимих рівнів критеріїв: кількість мікроорганізмів не більше ніж 300 тис. КУО/мл; кількість соматичних клітин не більше ніж 400 тис./мл.

Встановленим вимогам відповідає молоко-сировина вищого та екстра ґатунків. Натомість молоко, вироблене господарствами населення, максимально може відповідати вимогам першого ґатунку. Відповідно, з 1 січня 2023 року таке молоко офіційно було б неможливо використовувати в процесах промислової переробки молока-сировини та виробництва молочної продукції для харчових цілей.

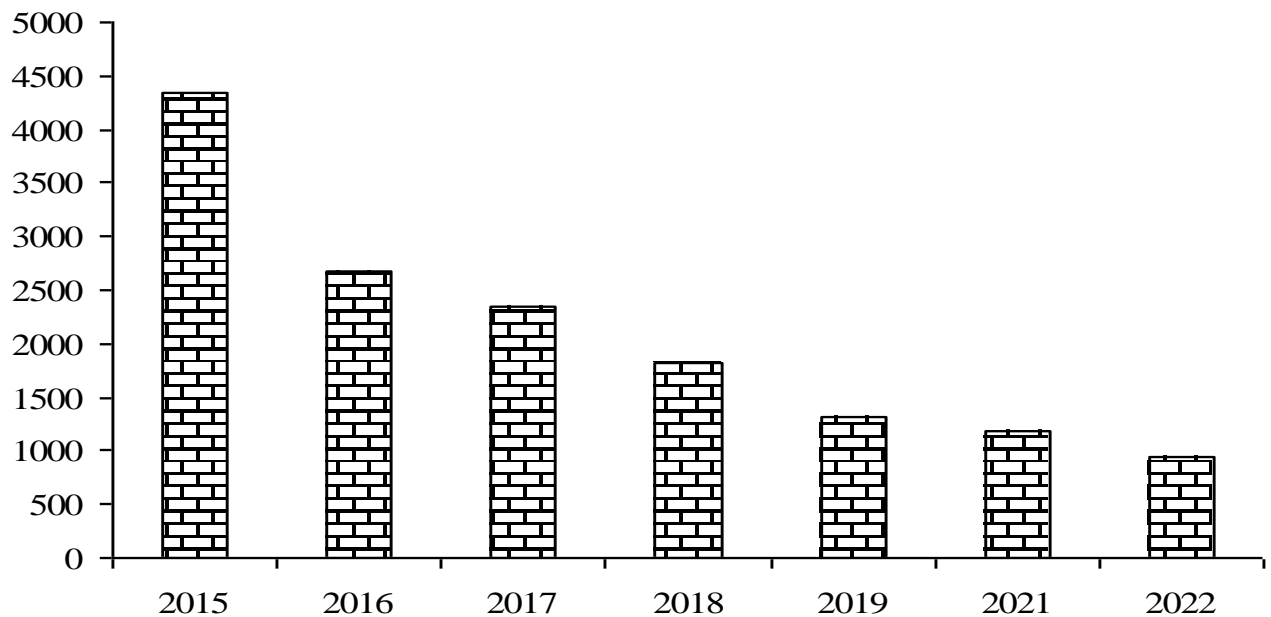
Очевидно, що господарства населення не зможуть забезпечити виконання вимог Наказу № 118, тому, з 1 січня 2023 року молокопереробні підприємства мали б відмовитися від молока-сировини, виробленої господарствами населення.

За відмови від використання в технологічному процесі молока-сировини, виробленої господарствами населення, сформувався б дефіцит останньої, наслідком чого стало б підвищення рівня її ціни та, у свою чергу, молокопродуктів.

Відповідно до Наказу Мінагрополітики від 01 листопада 2022 р. «Про внесення змін до наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12 березня 2019 року № 118», передбачено, що обов'язковість застосування вимог до безпечності молока з урахуванням таких допустимих рівнів критеріїв:

кількість мікроорганізмів не більше ніж 300 тис. КУО/мл; кількість соматичних клітин не більше ніж 400 тис./мл, відтермінується на період завершення одного року після закінчення воєнного стану в Україні, тобто орієнтовно на півтора року.

Отже, звідси, військовий стан, який запроваджено в Україні негативно позначився на процесі заготівлі молока в господарствах населення. Така ситуація спричинила скорочення чисельності молокозаготівельних пунктів. Так, у 2022 році їх нараховувалося 950 од., що на 20 % менше порівняно з 2021 роком (рис. 2.12).

Рис. 2.12. Динаміка чисельності молокозаготівельних пунктів, од.
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Крім цього, серед причин подібних змін слід вказати і скорочення кількості корів в особистих селянських господарствах, тривалість комендантської години, що негативно впливає на режим роботи заготівельників, а також призупинення діяльності молокопереробних підприємств.

Вважаємо, що організація укомплектованих необхідним обладнанням молокоприймальних пунктів дасть змогу вирішити цілу низку соціальних питань на селі. Разом із тим це матиме позитивний результат тільки за тісної співпраці об'єднаних територіальних громад (ОТГ), сільських рад та молокопереробних підприємств. Фахівці АТУ підрахували, що встановити молокоприймальні пункти в селах для виготовлення молока екстра-класу можна за рік, для чого необхідно

майже 7 млрд грн. Для цього можна залучати як дотації з бюджету, так й іноземні гранти [124].

Варто зауважити, що закупівельна ціна, як індикатор взаємовідносин між виробниками і переробниками, свідчить про різновекторне спрямування вартості молока, що надходить від сільськогосподарських підприємств і господарств населення й виокремлює два основних чинники: якість молкосировини та логістичні витрати (рис. 2.13)

Рис. 2.13. Динаміка закупівельних на молоко сільськогосподарських підприємств та господарств населення, грн/т

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

За даними Державної служби статистики України спостерігається стрімке зростання закупівельних цін на молоко від сільськогосподарських підприємств, що зумовлено передусім його високою якістю.

Водночас закупівельні ціни на молоко, що надходить від господарств населення суттєво знизилися. Нині більшість молокопереробних підприємств поступово відмовляються від закупівлі у вищезазначеної категорії сільськогосподарських виробників.

За визначенням, протягом 2022 року відзначено поступове зростання рівня закупівельних цін на молоко залежно від гатунковості. Так, закупівельна ціна на молоко екстра гатунку становила в середньому 12,18 грн/кг без урахування ПДВ

(+1,45 грн), вищий ґатунок переробники купували по 12 грн/кг (+1,39 грн), перший – по 11,60 грн/кг (+1,18 грн). Середньозважена ціна трьох ґатунків знаходилася на рівні 11,92 грн/кг (1,34 грн).

Основними чинниками стали: девальвація гривні на початку 2022 року; новий масштаб цін на молокопродукти в Євросоюзі; зростання цін на ключові складові собівартості продукції (сировина, енергоносії, пакувальні матеріали, заробітна плата).

Проте стрімке зростання цін було стримано низькою купівельною спроможністю населення, відповідною політикою суб'єктів підприємницької діяльності у сфері оптової та роздрібно́ї торгівлі щодо недопущення суттєвого підвищення цін на молокопродукти, низькі ставки ввізного мита та зростання обсягів субсидованого імпорту молокопродуктів із країн ЄС.

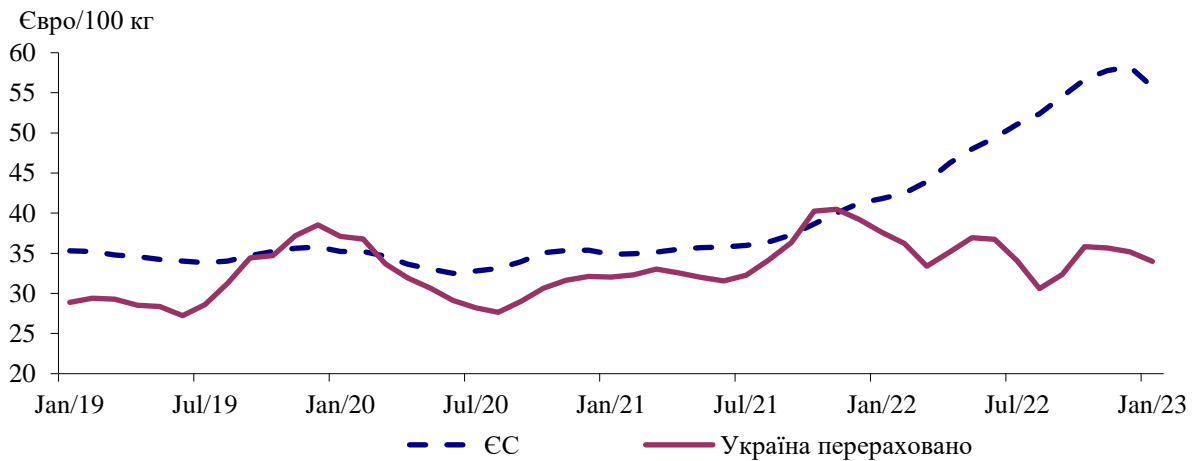
У перспективі ціни на молоко-сировину можуть змінюватися залежно від розвитку подій на внутрішньому ринку. Якщо переробні підприємства підніматимуть ціни на готову молочну продукцію, то ймовірно це вплине на скорочення споживання такої населенням. Зростання цін на сировину може сприяти імпорту молочних продуктів з європейських країн, зокрема з Польщі. Ціни на сировину поступово вирівнюються в Україні та країнах Балтії і Польщі. Тому європейські товари можуть стати привабливими у ціні для українських споживачів на полицях магазинів.

На сьогодні вільного молока на ринку немає, що й дало можливість незначного росту цін. Чи буде збережено таку тенденцію, залежатиме від ситуації на світовому ринку, а точніше – на ринку Європи, яка залишається основним покупцем українських молочних продуктів.

Руйнування ланцюгів реалізації молока-сировини, а також готової продукції, цілих молочно-товарних ферм та молокопереробних заводів спричинило падіння закупівельних цін на молоко у березні відразу на 4,6 євро/100 кг (рис. 2.14).

Після цього, у період травня-липня ціна у валюті стабілізувалася на рівні 37,55–37,76 євро/ц через нарощування експорту. Проте підвищення НБУ курсу долара до гривні у липні та подальше її зниження на міжбанку, «вилілося» у

просідання ціни на молоко до 32 євро/ц. Зрештою ціна почала плавно підніматися вгору на фоні зміцнення гривні та зростання ціни на молоко в гривневому еквіваленті, що було зумовлено активною експортною діяльністю. Як результат, ціна на молоко в листопаді зафіксувалася на рівні 36 євро/ц. У гривневому еквіваленті вони залишаються без змін і до сьогодні. Щоправда валютний еквівалент знизився через подальше знецінення гривні.

Рис. 2.14. Динаміка закупівельних цін на молоко-сировину в країнах ЄС та Україні, євро/100 кг

Джерело: складено за даними ФАОстату.

За даними, одержаними аналітиками СМПУ, на цінову ситуацію (у перерахунку на євро) у 2022 році суттєво вплинула девальвація гривні, проведена НБУ у липні 2022 (до девальвації курс євро становив менше 31 грн, після – понад 37 грн; гривня девальвувала майже на 20 %).

Відповідно, якщо із березня 2022 до липня 2022 року ціна молоко-сировини, виражена у євро, суттєво зростала (із 32,2 євро/100 кг у березні до 35,5 євро у червні 2022), то з липня вона стрімко знизилася (особливо у серпні 2022). При цьому рівень ціни на молоко-сировину в Україні (у перерахунку на євро) у червні 2022-го практично відповідав рівню довоєнного січня 2022 року. У вересні 2022-го ціна (у перерахунку на євро) становила 31,1 євро, а станом на кінець 2022 року – 30,9. За 2022 рік ціна молоко-сировини (виражена в євро) знизилася майже на 15 % (за порівнянням рівня цін станом на початок та кінець 2022 року) [125].

Закупівельні ціни на молоко на кінець 2022 року виявилися на 40 % нижчими, ніж в ЄС, та на 11 %, нижчими, ніж у 2021-му.

Порівняння динаміки змін ціни молока-сировини в країнах ЄС та Україні дозволяє стверджувати, що ситуація минулого і поточного року кардинально відрізняється. Якщо торік ціна молока в Україні була вищою, ніж у деяких європейських країнах, то цього року, як на початку, так і у жовтні, сире молоко в Україні дешевше, ніж у середньому в ЄС, а також в окремих європейських країнах.

Наразі молочний ринок України працює під тиском низки факторів, які стримують ріст цін на молоко: скорочення споживчого попиту всередині країни, зростання безробіття, що свідчить про зниження споживання молочних продуктів у короткостроковій перспективі, зростання собівартості виробництва через кризу в енергетичній системі, знеціненням гривні та ін.

Такого результату досягнуто завдяки кільком чинникам: сприяння європейської спільноти у лібералізації торгівлі між Україною та ЄС; високі світові ціни на молочні продукти впродовж перших трьох кварталів року; конкурентоспроможність української молочної продукції на європейському ринку у літньо-осінній період. Винятком став IV квартал, коли ціни на молочні продукти у світі почали знижуватися, а разом із ними – обсяги відвантажень.

Продажі молока та вершків незгущених за 2022 рік були на рівні 29,3 тис. т у натуральному виразі (дод. К.2). При цьому, в грошовому виразі це становило лише 16,4 млн дол. США (+58 %). Водночас, продажі сухого і згущеного молока в натуральному виразі досягли 26,7 тис. т і забезпечили Україні 90 млн дол. США, що на 56,9 % більше, ніж у минулому році.

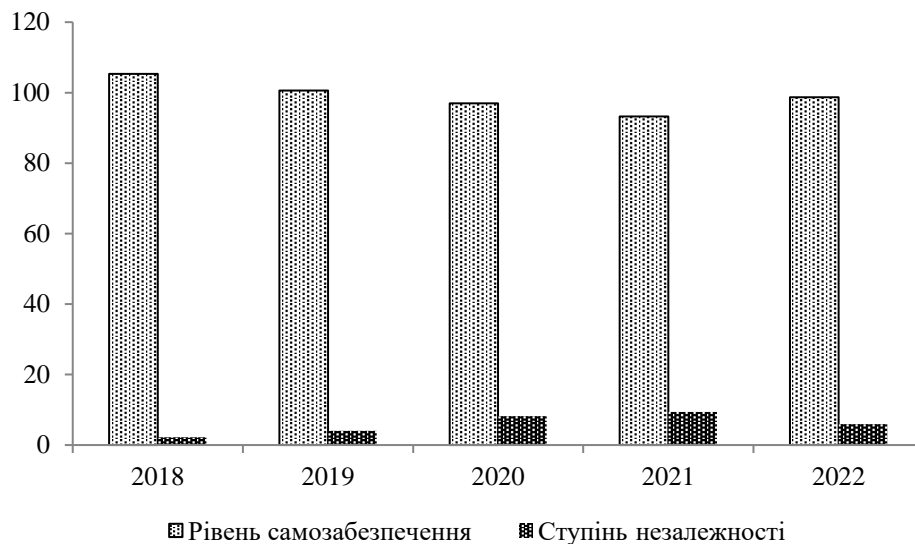
У загальній структурі експорту на сухе молоко припадає 26 %. Експорт кисломолочної продукції натомість скоротився. За аналізований період продали 3 тис. т продукції, що на 44,5 % менше, ніж у 2021 році. В грошовому виразі за це одержали 4,7 млн дол. США, що на 46 % менше, ніж рік до того. Експорт молочної сироватки за рік через логістичну блокаду морських портів також просів. Адже лєвова частка сироватки спрямовувалася до Китаю. Загалом продано 15,3 тис. т продукту (-31,3 %) на загальну вартість 15,8 млн дол. США (-0,9 %).

На світовому ринку 2022 року українські молочні компанії виявилися конкурентоспроможними за рахунок різкої девальвації національної валюти та дешевого сирого молока. Очікується, що ця тенденція збережеться взимку, коли у Європейському союзі прогнозується падіння виробництва молочної продукції.

В Україні вже відомо 55 молочних переробних майданчиків із дозволом на експорт української молочної продукції до ЄС.

Наразі діють політики «без тарифів, без квот» та «автономні торгові заходи ЄС»: це означає, що українська молочна продукція наразі має доступ до Єдиного ринку ЄС.

Як свідчать результати проведених досліджень, вітчизняний ринок молока характеризується високим рівнем самозабезпечення (рис. 2.15).

Рис. 2.15. Динаміка рівня самозабезпечення та ступеня незалежності ринку молока в Україні, %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Так, оскільки внутрішній ринок вирізняється високим рівнем самозабезпеченості та незалежності, відповідно до цього внутрішній баланс попиту і пропозиції майже повністю знівелював залежність від експорту, ціноутворення наразі відбувається виключно через наявні тенденції на українському ринку. У зв'язку з побоюванням, що виробництво молока в Україні може знизитися, переробні компанії весь зимовий період і навіть у березні намагалися утримати ціну

на молоко-сировину, сподіваючись, що ситуація на ринку зміниться, що повертатимуться люди і споживання зростатиме.

Інтеграція України в ринок ЄС не дає автоматичного доступу на нього для всіх вітчизняних експортерів, а лише стимулює модернізувати виробництво відповідно до європейських стандартів і надає можливість зберегти конкурентоспроможність та відкрити нові ринки збуту.

Таким чином, український молочний бізнес має два сценарії, як реагувати на євроінтеграційні виклики: ігнорувати їх, доки вони не стануть обов'язковими для виконання не лише експортерами, а й українським виробником. Однак, якщо не працювати над цими питаннями найближчими роками, то вітчизняних операторів ринку поступово витіснить європейська молочна продукція, або за кілька років іноземні інвестори зайдуть на український ринок молока і молокопереробки та скористаються втраченими можливостями неефективного українського бізнесу. Примітно, що цілком реальне одночасне поєднання обох факторів; почати вже зараз вивчати ці питання й протягом наступних років навчитися їх аудиту та впровадженню, паралельно залучаючи інвестиції під цю трансформацію. Важливо, що європейські колеги готові сприяти (надавати експертизу та знання) тим, хто прагне інтегруватись у спільний ринок.

Незважаючи на застереження щодо конкретних товарів типу сухого молока, до молочної галузі в Європі менше питань, ніж до зерна чи цукру, оскільки: молочна галузь України орієнтована насамперед на внутрішнє споживання, яке згодом зростатиме; Україна здатна посилити ЄС на експортних ринках, оскільки в Європі поступово скорочується виробництво молока в рамках Green Deal та скорочення викидів CO₂, спричинених життєдіяльністю корів. У перспективі десятиліття Україна може наростити виробництво і переробку молока для найбільших ринків Африки та Азії, куди до війни активно постачалася українська молочна продукція.

При цьому євроінтеграція не означає зупинення виробництва молока домогосподарствами – якщо український фермер зможе адаптуватися до

європейських норм і зареєструється як малий аграрний суб'єкт, він цілком зможе продовжувати свою галузеву діяльність.

Виробництво необхідних обсягів молочної сировини для молокопереробних підприємств залежить насамперед від зацікавленості сільськогосподарських товаровиробників у постачанні на переробку високоякісного молока. Основою для визначення вартості сирого молока слугує врахування у ньому вмісту жиру та білка. Такий підхід сприятиме удосконаленню технологій у галузі молочного скотарства, узгодженню інтересів кожного учасника в ланцюгу «виробництво – переробка», що в кінцевому результаті забезпечить ефективну діяльність молокопродуктового підкомплексу України.

Беручи до уваги те, що Україна знаходиться на шляху входження до ЄС, питання конкурентоспроможності вітчизняної продукції набуває особливого значення. Адже європейські стандарти як на заготівлю молока-сировини, так і на готову молочну продукцію, на кілька порядків вищі за вітчизняні. А це означає, що в Україні необхідно своєчасно проводити роботу в напрямі гармонізації державних стандартів виробництва молока-сировини та готової продукції до міжнародних вимог, запровадити ряд організаційно-господарських заходів по підвищенню культури виробництва молока, доставки та збуту його на молокопереробні підприємства. З цього приводу актуальним стало введення в дію з 1 січня 2019 року Національного стандарту України ДСТУ 3662:2018 «Молоко-сировина коров'яче», який містить характеристики та технічні умови для здійснення закупівлі та приймання молока коров'ячого з метою його подальшого введення в обіг.

2.3. Основні засади державного регулювання ринку молока в Україні

Державне регулювання визнано однією з основних форм участі держави в економічному житті, що полягає в його прямому і непрямому впливові на розподіл ресурсів та формування пропорцій, являє собою складовий елемент економічного регулювання сучасного господарства поряд з ринковим та корпоративним [126]. Створення сучасного механізму державного регулювання та його налагодження

належить до найважливіших і найскладніших завдань вітчизняних реформ на цьому етапі розвитку. Через слабкість держави, бюрократизації апарату управління, його корумпованості просте екстенсивне розширення прямого втручання держави в економіку не призведе до підвищення її керованості та ефективності. Необхідна докорінна трансформація як державного регулювання, так і їх ролі. Тільки в цьому випадку може бути створена сучасна система державного регулювання, заснована на використанні зарубіжного досвіду із врахуванням конкретно-історичних умов України, специфіки теперішнього етапу розвитку.

Світовий трансформаційний процес супроводжується ускладненням системи економічного регулювання загалом та державного регулювання зокрема. У країнах зі змішаною економікою здійснюється диверсифікація форм і методів державного регулювання. У сучасному їх арсеналі можна виділити адміністративне й правове регулювання, економічне регулювання пряме та не пряме.

Пряме економічне регулювання використовує різноманітні форми безповоротного фінансування секторів, галузей, територій та підприємств. До непрямих форм економічного регулювання відносяться важелі кредитно-грошової, податкової, амортизаційної, валютної, зовнішньоекономічної, в тому числі митно-тарифної, політики та ін. [127]. Задіявши з їх допомогою економічні інтереси та стимули, держава впливає на поведінку господарських суб'єктів як виробників і споживачів, а не безпосередньо саме на виробництво та споживання.

Необхідність державного регулювання ринку молока підтверджується станом молочного скотарства, молокопереробних підприємств, рівнем доходів і платоспроможного попиту населення, загрозою втрати продовольчої незалежності держави [128]. Протягом останніх кількох років державне регулювання діяльності суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу виробників і переробників молока мало не збалансований характер. Застосовувалися як фінансові, так і адміністративні заходи стимулювання учасників ринку молока.

Наразі молочний ринок України працює під тиском ряду факторів, які стримують ріст цін на молоко: скорочення споживчого попиту всередині країни та падіння цін на світовому ринку; зростання безробіття, що свідчить про зниження

споживання молочних продуктів у короткостроковій перспективі; закриття молокопереробних заводів; зростання собівартості виробництва через кризу в енергетичній системі; знецінення гривні.

Потреба в підтримці молочного скотарства зумовлена повсюдним розвитком цієї галузі, в яку залучена значна частина працівників сільського господарства, а її продукція використовується в переробній промисловості. Тільки молочне скотарство дає можливість трансформувати багато видів продукції рослинництва на продукти, придатні для людини. Поєднання скотарства з різними галузями рослинництва дозволяє раціонально використовувати земельні ресурси. Водночас галузь поставлено у найбільш жорсткі економічні умови. Зважаючи на наявні біологічні властивості, більшість молока реалізується через переробні підприємства, а зростання закупівельних цін залишається мінімальним [129]. Зі зменшенням доходів населення скоротився попит на молочну продукцію, що стримує зростання закупівельних та роздрібних цін.

Загалом система державного регулювання ринку молока та молочної продукції повинна являти собою єдиний комплекс заходів, що складається з цінового, фінансово-кредитного, соціального, податкового важелів впливу, а також заходів щодо адресної підтримки товаровиробників, спрямованих на виконання розробок, програм розвитку молочного скотарства [130]. У сучасних умовах необхідно використовувати всі наявні ресурси, щоб призупинити існуючий спад виробництва молока, особливо в корпоративному секторі, стабілізувати поголів'я корів та показники його відтворення, забезпечити зростання продуктивності корів і на цій основі – повне завантаження потужностей підприємств молочної промисловості

Вважаємо, для успішного державного регулювання ринку молока необхідне спрямування діяльності в наступних напрямках: фінансова підтримка суб'єктів ринку; регулювання взаємовідносин між виробниками, переробниками і закладами оптової та роздрібною торгівлі, захист внутрішнього ринку; формування системи контролю за якістю молока та молокопродукції на всіх етапах товароруку від виробника до споживача.

Найактуальнішою проблемою всіх суб'єктів ринку молока до 24 лютого 2022 року залишалось фінансування державних програм підтримки виробників молока, головним чином сільськогосподарських підприємств. Обсяги фінансування встановлювалися на основі Закону України «Про Державний бюджет».

Так, для фінансування державної підтримки Законом України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» за бюджетною програмою КПКВК 1201140 «Державна підтримка тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва)» у загальному фонді державного бюджету передбачалися видатки у розмірі 2 930 000,0 тис. гривень.

Розподіл за напрямками коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою 1201140 «Державна підтримка тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва)» на 2019 рік, здійснено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.03.2019 № 196-р (зі змінами).

Напрями і механізми надання державної підтримки визначено Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 № 107 (зі змінами).

Станом на 01 січня 2020 року за цією бюджетною програмою нараховано та спрямовано 2 433 689,42 тис. гривень, а саме на розвиток молочного скотарства, зокрема: для надання часткової компенсації вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції в частині витрат, профінансованих без урахування податку на додану вартість за рахунок банківських кредитів – 75 000,0 тис. гривень (накази Мінагрополітики від 29 травня 2019 року № 298, від 20 червня 2019 року № 338, від 19 липня 2019 року № 402, від 23 серпня 2019 року № 489, від 11 жовтня 2019 року № 522, від 31 жовтня 2019 року № 535, від 7 листопада 2019 року № 555 та наказ Мінекономіки від 28 грудня 2019 року № 862). Кошти спрямовано ПАТ «ПроКредит Банк», ПАТ «БАНК ІНВЕСТИЦІЙ ТА ЗАОЩАДЖЕНЬ»,

АТ «ПУМБ», АТ «Ощадбанк», АТ КБ «ПриватБанк» та АТ «СКАЙ БАНК» для перерахунку на поточні рахунки 9 суб'єктам господарювання; для надання спеціальної бюджетної дотації за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямів продуктивності суб'єктам господарювання, які є юридичними особами і власниками корів – 531 233,10 тис. гривень. Таку дотацію спрямовано 1 074 суб'єктам господарювання за утримання ними 358 929 голів корів (накази Мінагрополітики від 10 червня 2019 року № 313 та від 21 жовтня 2019 року № 526); для надання фізичним особам спеціальної бюджетної дотації за утримання молодняку великої рогатої худоби – 615 469,80 тис. гривень. Таку дотацію спрямовано 230 925 фізичним особам за утримання 440 735 голів молодняку великої рогатої худоби (накази Мінагрополітики від 30 травня 2019 року № 302, від 1 жовтня 2019 року № 514 та наказ Мінекономіки від 28 грудня 2019 року № 871). Крім того, відповідно до наказу Мінагрополітики від 11 липня 2019 року № 380 спрямовано 113,3 тис. гривень на погашення бюджетної кредиторської заборгованості за цим напрямом; для надання часткового відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме: телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного і м'ясного напрямів продуктивності, свинок та кнурців, вівцематок, баранів, ярок і сперми бугаїв та ембріонів великої рогатої худоби, які мають племінну (генетичну) цінність – 150 000,0 тис. гривень, які спрямовано 246 суб'єктам господарювання (накази Мінагрополітики від 23 серпня 2019 року № 488, від 6 листопада 2019 року № 553 та наказ Мінекономіки від 28 грудня 2019 року № 863); для надання часткового відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції – 526 000,0 тис. гривень. Таке відшкодування отримали 35 суб'єктів господарювання для відшкодування вартості 49 об'єктів (наказ Мінагрополітики від 29 травня 2019 року № 299 та наказ Мінекономіки від 28 грудня 2019 року № 864); для надання часткового відшкодування сільськогосподарським товаровиробникам вартості будівництва та реконструкції підприємств із зберігання та переробки зерна – 526 261,58 тис. гривень. Таке відшкодування отримали 55 суб'єктів

господарювання для відшкодування вартості 61 об'єкта (наказ Мінагрополітики від 11 липня 2019 року № 378 та наказ Мінекономіки від 28 грудня 2019 року № 865).

У 2021 році для підтримки сільськогосподарських товаровиробників у державному бюджеті було закладено 4 665,0 млн гривень.

На державну підтримку розвитку тваринництва спрямовано 1 609,6 млн грн, з яких 630 млн грн для підтримки скотарства та виробництва молочної продукції. А саме: виплачено 100,0 млн грн 229 суб'єктам господарювання за приріст поголів'я корів власного відтворення кількістю 10,0 тис. голів; спрямовано 347,5 млн грн для здешевлення придбання 11,9 тис. голів племінних телиць, нетелей, корів та 404,0 тис. доз репродуктивного матеріалу великої рогатої худоби; перераховано 25 суб'єктам господарювання близько 180 млн грн для відшкодування вартості будівництва і реконструкції 43 об'єктів для утримання великої рогатої худоби та 1 сироварні.

У рамках підтримки розвитку фермерських господарств сплачено 57,6 млн грн дотації за утримання корів такими господарствами.

Враховуючи вектор на середньострокове планування, підтримку більшості напрямів було продовжено, тобто: якщо суб'єкт господарювання збільшив поголів'я корів за рахунок власного відтворення, то він матиме змогу отримати дотацію в розмірі до 30 000 гривень за одну наявну прирощену голову корови; у разі купівлі для подальшого відтворення племінних тварин або репродуктивного матеріалу відшкодуватиметься до 80 % їх вартості, але не більш як 50 400 гривень за одну голову та 160/480 гривень за одну дозу репродуктивного матеріалу; після завершення будівництва або реконструкції об'єкта для утримання великої рогатої худоби або переробки молочної продукції та введення його в експлуатацію виплачуватиметься відшкодування до 50 % його вартості (сільськогосподарським кооперативам в розмірі до 70 % вартості); у разі утримання корів фермерським господарством йому виплачуватиметься дотація у розмірі 5 000 гривень за голову.

Як свідчать результати опитування керівників сільськогосподарських підприємств – виробників молока Київської, Черкаської, Хмельницької та

Вінницької областей в 2021 році (опитано 34 особи), 32 % опитаних вважають, що державна політика спрямована на скорочення виробництва молока в корпоративному секторі аграрної економіки, а 62 % відзначають її як недосконалою та корумпованою [131].

У 2022 році, з об'єктивних причин бюджетна підтримка розвитку молочного скотарства не здійснювалася – за виключенням незначних обсягів бюджетної дотації за утримання корів фізичними особами за рахунок коштів донорів.

Унаслідок розпочатої російською загарбницької війни проти України вітчизняні аграрії продовжують зазнавати значних втрат у господарській діяльності.

Враховуючи, що малі сільгосптоваровиробники виступають основним джерелом продовольчої безпеки країни та основними виробниками продукції для внутрішнього споживання, то саме на їх екстрену підтримку було спрямовано 50 мільйонів євро в рамках бюджетної підтримки ЄС Україні у 2022 році.

Зі свого боку Мінагрополітики створило всі умови для швидкої та прозорої виплати цієї допомоги. Прийом заявок відбувався онлайн через Державний аграрний реєстр, запуск якого здійснено за сприяння ЄС, стало важливим кроком на шляху підготовки України до членства в Європейському Союзі.

У 2023 році програму з підтримки фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції було продовжено. Зокрема, бюджетну субсидію на одиницю оброблюваних угідь сільськогосподарського призначення (1 гектар) для провадження сільськогосподарської діяльності та спеціальну бюджетну дотацію за утримання великої рогатої худоби (корів) усіх напрямів продуктивності.

Підтримка надавалася за бюджетною програмою КПКВК 2801500 «Підтримка фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції» через Український державний фонд підтримки фермерських господарств шляхом надання: бюджетної субсидії на одиницю оброблюваних угідь сільськогосподарського призначення (1 гектар) для провадження сільськогосподарської діяльності – у розмірі 3 100 гривень на 1 га, але не більше 372 000 гривень для одного отримувача; спеціальної бюджетної дотації за

утримання великої рогатої худоби (корів) усіх напрямів продуктивності – у розмірі 5 300 гривень на одну корову, але не більше 530 000 гривень для одного отримувача.

За рахунок зазначених коштів надано бюджетної субсидії 21 467 отримувачам на 424 631,9 га; спеціальної бюджетної дотації за утримання корів – 10 247 отримувачам на 62 090 корів. Ті, хто не встиг подати заявку за програмою чи допустив помилки при її заповненні, зможуть подати заявку після відкриття програми у поточному році.

Також 235 000 голів ВРХ у 296 господарствах із виробництва молока у чотирьох областях забезпечено засобами гігієни за підтримки Швейцарії.

Крім цього, на окрему увагу заслуговує оперативна реакція Уряду на спрощення доступу сільськогосподарських товаровиробників до фінансово-кредитних ресурсів.

Так, постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 438 «Деякі питання фінансового забезпечення підтримки підприємництва, зокрема сільськогосподарських товаровиробників, в умовах воєнного стану», з метою забезпечення функціонування економіки, підтримки підприємництва, в тому числі фінансування сільськогосподарських товаровиробників для проведення сільськогосподарської діяльності в умовах воєнного стану, збільшено видатки для надання фінансової державної підтримки відповідно до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 (із змінами).

Ця підтримка надається: виключно для малих і середніх аграрних виробників з оборотом не більше 20 мільйонів євро в рік, що слугує еквівалентом підприємства, яке оброблює до 10 000 га; як компенсація відсоткової ставки за залученими кредитами; як максимальна сума кредиту, на який поширюється компенсація відсоткової ставки, становить до 50 млн грн.; на кредитування з метою для здійснення сільськогосподарської діяльності (посівної) на період дії воєнного стану.

Разом із тим, постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р.

№ 521 внесено зміни до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва.

Для отримання кредитування суб'єкт підприємництва також повинен бути сільськогосподарським товаровиробником у значенні, наведеному в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України». Термін дії кредиту становить 6 місяців. Встановлено максимальний розмір державної гарантії за портфельними кредитами до 80 %.

Зокрема, відповідно до рішення Уряду розширено програму «Доступні кредити «5-7-9» і протягом дії воєнного стану сільгосптоваровиробники у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» зможуть отримувати кредити виключно на придбання основних засобів та покриття будь-яких витрат, пов'язаних із провадженням сільськогосподарської діяльності, з максимальним обсягом 60 млн грн з кредитною ставкою 0 %.

До дискусійних заходів регулювання можна віднести державний нагляд (контроль) за встановленням суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю цін на товари. Для оперативного реагування та забезпечення контролю за цінами Держпродспоживслужба запровадила щоденний моніторинг. Державний нагляд (контроль) під час воєнного стану в Україні здійснюватиметься лише задля стримування зростання цін на соціально значущу продукцію. Попередня практика свідчить про низьку ефективність заходів державного нагляду (контролю) за цінами.

Згідно з Постановою, на період дії воєнного стану, забезпечення продовольчими товарами тривалого зберігання та санітарно-гігієнічними товарами населення в регіонах, де тривають активні бойові дії, здійснюється безоплатно, зокрема молоком і молочними заміниками.

У цьому контексті важливим став Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX від 15.03.2022 (законопроект № 7137-д від 14.03.2022), підписаний Президентом України 17.03.2022 та чинний із 17.03.2022.

До головних змін Закону, що вводяться на період воєнного стану та

стосуються аграрного сектору, належать: звільнення підприємств, що перебувають у зоні бойових дій або на тимчасово окупованій території, від сплати екологічного та земельного податків у 2022 році; звільнення підприємств, що перебувають у зоні бойових дій або на тимчасово окупованій території, від сплати загального мінімального податкового зобов'язання за земельні ділянки у 2022 та 2023 роках; встановлення нульової ставки акцизу та зниження ПДВ від 20 % до 7 % на пальне; перехід підприємців та юридичних осіб з оборотом до 10 млрд грн на єдиний податок 3 групи та сплата податку з обороту 2 % зі звільненням від сплати ПДВ та без обмеження за кількістю найманих працівників; звільнення від сплати ПДВ за товари, які були знищені внаслідок війни, а також передані для потреб оборони країни [132].

Основний нормативно-правовий акт аналізованого ринку – Закон України «Про молоко та молочні продукти» виявився суперечливим та має велику кількість колізійних норм, що призводить до виникнення додаткових бар'єрів для господарюючих суб'єктів [133].

Зокрема, на думку експертів майже 88% норм закону дефектні та потребують внесення змін або визнання такими, що втратили чинність. Зокрема, показники якості та безпечності щодо молочних продуктів регулюються Законом «Про основні вимоги якості та безпечності», адаптованим до вимог ЄС, та наказом Мінагрополітики від 12.03.2019 № 118.

Також цим законом не передбачено механізм державної підтримки розвитку галузі, а ще тут представлено низку обов'язків, які порушують свободу ведення господарської діяльності. До прикладу, вимогу вести документацію, перелік якої відсутній. Вимоги дотримуватися нормативних документів надаються без чіткого визначення таких документів. Це створює ризики маніпуляцій владними контролюючими структурами.

Чинний Закон «Про молоко і молочні продукти» зобов'язує переробляти сировину, а це суперечить Господарському кодексу України, бо обмежує свободу діяльності суб'єктів господарювання.

Ще один приклад недосконалості закону – відсутність процедурної організації лабораторних досліджень: не враховано вимоги Закону «Про метрологічну діяльність», якими передбачено умови акредитації лабораторій.

Така болюча для українських виробників тема, як «сірий» і «тіньовий» ринки, також не відображена в законі. За державною статистикою 2022 року, 68 % молока виробляється господарствами населення. Однак на переробку до переробних підприємств реалізується лише близько 13 % молока сирого від загального обсягу, виробленого господарствами населення. Решта продукції від населення залишається поза увагою і держави, і статистичної інформації, що утворює «сіру зону» виробництва такої продукції.

На думку науковців, певна частина молочної продукції споживається самими господарствами населення, інша – поставляється та продається на агропродовольчих ринках, осередках стихійної торгівлі, а в певних випадках постачається посередниками до переробних підприємств без жодних підтверджуючих документів [134].

Одними з основних причин виникнення проблеми слід вказати неготовність господарств населення офіційно реєструватися суб'єктами господарювання і здійснювати реєстрацію та ідентифікацію тварин. Таке приховування фактичної господарської діяльності здійснюється з метою не звітувати про доходи і, як наслідок, ухилитися від сплати податків до Державного бюджету України та у зв'язку з побоюванням втратити соціальні житлові пільги.

Усе це зумовлює не вигідне становище для господарств населення, які здійснюють реалізацію молока та негативно впливає на формування закупівельної вартості такого молока, перешкоджає створенню належних умов для простежуваності молока «крок назад – крок вперед», що передається населенням до переробних підприємств.

При цьому поза увагою правового поля залишається юридичне оформлення подібних правовідносин між безпосереднім виробником та закупівельником/переробним підприємством.

В Європейському Союзі прийнято Регламент 1308/2013 «Про запровадження загальних правил на ринках з продажу сільськогосподарської продукції». Одним з аспектів регулювання зазначається впорядкування відносин між закупівельниками/переробниками молока та виробниками у письмовому вигляді з обов'язковим визначенням наступних умов договору (відповідно до ст. 148 Регламенту): договір/письмова оферта передує поставці; тверда ціна має бути зафіксована в договорі або наведена формула вирахування ціни молока, що включає ринкову кон'юнктуру ринку, обсяги та якість молока, пакування (тара) відвантаженого молока; строк договору (строковий або безстроковий) з положеннями про розірвання договору.

Не зазначено принципів ознак цих ринків, що суперечить вимогам ЄС, встановленим Регламентом 1308/2013 «Про запровадження загальних правил на ринках продажу сільськогосподарської продукції».

Крім того, закон регулює діяльність лише юридичних осіб і ФОП, тоді як одноосібники, фізичні особи, які виробляють левову частку молока в країні, лишаються поза увагою.

Джерелом непорозумінь виступає й дублювання термінів і визначень молока та молочних продуктів у ДСТУ.

Всупереч законодавству ЄС, цей закон дає можливість виносити пропозиції щодо термінів і визначень продуктів, які містять молоко та молочні продукти. В Європейському Союзі ж відсутні нормативні акти, що встановлюють особливі вимоги до харчових продуктів, які «імітують молоко та молочні продукти».

Статтею 9 Закону України «Про молоко та молочні продукти» вводиться заборона реалізації молока та молочної сировини без документа, що підтверджує епізоотичне благополуччя тварин у господарствах. Разом із тим норма Закону не містить відсильної норми до законодавства України у сфері ветеринарної медицини.

Окрім цього, Законом України «Про ветеринарну медицину» не передбачено документа, який прямо підтверджує епізоотичне благополуччя тварин.

Такі ветеринарні документи, як ветеринарна довідка та ветеринарне

свідоцтво № 1 (разові документи) підтверджують ветеринарно-санітарний стан тварин при переміщенні, однак не містять положень щодо засвідчення епізоотичного благополуччя тварин.

Тобто, жоден із вищезгаданих ветеринарних документів не видається з метою підтвердження епізоотичного благополуччя тварин. Звідси вбачається, що у ст. 9 Закону України «Про молоко та молочні продукти» міститься законодавча вимога, яку на практиці неможливо виконати, а отже вона дефектна [135].

Законодавство не встановлює чітких вимог до документів, які засвідчують епізоотичне благополуччя тварин і місцевості. Проте реалізація молока та молочної сировини без такої документації неможлива. Таким чином, на ринку діє непрозора вимога законодавства, невиконання якої може завадити здійсненню господарської діяльності, що стає суттєвою перешкодою для бізнесу. Фактично така норма надає органам виконавчої влади змогу маніпулювати вимогами законодавства.

Домогосподарства досить активно відмовляються від трудомісткого утримання худоби та не вважають необхідністю об'єднуватися в кооперативи, особливо для виробництва молока. Нині для заробітку можна просто перебратися до міста або виїхати за кордон. Причому це явище характерне не лише для України. Скорочення сільського населення відбувається і в Європі. Так, М. Віхров у статті «Українське село – вимирання чи еволюція?» зазначає наступне: «... подібні процеси відбуваються і в сільських регіонах ЄС. Там проживає близько третини населення Євросоюзу і так само, як в Україні, його кількість інтенсивно зменшується. За розрахунками демографів, до 2050 року населення європейських урбаністичних зон зросте більш ніж на 24 млн, зате селян стане менше майже на 8 млн (Євростат). Та ж соціально-економічна симптоматика є і в Україні: зменшення потенціалу місцевих ринків, зниження якості і доступності послуг, занепад інфраструктури, безробіття, старіння населення тощо. у місті» [136].

Упродовж 2022-2023 років з метою підтримки молочної галузі у Верховній Раді України зареєстровано законопроекти: законопроект № 9161 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо зниження ставки податку на додану вартість для молока і молочної продукції»; законопроект № 9162 «Про внесення

зміни до Податкового кодексу України щодо запровадження внеску на галузеве фінансування програм просування молочної продукції»; № 9163 «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких законів України щодо запровадження внеску на галузеве фінансування програм просування молочної продукції».

Міністерство запропонувало гнучкий підхід з дотримання гігієнічних вимог при виробництві молока в господарствах, де утримується до п'яти умовних голів дійних тварин, та його заготівлі молокоприймальними пунктами. Реалізація проєкту наказу зменшить навантаження через скасування надмірно деталізованих та неактуальних вимог до дрібнотоварного виробництва молока та його обігу. З іншого боку, таке регулювання забезпечить гармонізацію з Вимогами до безпечності та якості молока та молочних продуктів, затверджених наказом Мінагрополітики від 12 березня 2019 року № 118. Таким чином зроблено ще один крок з гармонізації законодавства про безпечність харчових продуктів до законодавства Європейського Союзу. Водночас держава поліпшить іміджевий рейтинг країни-експортера молочних продуктів на міжнародному ринку [137].

Наказом передбачено вимоги до: первинного виробництва молока, включно з вимогами щодо контролю за станом здоров'я тварин та за використанням ветеринарних препаратів; приміщень і обладнання для доїння та приміщень для зберігання молока; доїння, первинної обробки молока та збирання молока пунктами; осіб (персоналу), які здійснюють доїння, первинну обробку, заготівлю і транспортування молока в пункти або на переробну потужність; пунктів заготівлі молока та збирання молока в пунктах і транспортування його на переробну потужність. дослідження молока на відповідність критеріям, установленими Вимогами до безпечності та якості молока та молочних продуктів та вжиття заходів у разі виявлення невідповідностей.

Виконання цих вимог забезпечить підвищення якості та безпечності молока, що виробляється у згаданих господарствах, що важливо в умовах перехідного періоду з поетапним підвищенням допустимих рівнів критеріїв до сирого молока.

Разом із тим визнані такими, що втратили чинність накази: Мінагрополітики від 21 березня 2002 року № 17 «Про затвердження Ветеринарних та санітарних

вимог до особистих селянських господарств – виробників сирого товарного молока» та від 21 березня 2002 року № 18 «Про затвердження Ветеринарних та санітарних вимог до пунктів закупівлі молока від тварин, які утримуються в особистих селянських господарствах».

Вводиться новий термін, такий як дрібнотоварне господарство – потужність, на якій здійснюється первинне виробництво сирого молока з метою його реалізації та утримується не більше 5 голів ВРХ (корів) та/або 50 овець і кіз.

На основі Наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 07 квітня 2022 року № 209 затверджено «Гігієнічні вимоги до дрібнотоварного виробництва та обігу молока», що передбачає регулювання запровадження належної виробничої практики первинного виробництва та обігу молока дрібнотоварними виробниками, в тому числі на пунктах заготівлі молока і створення передумов для підвищення рівня конкурентоспроможності молочних продуктів та добросовісної конкуренції на ринку молока.

Наказ розроблено з метою запровадження належної виробничої практики первинного виробництва та обігу молока, в тому числі на пунктах заготівлі молока для вирішення наступних проблем: створення юридичної колізії для дрібнотоварних виробників, спотворення добросовісного конкурентного середовища на ринку молока. В Наказі запропоновано затвердити гармонізовані й актуальні вимоги до виробництва та обігу молока, в тому числі на пунктах заготівлі молока, водночас скасувати застарілі нормативно-правові акти 2002 року.

Враховуючи значний обсяг молока І гатунку, що виробляється дрібнотоварними виробниками, можна передбачити ризик дефіциту молока, як сировини, та, як наслідок, підвищення ціни на молочні продукти. Також можна стверджувати, що наразі виробництво й обіг молока, що виробляється дрібнотоварними виробниками, врегульовано неефективно.

Можна припустити, що погіршення ситуації на міжнародному ринку молока передували певні тенденції: зменшення обсягу виробництва молока, в тому числі належної якості, через зменшення поголів'я корів молочного напрямку продуктивності, зміна структури виробництва молочних продуктів шляхом

модернізації переробних потужностей, які у свою чергу мають пристосуватися до нових викликів міжнародних ринкових умов.

Україна взяла на себе ряд зобов'язань щодо приведення у відповідність національного законодавства до вимог Європейського Союзу, зокрема Регламенту Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29.04.2004 № 853/2004 «Про встановлення спеціальних гігієнічних правил для харчових продуктів тваринного походження».

Вважаємо, що втрата актуальності й надмірна деталізація чинного нормативно-правового регулювання сфери виробництва та обігу молока, що виробляється дрібнотоварними виробниками, призводить до: створення юридичної колізії для дрібнотоварних виробників; спотворення добросовісного конкурентного середовища на ринку молока; втрати іміджевого рейтингу України, як надійного експортера; невиконання Україною зобов'язань у сфері європейської інтеграції.

Зазначені проблеми не можуть бути розв'язані за допомогою ринкових механізмів та потребують вирішення шляхом державного регулювання.

Необхідне удосконалення вимог до молочних продуктів та їх відповідність європейським стандартам, зокрема, проекти наказів Мінагрополітики «Про затвердження Вимог до молока, молочних продуктів та інших харчових продуктів» та «Про затвердження Вимог до деяких видів частково або повністю зневодненого консервованого молока, призначеного для споживання людиною».

Варто зауважити, що в нинішній складний для всіх учасників товароруху молока час спостерігається порушення взаємодії, особливо між переробниками і торгівлю. Так, практика неплатежів яку продовжують підприємства оптової і роздрібною торгівлі, призведе до ланцюгової реакції, що негативно позначиться на розвитку молокопродуктового підкомплексу в цілому. Така ситуація вимагає прийняття проекту Закону України «Про торгівлю», який би, на нашу думку, вирішив вищезазначену нагальну проблему.

Вважаємо, що для підтримки розвитку сектору молочного тваринництва та переробної промисловості вирішальне значення мають законодавчі зміни, у тому

числі поправки до Податкового і Кримінального кодексів, зниження ПДВ на всі молочні продукти, скасування ПДВ на інноваційне обладнання, що імпортується, прийняття Закону про торгівлю та пропонується Закон про пакування і відходи. Підтримка галузі також виграє від перегляду умов торгівлі з ЄС, включаючи дзеркальні квоти, дзеркальну вільну торгівлю, а також скасування «Закону про молоко і молочні продукти».

Подальший розвиток української молочної галузі залежатиме від загальної світової торгівлі та внутрішньої ситуації в країні. У післявоєнному відновленні галузі державна підтримка стане вирішальною. Насамперед, повинна з'явитися окрема модель підтримки, котра допоможе сфокусуватися на: будівництві й реконструкції тваринницьких і переробних комплексів; розширенні поголів'я; створенні можливостей, за яких підприємства зможуть виробляти молоко відповідно до європейських санітарних норм.

Висновки до розділу 2

1. Встановлено, за аналізом сучасного стану виробництва молока, що більша частка в обсягах виробництва молока належить господарствам населення, однак вони залишаються поза увагою держави. Окрім цього, передбаченими нововведеннями, які відображені в Податковому та Бюджетному кодексах України, не визначено фінансування заходів із трансформування ОСГ, які утримують 3 корови і більше, у малі суб'єкти агробізнесу, формування кооперативів, удосконалення програми ідентифікації сільськогосподарських тварин та створення відповідно інформаційних масивів даних, а також розробки нормативно-законодавчої бази, яка б регламентувала діяльність виробників молока відповідно до вимог ЄС.

2. Встановлено, що особливістю діяльності виробників молока під час війни стало посилення їх соціальної відповідальності, насамперед перед жителями територіальних громад. Усі суб'єкти підприємницької діяльності у сфері агробізнесу України зразу ж перетворилися у пункти незламності, надаючи

гуманітарну допомогу місцевому населенню, внутрішньо переміщеним особам та Збройним силам України. Виробники молока стали частиною спротиву, при цьому продовжуючи виконувати завдання економічної підтримки галузі.

3. Доведено, що незважаючи на кризовий стан у молочному скотарстві, викликаний об'єктивними чинниками, передусім військовою агресією, спостерігається процес концентрації виробництва молока в корпоративному секторі аграрної економіки, що характеризується посиленням спеціалізації та впровадження інноваційних технологій в технологічний процес. Разом із тим, виявлено, що упродовж досліджуваного періоду відзначається суттєве скорочення кількості суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу – виробників молока за досліджуваний період (690 од.). Очевидно, що тренд на зменшення кількості сільгосп підприємств, які утримують корів, триватиме й надалі.

4. Можна стверджувати, що ймовірною причиною скорочення поголів'я в 2022 році стало збільшення обсягів експорту ВРХ живою масою на 46 %. Єдиним покупцем корів з України був Ліван. Як відомо, саме втрати у кількості та якості годівлі під час війни переважно викликають погіршення здоров'я тварин і зниження репродуктивності. Отже, звідси, відновлення поголів'я швидше за все відбуватиметься повільно. Також під час повномасштабного вторгнення росії в Україну частина поголів'я загинула, тоді як частина залишилася на окупованих територіях і не підлягає обліку, або яка викрадена російськими окупантами і продана на забій.

5. Встановлено, за даними Державної служби статистики України, у 2022 році споживання молока дещо знизилося до 200,5 кг із розрахунку на одну особу. Причиною скорочення споживання молочних продуктів стала передусім тимчасова окупація територій України, а також падіння купівельної спроможності населення. Економічна криза, нестабільна політична ситуація, девальвація гривні та зростання комунальних платежів відчутно позначилися на рівнях витрат на харчування домогосподарств. Вагомою причиною виявилось підвищення цін на молочні продукти, що не сприяє зростанню споживання молока та

молокопродуктів населенням. Так, середні споживчі ціни на молоко та молокопродукти у 2022 році за їхніми видами зросли на 18,5–26,6 %.

6. Відзначено, за аналізом рівня споживання молокопродуктів (в перерахунку на молоко), наявність суттєвої різниці між рівнем споживання молока особами, які проживають у сільських та міських домогосподарствах. Упродовж 2017-2021 років у споживанні молокопродуктів міського населення простежується позитивний тренд, тоді як у сільських – негативний. Основними чинниками тут варто вказати рівень доходів, цін на молочні продукти та наявність особистих селянських господарств. Крім того, старіння населення, що пришвидшилося в сільській місцевості, також негативно впливає на рівень споживання молока і молокопродуктів.

7. Встановлено, що сільськогосподарським підприємствам вдалося адаптуватися до роботи в умовах воєнного часу та наростити виробництво сирого молока на підконтрольних Україні територіях. Водночас якість поставленої на переробку сировини сільськогосподарськими підприємствами попри всі виклики війни поліпшується. Так, на переробку спрямовується переважно молоко екстра та вищого гатунків, яке виробляють самі підприємства. В Україні відбувається поступовий перехід харчової переробки молока виключно у сировину цього сорту.

8. Виявлено, що з об'єктивних причин бюджетна підтримка розвитку молочного скотарства у 2022 році не здійснювалася, за виключенням незначних обсягів бюджетної дотації за утримання корів фізичними особами за рахунок коштів донорів. Унаслідок розпочатої росією загарбницької війни проти України вітчизняні аграрії продовжують зазнавати значних втрат у господарській діяльності. Враховуючи, що малі сільгосптоваровиробники виступають основним джерелом продовольчої безпеки країни та основними виробниками продукції для внутрішнього споживання, то саме на їх екстрену підтримку у 2022 році було спрямовано 50 мільйонів євро в рамках бюджетної підтримки ЄС України.

9. Вважаємо, що втрата актуальності й надмірна деталізація чинного нормативно-правового регулювання сфери виробництва та обігу молока, що виробляється дрібнотоварними виробниками, призводить до: створення юридичної

колізії для дрібнотоварних виробників; спотворення добросовісного конкурентного середовища на ринку молока; втрати іміджевого рейтингу України, як надійного експортера; невиконання Україною зобов'язань у сфері європейської інтеграції.

Зазначені проблеми не можуть бути розв'язані за допомогою ринкових механізмів та потребують вирішення шляхом державного регулювання.

10. Встановлено, що необхідне удосконалення вимог до молочних продуктів та їх відповідність європейським стандартам, зокрема, в проєктах наказів Мінагрополітики «Про затвердження Вимог до молока, молочних продуктів та інших харчових продуктів» та «Про затвердження Вимог до деяких видів частково або повністю зневодненого консервованого молока, призначеного для споживання людиною».

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МОЛОКА

3.1. Формування кооперативних інтеграційних процесів у виробництві та переробці молока

Ринок молока постає як економічний механізм, який поєднує виробників сирого молока, переробні підприємства, суб'єкти господарювання у сфері оптової і роздрібною торгівлі та споживачів готової продукції.

На думку науковців, для успішного його реалізації необхідно вирішити наступні завдання: забезпечити зростання обсягів виробництва молока шляхом нарощення поголів'я корів та підвищення їхньої продуктивності; збільшення рівня товарності молока в особистих селянських господарствах населення; підвищення інноваційно-інвестиційної привабливості молочного скотарства на основі будівництва великих молочнотоварних комплексів, які використовують сучасні технології виробництва молока в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки; розвиток горизонтальних кооперативних зв'язків між особистими селянськими господарствами населення з малими і середніми суб'єктами підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу та вертикальних – з молокопереробними підприємствами [138].

Як показує досвід функціонування суб'єктів господарювання, успішний розвиток малого та середнього бізнесу в галузі молочного скотарства може забезпечити сільськогосподарська кооперація. Вищезазначена ринкова інституція здатна функціонувати лише за активної участі підприємців, що як малий бізнес беруть участь у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції, зокрема молока.

Практична діяльність засвідчує, що малі суб'єкти підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу та власники особистих селянських господарств у більшості випадків стикаються з ситуацією, коли переробні підприємства або не бажають купувати у них молоко, або пропонують дуже низьку

ціну, особливо в весняно-літні місяці, тобто в період «великого молока». Тому складнощі з реалізацією молока – одна з основних перешкод розвитку господарств згаданих категорій господарювання.

Варто зауважити, що сире молоко вирізняється специфічною особливістю, коли його неможливо довго зберігати і продавати безпосередньо кінцевим споживачам – населенню. При цьому створювати власні потужності первинної обробки для кожного виробника економічно недоцільно. Як наслідок, за неправильного зберігання й відсутності первинної обробки втрачається якість молока, підвищується його кислотність і бактеріологічна забрудненість, знижується гатунковість, що, зрештою, негативно позначається на його попиті та відповідно, на ціні [139].

Вирішити проблему первинної обробки і збуту сирого молока малими й середніми сільськогосподарськими підприємствами та особистими селянськими господарствами можливо лише за створення в кожній сільській об'єднаній територіальній громаді, з урахуванням поголів'я корів, заготівельно-збутових кооперативів, які мають бути об'єднані у районну кооперативну мережу.

Кооперація у світовому молочному скотарстві набула значного поширення і перетворилася на прибутковий вид діяльності. Так, за даними обстеження, проведеного Міжнародною молочною федерацією (IDF) у 21 країнах світу з високим рівнем виробництва молока, на частку кооперативів припадає 55 % виробленого молока та 86 % загального обсягу продажу молока від середніх та дрібних господарств. У Північній Європі (Скандинавія, Нідерланди, Німеччина), Новій Зеландії та Індії частка молока, що надійшла на переробку від кооперації, досягає 90 %. У Сполучених Штатах Америки – 80 % [140].

У Пакистані ще наприкінці 80-х років компанія Nestle відкрила в країні велику мережу кооперативів для збирання молока. На даний час Nestle збирає молоко більше ніж у 140 тис. фермерів на площі 100 тис. км² у штаті Пенджаб на суму 120 млн дол. США на рік [141].

У Західній Європі фермери, які працюють у складі великих кооперативів, отримують перевагу від більш ефективної логістичної структури завдяки тісному

зв'язку з виробниками. Це забезпечує деяке зниження загальних середніх витрат, з якими стикаються західноєвропейські виробники молока, і, відповідно, знижує частку витрат у всьому ланцюгу поставок. Переробники також мають значну економічну вигоду від тісної інтеграції з великими фермерами [142].

У Фінляндії з'єднувальною ланкою між фермерами і молокопереробником слугують молочні кооперативи, в які об'єднані фермери виробники молока. Зокрема, 22 таких кооперативи є власниками компанії Валіо, 12 з яких постачають молоко лише на Валіо. Таким чином, фермери виступають власниками Валіо. Найважливішим завданням молочних кооперативів, окрім збору молока, визнано консультування фермерів з питань виробництва молока в цілому, здоров'я тварин, власної кормової бази [143].

Для розвитку кооперативної діяльності 5 липня 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», ухвалення якого на думку науковців здатне зумовити такі позитивні зрушення: дати шанс малим і середнім виробникам сільськогосподарської продукції України конкурувати на рівних з агрохолдингами; знизити ціни на продукти, прибравши одного або кількох посередників між споживачем та виробником продуктів харчування; позбутися локальних монополій переробних підприємств у галузях переробки молока, м'яса та інших видів продукції; поліпшити якість продуктів харчування на ринку України із застосуванням повного контролю (відстеження) за сировиною й розширити асортимент, надавши споживачеві вибір за рахунок залучення більшої кількості учасників до переробки; підвищити ефективність виробництва та переробки продуктів харчування, підвищивши рівень конкуренції у галузі; збільшити експорт продуктів харчування за рахунок вищого рівня конкурентоспроможності вітчизняних продовольчих товарів через створення експортних кооперативів та об'єднання партій товару від виробників; сприяти збільшенню доданої вартості експортованої українськими виробниками аграрної продукції завдяки залученню нових учасників, які мають ширший доступ до якісної сировини та які активніше знаходитимуть нові ніші; спростити доступність до фінансування малим і середнім суб'єктам господарювання у сфері аграрного

бізнесу України, котрі об'єдналися у кооперативи, оскільки вони стануть привабливим клієнтом банківської системи [144].

Як показує досвід суб'єктів господарювання провідних країн світу, кооператив виробників молока набуде значної ринкової переваги перед приватним переробником, бо існуватиме повна гарантія наявності сировини, яку приватному переробнику доведеться постійно шукати. Кооператив фермерів-виробників молока також матиме гарантовану якість сировини, на відміну від приватного переробника, що сприятиме підвищенню цінності та ціни продукту.

За опрацювання згаданого нормативно-правового акта щодо розвитку сільськогосподарської кооперації виявлено певні недоліки. Так, наявна проблема чіткішого визначення розуміння «що таке пай», а також форма управління та механізм голосування.

Крім того, відзначається ризик при об'єднанні у кооперативи фізичних і юридичних осіб у кінцевому підсумку одержати посилення проявів деструктивних явищ в управлінні сільськогосподарським кооперативом.

Відповідно до чинного законодавства про сільськогосподарську кооперацію фізичним і юридичним особам дозволяється створювати кооперативи, які набувають статус неприбуткового, оскільки це пов'язаною з їх метою – обслуговувати власних членів. Проте, як свідчить аналіз змісту Податкового кодексу України, вони не можуть мати статус «неприбуткового», адже здійснюють виробничо-господарську діяльність з метою отримання прибутку. При цьому варто зазначити, що в європейських країнах кооперація являє собою частину концепції розвитку сільських територій. В нашій країні поки що відсутні повноцінні державні програми стосовно фінансування останніх. Швидше за все це викликано насамперед військовою агресією росії проти нашої держави. Крім того, в нинішніх умовах призупинився процес децентралізації органів місцевого самоуправління сільських територій.

Вважаємо, що реформу сільськогосподарської кооперації та отримання кооперативними об'єднаннями державної підтримки слід розпочинати зі створення державного реєстру для аналізованої форми господарювання. На нашу думку, таку

необхідність зумовлюють наступні обставини: державні органи повинні володіти інформацією про реальну кількість дійсних членів кооперативів, а також наявність першопричин, що перешкоджають їх діяльності; можливості проведення аудиту відносно дотримання кооперативних принципів. Відсутність аудиту з дотримання кооперативних принципів і законодавства веде до маніпуляцій та спотворення інформації про стан кооперації в державі.

До зазначеного на першому етапі державні програми бажано орієнтувати на співпрацю з кооперативними об'єднаннями принаймні за територіальною характеристикою та класифікацією діяльності та КВЕД. Однією з вимог має стати членство у кооперативних об'єднаннях.

Вважаємо, що сільськогосподарські кооперативи, які внесені до запропонованого реєстру можуть брати участь в програмах державної підтримки, відповідно до яких нараховано часткове відшкодування вартості придбаних сільськогосподарських тварин, техніки та садивного матеріалу і затверджується розподіл бюджетних коштів між суб'єктами господарювання та спрямовує бюджетні кошти на їх рахунки, які відкриті в банку.

Одержувачі з наявною заборгованістю перед державним та місцевими бюджетами, Пенсійним фондом України, що визнані банкрутами та до яких порушено справу про банкрутство і ті, що перебувають у стадії ліквідації, до конкурсу не допускаються.

Законом також передбачено можливість утворення сільськогосподарських кооперативних об'єднань (кооперативів другого рівня). Кооператив другого рівня – певна кількість кооперативів першого рівня (первинних), які пропонують подібні продукти чи послуги, можуть об'єднатися, щоб створити федерацію чи асоціацію. В більшості випадків вони будуть представлені у вигляді регіональних та галузевих об'єднань. Кооперативи другого рівня не забороняв і попередній закон. Можна було засновувати кооперативні спілки та об'єднання.

Проте важливо не створювати певні монополії стосовно виробництва певного виду сільськогосподарської продукції. Якщо зберігатимуться кооперативні принципи, тоді кооперативи другого рівня працюватимуть добре.

Водночас це може стати інструментом щодо примусового об'єднання. Тому кооперативи другого рівня можуть стати певним монополістом на певній території чи галузі.

Нині половина всього фермерського молока в Бельгії, Великій Британії та Польщі продається через систему кооперативів, які належать безпосередньо сільгоспвиробникам. У Нідерландах, Австрії та Данії ця частка перевищує 95%. У Євросоюзі та Північній Америці майже 90% молокозаводів є кооперативними. [145].

Компанія «Фонтерра» зміцнює власні позиції за рахунок формування глобальної мережі партнерств та створення спільних підприємств. Основою партнерства слугує стабільне постачання якісного молока, молочних продуктів та інгредієнтів із молока з використанням постачальників з інших країн. Укладаючи угоди з великими виробниками в інших країнах, «Фонтерра» може координувати постачання сухого молока на світові ринки, домагаючись додаткового доходу для новозеландських фермерів [146].

Таким чином, у молочному скотарстві кооперативна форма власності може конкурувати з акціонерною у глобальному масштабі господарювання. Це пов'язано насамперед із тим, що історично в країнах, які спеціалізуються на виробництві молока, переважала вертикальна кооперація, що дозволяє фермерам управляти доходами на всьому ланцюгу товароруку. Так було подолано антагонізм інтересів між молочним тваринництвом та переробною промисловістю. Укрупнення кооперативів дозволило не лише задовольнити національні потреби в молочній продукції, а й активну участь спочатку у світовій торгівлі, а потім і в міжнародному інвестуванні в молочний бізнес інших країн.

Як показує досвід передових країн, з допомогою кооперативів можна зменшити кількість посередників у процесі просування продукції від виробника до кінцевого споживача [147]. Кооперативи, що обслуговують, у цих країнах виступають однією з основних форм самоорганізації та самопомоги сільськогосподарських виробників. Причому виділяються два основних типи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: закупівельні та збутові (або

маркетингові). Закупівельні кооперативи постачають власним членам необхідні матеріали для сільськогосподарського виробництва: насіння, добрива, паливо, техніку тощо. Маркетингові кооперативи створюються фермерами для обробки, пакування та збуту сільськогосподарської продукції.

Члени кооперативу, які володіють капіталом, довіряють кооперативу свою вироблену сільськогосподарську продукцію, покладають на нього місію розвитку, проведення маркетингу і реалізацію одержаної продукції. Водночас кооператив дозволяє фермерам продовжувати приймати рішення на мікрорівні, тобто враховувати специфіку своєї земельної ділянки та агрокультури, чого не може повною мірою виконати вертикально інтегроване, висококонцентроване сільськогосподарське підприємство. Кооператив дозволяє фермерам експортувати вироблену сільськогосподарську продукцію без залучення посередників, як це здійснюють аграрні холдинги. Залучення кредитів, фінансування, а також можливість модернізації матеріально-технічної бази ведення виробничо-господарської діяльності – це додаткові переваги кооперативу. Також кооператив не потребує початкового суттєвого вливання фінансових ресурсів.

Станом на кінець 2021 року, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, в нашій державі зареєстровано 1287 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Проте більшість із них здають сільськогосподарські угіддя в оренду суб'єктам підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу. Ефективність таких кооперативів залишається під сумнівом.

Існує кілька причин, з яких обслуговуючі кооперативи у сільському господарстві України не набули належного поширення. По-перше, вітчизняний сільськогосподарський товаровиробник слабо обізнаний з перевагами кооперації і не довіряє таким. По-друге, в країні не вистачає менеджерів із достатньою кваліфікацією, щоб керувати згаданими кооперативами. По-третє, у нас недостатньо розвинені інструменти фінансування кооперативів. По-четверте, позиція Державної податкової служби України.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» та внесені зміни до Податкового кодексу України визнають сільськогосподарський обслуговуючий кооператив неприбутковою організацією. Однак, незважаючи на це, на практиці внесення такого кооперативу до Реєстру неприбуткових організацій іноді стає дуже непростим заходом. Існує високий ризик того, що сільськогосподарський кооператив може у будь-який момент втратити статус неприбуткової організації.

Враховуючи високу концентрацію поголів'я корів у господарствах населення, нині цікавим і актуальним напрямом кооперації на селі може стати молочний кооператив. По-перше, майже кожен сільський житель тримає корову, особливо в не приміській зоні, по-друге, це економічно доцільно, оскільки вітчизняний ринок щосезону відчуває дефіцит молока.

На сьогодні основною проблемою виділяється є низька закупівельна ціна на молоко, що надходить з особистих селянських господарств.

Другою проблемою визнано якість та об'єм молока, що виробляється в приватному секторі. Як свідчить практика, особисті селянські господарства, які мають дві корови і більше, самотійно не в змозі забезпечити достатній об'єм сировини для переробника. Без доїльних апаратів і систем одночасного охолодження молока забезпечення потрібної якості майже не можливе. Проте саме якість так потрібна молочним заводам, особливо зараз, коли стандарти та вимоги постійно зростають.

Третьою проблемою виявилася логістика. Для заводу економічно доцільніше приїхати на ферму та забрати одразу 10 т молока першого чи вищого гатунку, ніж їздити по сільських населених пунктах і збирати молоко сумнівної якості. Саме централізований забір молока на селі допоможе власникам особистих селянських господарств вимагати вищої ціни.

У зв'язку із значною кількістю особистих селянських господарств, малих і середніх сільськогосподарських підприємств, постає необхідність щодо розвитку кооперативних відносин у процесі товароруху на ринку сільськогосподарської продукції, що наразі стримується: низьким рівнем розвитку матеріально-технічної бази діючих сільськогосподарських кооперативів і потенційних їх членів – ОСГ та суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу; відсутністю

кваліфікованих кадрів – організаторів кооперативного руху; недостатньою просвітницькою політикою в середовищі сільськогосподарських товаровиробників щодо переваг кооперативних об'єднань.

Особисті селянські господарства, малі і середні сільськогосподарські підприємства, фізичні особи – сільськогосподарські товаровиробники в умовах загострення конкуренції на аграрному ринку постали перед проблемою реалізації вирощеної продукції, яку можливо вирішити шляхом підтримки створення ними прозорої постачальницької, заготівельно-збутової інфраструктури на засадах кооперації та її інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової і переробної промисловості.

Підвищення цін на енергоресурси, сільськогосподарську техніку, добрива і корми, низький рівень закупівельних цін, відсутність стабільних та надійних каналів збуту сільськогосподарської продукції перетворює її виробництво на збиткове. Водночас, за рахунок поєднання економії на масштабах виробництва та меншої кількості витрат у особистих селянських господарствах, ціни на продукцію кооперативів і суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу значно прийнятніші, порівняно із потужними сільгосптоваровиробниками холдингового типу. В кооперативних об'єднаннях більше передумов до випуску органічної, екологічно чистої продукції тваринництва та рослинництва, у споживанні якої зростає зацікавленість населення.

Недостатній рівень розвитку кооперативного сегмента аграрних ринків призводить до скорочення чисельності осіб, самозайнятих в особистих селянських господарствах, відпливу працездатного населення з сільської місцевості, руйнування соціальних об'єктів інфраструктури.

Із використанням економіко-математичних методів взаємовідносини у кооперативі з виробництва та переробки молока можна показати у вигляді формули:

$$P = \alpha [F(C_p)C_p - Q_p(C_v + V_p)] + (1 - \alpha)((Q_v - Q_p)C_v + Q_pC_v - V_vQ_v), \quad (3.1)$$

яка включає прибуток переробних підприємств $P_p = (F(C_p)C_p - Q_p(C_v + V_p))$ та сільськогосподарських виробників $\Pi_t = (y - x)P_z + x(P_t - C_t y)$, $P_v = (Q_v - Q_p) \cdot C_p + Q_p \cdot (C_p - V_v Q_v)$

де α – коефіцієнт відношення величини прибутку партнерів асоціації ($0 \leq \alpha \leq 1$); $F(C_p)$ – функція попиту, яка визначає залежність обсягів реалізованої продукції підприємств від цін реалізації; C_p – ринкова ціна одиниці готової продукції переробного підприємства; Q_p – обсяг сировини, проданої сільськогосподарськими підприємствами переробним підприємствам; C_v – закупівельна ціна одиниці сировини сільськогосподарських товаровиробників; V_p – витрати переробних підприємств на переробку одиниці сировини; Q_v – обсяг виробництва продукції сільськогосподарським товаровиробником; V_v – витрати сільськогосподарського товаровиробника на виробництво одиниці продукції.

Модель функції попиту може бути задана в наступному лінійному вигляді:

$$F(C_p) = -a C_p + b, \quad (3.2)$$

де a – еластичність функції попиту; b – вільний член рівняння.

Функція попиту із заданою еластичністю відображає реальну ситуацію при реалізації готової продукції на продовольчому ринку.

З урахуванням визначеної функції (3.2) та ціни реалізованої продукції $C_p = \lambda(C_v + V_p)$, де λ – рівень надбавки на готову продукцію ($\lambda > 1$), який забезпечує рентабельність роботи переробного підприємства і сільськогосподарського товаровиробника, яка дорівнює $(\lambda - 1)$, формула (3.1) набуває вигляду:

$$P = \alpha \left[(a \cdot \lambda \cdot (C_v + V_p) + b) \cdot (\lambda \cdot (C_v + V_p)) - Q_p \cdot (C_v + V_p) \right] + (1 - \alpha) \cdot \left[(Q_v - Q_p) \cdot \lambda \cdot (C_v + V_p) + Q_p \cdot C_v - V_v \cdot Q_v \right]. \quad (3.3)$$

На основі цієї моделі можна визначити науково обґрунтовані параметри створення ефективно функціонуючого кооперативного об'єднання сільськогосподарські товаровиробники – переробні підприємства: раціональні закупівельні ціни на молоко, що забезпечують достатній рівень рентабельності партнерів

кооперативу; інтервал зміни коефіцієнта співвідношення величин прибутку партнерів α , яка визначає межі дотримання економічних інтересів суб'єктів майбутньої інтегрованої структури.

У випадку, що розглядається, не виявлено статистично значимої залежності обсягів реалізації молока підприємствами від цін його продажу.

Із використанням вищезазначеної методики здійснено три варіанти розрахунків, що відображає стан молочного скотарства в Україні.

У розрахунках прийнято: $\alpha - 0,5; 0,6; 0,7$. $C_p - 19$ грн/кг; $Q_p - 8$ тис. т – обсяги переробки молокопереробним підприємством; $V_p - 9$ грн/кг (табл. 3.1); $Q_v - 10$ тис. т – обсяги виробництва сільськогосподарськими товаровиробниками; $V_v - 8$ грн/кг; $Q_v - 15$ тис. т – обсяги виробництва сільськогосподарськими товаровиробниками; $V_v - 10,2$ грн/кг .

Таблиця 3.1

Розподіл очікуваного прибутку між членами сільськогосподарського виробничого кооперативу із запланованого обсягу переробки 8 тис. т на рік

Закупівельна ціна, грн/кг	Очікуваний прибуток членів кооперативу, тис. грн					
	при $\alpha=0,5$		при $\alpha=0,6$		при $\alpha=0,7$	
	Переробне підприємство	Сільгосп-підприємство	Переробне підприємство	Сільгосп-підприємство	Переробне підприємство	Сільгосп-підприємство
10,00	1,5	3,0	1,8	2,4	2,1	1,8
10,20	1,5	3,3	1,8	2,6	2,1	2,0
11,20	1,5	4,8	1,8	3,8	2,1	2,9
12,20	1,5	6,3	1,8	5,0	2,1	3,8
13,20	1,5	7,8	1,8	6,2	2,1	4,7
14,20	1,5	9,3	1,8	7,4	2,1	5,6
15,20	1,5	10,8	1,8	8,6	2,1	6,5

Джерело: власна розробка автора

Як свідчать результати проведеного дослідження, за зростання рівня закупівельних цін спостерігається зростання обсягів очікуваного прибутку. Подібне переконує про необхідність здійснення модернізації матеріально-технічної бази

технологічного процесу виробництва молока в малих і середніх сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення, в яких сконцентровано 3 корови і більше – членів сільськогосподарського кооперативу з метою підвищення якості молокосировини. Варто зауважити, що при здійсненні такого розрахунку показник значення очікуваного прибутку для молокопереробного підприємства буде постійним незалежно від коливань закупівельних цін на молоко. Згаданий варіант розрахунку стане характерним для малого сільськогосподарського кооперативу, продукція якого орієнтується виключно на внутрішній ринок. Вважаємо, що членами вищезазначеного кооперативного об'єднання також можуть виступати і особисті селянські господарства, які утримують 3 корови і більше та мають перспективи щодо створення на їх базі суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу. На нашу думку, пришвидшення згаданих трансформаційних процесів на державному, обласному і місцевому рівнях потребує розробки комплексної програми розвитку сільськогосподарських товаровиробників малих форм господарювання із застосуванням відповідних засобів морального та матеріального стимулювання.

Важливою складовою вказаного процесу стає популяризація ідеї сільського підприємництва, які повинні здійснювати працівники сільських об'єднаних територіальних громад, вчителі сільських освітніх закладів тощо.

Разом із тим, за обсягів переробки молока в межах 10 тис. т у рік спостерігається різновекторне спрямування розподілу отриманого прибутку між виробниками і переробниками молока (дод. Л.1). Так, при зростанні рівня закупівельних цін на молокосировину спостерігається зростання отриманого прибутку в сільськогосподарських підприємствах при збитковості переробників.

Як встановлено, окреслена ситуація відповідає економічним законам, які регулюють діяльність суб'єктів господарювання в ланцюгу товароруку аналізованого виду сільськогосподарської продукції від виробника – середніх сільськогосподарських підприємств до кінцевого споживача.

Подібне проявляється і при очікуваних обсягах переробки молока, які становлять 15 тис. т на рік, що характерно для великих сільськогосподарських підприємств – виробників молкосировини (дод. Л.2).

Варто зауважити, що пропорційний розділ очікуваного прибутку між великими господарствами корпоративного сектору аграрної економіки і переробними підприємствами спостерігатиметься при закупівельній ціні 11,20 грн/кг. Далі, при $a = 0,5$, $a = 0,6$, згадане значення становитиме 12,20 грн/кг, проте при $a = 0,7$ не встановлено рівня закупівельної ціни, що забезпечить паритетність розподілу прибутку.

За одержаними результатами дослідження, висвітленими в другому розділі, можна стверджувати про наявність проблеми щодо якісного поліпшення поголів'я корів. Для цього пропонується кілька шляхів, один з яких – схрещування вітчизняних корів симентальської породи із голштинами. Це досить тривалий період, стадо голштинізуватиметься таким чином кілька років. Інший шлях – завезення нетелей голштинської породи. Хоча, до слова, на ринку племінної великої рогатої худоби попит суттєво перевищує пропозицію. Крім того, існує високий ризик не адаптації експортованих нетелей до місцевих умов утримання. Досить перспективне відтворення поголів'я чорно-рябої породи. На думку вчених, з метою поліпшення породи варто розбити корів на групи – високопродуктивні, середньопроодуктивні та низькопродуктивні. За високопродуктивними необхідно посилити систему контролю за утриманням і відбирати в подальшому для поліпшення породи [148].

Досить повчальним видається досвід виробників молока Ізраїлю. Там програму з модернізації молочного стада розпочали у 1956 році. На той час надої в країні відповідали українським показникам – близько 3000 кг. Фахівці вибрали породу, звичну до місцевих пустельних умов, стали схрещувати її з голштинами, і за 15-20 років вивели нову породу. Так, це голштини, але з місцевими генами. Тепер Ізраїль зі своїми надоями знаходиться сьогодні на другому місці у світі після Ірану [149].

Сільськогосподарська кооперація, як і вся галузь сільського господарства, неспроможна існувати без державної підтримки. Цьому сприяють чимало об'єктивних причин: ризиковане землеробство, залежність від погодно-кліматичних умов, сезонність виробництва, розрив між вкладенням інвестицій та їх окупністю тощо. Зазначені фактори притаманні сільському господарству як України, так й інших країн. Тому питання державної підтримки сільського господарства завжди актуальне. Різниця лише у виборі форм та методів державної підтримки. Вони залежать від моделі державного впливу на галузь сільського господарства.

Вважаємо, що основними критеріями для надання підтримки сільськогосподарським кооперативам, які включенні у відповідний реєстр, на придбання сільськогосподарських тварин за рахунок бюджетних коштів слугують: наявність у власності або довгостроковій оренді матеріально-технічної бази; наявність земельної ділянки для кормовиробництва; кількість створених робочих місць у виробничому процесі одержувача.

Одержувачі зобов'язані застрахувати в установленому законодавством порядку поголів'я сільськогосподарських тварин, утримувати їх у належних умовах та забезпечувати можливість огляду головним розпорядником.

Для участі у відборі щодо придбання сільськогосподарських тварин одержувачі подають такі документи: заявку за формою, затвердженою головним розпорядником; копію статуту кооперативу; баланс і звіт про фінансові результати за останній звітний період за встановленою формою (крім новостворених); довідку про відсутність (наявність) заборгованості з податків і зборів, видану відповідними органами Державної податкової служби України; довідку про відсутність рішення про ліквідацію та про те, що не порушено справу про банкрутство; документи, що посвідчують право на земельну ділянку; проєкт розвитку (бізнес-план) із визначенням пріоритетного напрямку діяльності ферми; платіжний документ про сплату 100 відсотків вартості придбання сільськогосподарських тварин; договір на придбання сільськогосподарських тварин; видаткову накладну та/або акт приймання-передачі; довідку про відкриття поточного рахунка, видану банком;

довідку про виробничу діяльність одержувача; довідку про наявне поголів'я сільськогосподарських тварин станом на 1 січня поточного року, в тому числі поголів'я сільськогосподарських тварин, вартість яких була частково відшкодована для свиней, овець до 15 січня та 15 липня, для великої рогатої худоби – до 15 січня протягом двох років. Зазначені довідки надаються Департаменту агропромислового розвитку обласної державної адміністрації; письмове зобов'язання про збереження поголів'я тварин протягом року (для свиней та овець) і двох наступних років (для великої рогатої худоби) та повернення у місячний термін до обласного бюджету коштів у разі виявлення контролюючими органами факту їх незаконного одержання або зменшення поголів'я закуплених тварин, вартість яких була частково відшкодована.

З метою стимулювання учасників кооперативу щодо нарощування обсягів виробництва і реалізації молока пропонується запровадження наступних програм лояльності: «біле золото» (заготівля та реалізація молока на вигідних умовах); «молочна гривня» (за кожен зданий літр молока за бонусною гривнею на онлайн рахунок); «додана вартість молока» (безоплатне парування або штучне осіменіння, вирощування потомства з подальшим викупом).

На наше переконання структура кооперативу повинна бути прозорою, майно її членів не об'єднане. Сільськогосподарський товаровиробник реалізує на переробку власно вироблену продукцію, а кооператив виконує функцію контролю за дотриманням зобов'язань між контрагентами (тут між виробником і переробником), які чітко визначені в угоді на постачання на переробку сировини. На початку року визначається, скільки молока можна здати, кооператив домовляється на певний обсяг з великим переробником, що нівелює комерційні ризики.. Пропонується сформувати команду для обліку та перевірки якості молока – фахівці виїжджатимуть у господарства та даватимуть відповідні рекомендації щодо технології виробництва молока. Крім того, кооператив отримує суттєві знижки на обладнання і техніку. Централізовано планується здійснювати закупівлю мийних засобів, витратних матеріалів та кормів.

У процесі функціонування сільськогосподарського кооперативу, що спеціалізується на виробництві молока, необхідно реалізувати наступні заходи: реєстрація входу та виходу членів кооперативу; облік довгострокових біологічних активів у молочному скотарстві, які знаходяться в оперативній оренді суб'єктів господарювання – членів кооперативу; облік денного збору молока (маса, жирність, білок) за фактом та перерахунок за базовими показниками; облік робіт, виконаних збирачами і приймальниками молока, та розрахунок заробітної плати; розрахунки з членами кооперативу за отримане від нього молоко; розрахунок компенсаційних виплат, пов'язаних із проведенням протиепізоотичних заходів (лікування та щеплення, запліднення); автоматизація доплат до конкурентного рівня за здане молоко; облік реалізації молока на молокопереробне підприємство, а також контроль за своєчасністю проведення розрахунків.

Вважаємо, що за допомогою кооперативів налагодяться технологічні процеси, відновиться пошук кадрів.

У молочній галузі кооперативи можуть бути успішними у виробництві в тому випадку, якщо основною метою їхньої діяльності не стане отримання прибутку самої організації. Кооперативи вирішують проблему збуту ОСГ та малих сільськогосподарських підприємств. Об'єднавшись, особисті селянські господарства поставлятимуть сировину переробникам більшими партіями. Малі виробники кооперації можуть відстоювати власні інтереси і бути захищеними від недобросовісної конкуренції. У кооперації вирішується проблема співфінансування – ОСГ та малі сільськогосподарські підприємства можуть кредитувати один одного.

Об'єднання в кооперативи більшості учасників ринку видається складним і витратним завданням, а в умовах посилення конкуренції та регулярного зростання вимог до якості продукції загалом стає високоризиковим.

Серед очевидних негативних рис сільськогосподарської кооперації в молочному скотарстві на думку вчених вирізняється тривалий період окупності: подібні об'єднання можуть стати прибутковими не раніше, ніж за 5-6 років. Також

на тлі посиленої конкуренції з іншими учасниками таким коопераціям не завжди вдається втриматися на ринку [150].

Таким чином, внаслідок неповної поінформованості керівників малих і середніх сільськогосподарських підприємств, а також власників особистих селянських господарств щодо своїх можливостей, за наявної високої частки присутності у галузі великих агрохолдингів і суб'єктів оптової й роздрібною торгівлі, яким вигідніше та зрозуміліше працювати з високотоварними виробниками агропродовольства, популяризувати формат сільськогосподарської кооперативів у нашій країні, як і раніше, проблематично.

На основі узагальнення досліджень науковців слід виділити наступні позитивні риси від створення сільськогосподарських кооперативів з виробництва та переробки молока: можливість отримати стабільніший і більший за обсягом ринок збуту молока та закупівлі кормів, техніки тощо, а відповідно – вищі ціни продажу; ширший доступ до кредитних ресурсів банків та фінансових установ; можливість спільно захищати власні інтереси в різних державних органах та перед контрагентами; розподіл ризиків можливих втрат від діяльності кооперативу між усіма членами; поширення знань і досвіду поміж учасників кооперативу та можливість залучення більш кваліфікованого менеджменту.

Як встановлено, принципова відмінність між кооперативом та іншими організаційно-правовими формами полягає в наступному. Так, у кооперативі прибуток розподіляється між засновниками пропорційно до обсягу бізнесу, який забезпечила їхня продукція кооперативу, тоді як в інших формах господарювання – пропорційно частці у статутному капіталі.

Тобто фактично, якщо 10 фермерів заснували ТОВ для переробки молока, це зовсім не означає, що вони поставлятимуть туди своє молоко. Крім того, у них немає інструментів залучення великих обсягів останнього. У кооперативі – з точністю навпаки. Якщо ти не постачаєш молоко до кооперативу, то можеш не отримати абсолютно нічого. Наприклад, у статуті більшості молочних кооперативів у США записано, що ти продаєш 100% всього молока до кооперативу, інакше тебе виключають з його членів.

У випадку, якщо ти продав бізнес із виробництва молока, то автоматично виходиш із кооперативу, забираючи свою частку, яка також складається з первинного внеску та акумульованого нерозподіленого капіталізованого прибутку.

Кооперація виступає значно потужнішим стимулом для розвитку агробізнесу, ніж інвестиційна діяльність.

Отже, кооператив – це дуже зручна форма для держави, оскільки мотивує сільськогосподарського товаровиробника бути активним нині й зараз, дозволяє йому впевненіше відчувати ринок та мати більш стабільний і прогнозований бізнес. Тобто, звідси, кооперативи гнучкіші та мотивованіші, ніж інші форми господарських товариств. І що дуже важливо, вони заробляють прибуток для фермера, допомагаючи йому стати справжнім господарем на землі, бути ближчим до споживача і краще його розуміти, бачити, що відбувається з його сировиною та відчувати гордість за результати своєї праці.

У країнах ЄС функціонує 10,5 млн фермерських господарств, з яких понад 95% – сімейні. Останні стимулюють місцеву економіку та при цьому забезпечують населення традиційними харчовими продуктами з одночасним захистом біорізноманіття та стійким використанням природних ресурсів. При цьому сімейні ферми стикаються з двома основними проблемами доступу: до ресурсів (земля і капітал) та на ринки (в основному щодо можливості малих сільськогосподарських підприємств господарств на кінцевих етапах у агропродовольчому ланцюгу – участі у розподілу доданої вартості, яка переважно створюється на стадіях переробки та торгівлі). Однак ці проблеми розвинуті країни світу успішно долають за рахунок розвитку фермерських кооперативів стосовно використання техніки, переробки і збуту продукції за сприяння різних професійних та міжпрофесійних організацій за погодженням цін тощо. Як відомо, через кооперативи в ЄС у роздрібній торгівлі реалізують до 40-90% різних продуктів харчування. Навіть 20-40% реалізації кооперативами сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки стримує бізнес-структури монополюно підвищувати ціни на продовольчому ринку [151].

При створенні переробних підприємств на кооперативних засадах, як загальна схема, фермери роблять вступний внесок і внесок до статутного фонду кооперативу з відповідним отриманням сертифіката члена кооперативу та кількістю акцій відповідно до особисто вкладеного інвестиційного капіталу. Головне при цьому – кожен член зобов'язаний здавати на кооперативне переробне підприємство продукцію, яку він виробляє, за ринковими цінами згідно з його виробничими потужностями, що унеможлиблює конкуренцію з приватними корпораціями. При цьому фермери за здану продукцію (молоко, пшеницю, худобу, птицю, овочі тощо) одержують частину грошима, тоді як іншу – у формі привілейованих акцій. Саме на привілейовані акції фермери за здану продукцію насамперед одержують свою частку доходу, отриману кооперативом після реалізації переробленої продукції. Упродовж років, коли фермер здає свою продукцію в кооператив на переробку у нього накопичується велика кількість привілейованих акцій, що забезпечує йому все більшу частку доходу в загальній сумі за кооперативом.

В Україні у прийнятому Законі «Про сільськогосподарську кооперацію», крім основного вступного внеску до статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу, передбачено добровільний додатковий внесок. Якщо в розвинених країнах кожен член кооперативу має один голос, то в Україні може передбачатися, що при ухваленні рішень члени кооперативу мають додаткову кількість голосів, пропорційну до їхньої участі в його господарській діяльності. Пропорційно до цієї ж участі проводиться і розподіл доходів – патронажних дивідендів (у розвинених країнах – на привілейовані акції, отримані за здану продукцію кооперативу для подальшої переробки) сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою отримання прибутку. У законі про кооперацію це частка кожного члена у обороті з певним кооперативом. Відповідно до статті 1 Закону «Про сільськогосподарську кооперацію», «обіг члена сільськогосподарського кооперативу з сільськогосподарським кооперативом – загальна грошова вартість придбаних у сільськогосподарського кооперативу (проданих таким кооперативом) його членом товарів та отриманих від сільськогосподарського кооперативу (наданих такому

кооперативу) його членом послуг протягом звітного періоду» [152]. Розподіляються також дивіденди, як частина фінансового стану кооперативу, пропорційно до майнового внеску. У цьому ж законі, крім передачі майна, як додатковий внесок у статутний капітал передбачається також «передача права користування земельною ділянкою як вклад (додатковий вклад)», що викликає певне незрозуміння. Тобто, звідси, можливості стосовно нарощування майнового внеску за рахунок додаткового вкладу в окремих членів (звичайно, не фермерів) безмежні, оскільки не передбачено обмежень до представників агрохолдингів у кооперативах. При цьому, хоча у законі й зазначено, що «загальна сума дивідендів не може перевищувати 80 % фінансового результату» кооперативу, але не вказано, про які дивіденди йдеться: нараховані на майно чи з урахуванням патронажних дивідендів.

Однією з помилкових теорій, які іноді озвучуються противниками змін існуючого кооперативного законодавства – новий підхід створюватиме умови для мінімізації оподаткування. Однак при ознайомленні з текстом законодавчого акта можна легко зрозуміти, що це не так, адже кооператив сплачує податки на нерозподілений прибуток на загальних підставах, а розподілений прибуток оподатковується на рівні члена кооперативу та зараховується до його валового прибутку. Так працює оподаткування в більшості країн, де розвинений кооперативний рух, хоча й за наявних різних пільг. Водночас в Україні жодних податкових пільг для кооперативів не пропонується.

Чітко прописані закони про кооперацію дають можливість фермерам країн ЄС досягти високих результатів у своїй діяльності (експортують, наприклад, із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у 7 разів більше, ніж в Україні). Вони вирішують інші проблеми – екологічного характеру, які для нашої держави (особливо у теперішній ситуації) досить проблематичні. Існують різні комбінації стратегії щодо структури розвитку сільськогосподарського виробництва. За даними дослідників ЄС структура посівних площ, природних пасовищ та щільність худоби у розрахунку на одиницю сільськогосподарських угідь, у тому числі на 1 га пасовищ, впливають на природні ресурси (грунт, вода, повітря), біорізноманіття та

екологічні процеси (поглинання вуглецю, якість води, повітря тощо). Тому розвинені країни, особливо ЄС, розробляють таку структуру землекористування та щільності тварин, яка стримує ерозійні процеси та забезпечує довкілля багатьох спеціалізованих видів рослин і тварин.

Проект закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сільськогосподарських кооперативів (№4457) не суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням України та праву ЄС і спрямований на розвиток кооперативного руху при виробництві сільськогосподарської продукції в післявоєнному періоді відродження аграрної економіки країни.

Тут пропонується визначити особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, зокрема ліквідувати поділ таких кооперативів на виробничі й обслуговуючі. Натомість передбачається запровадити єдину організаційно-правову форму – сільськогосподарський кооператив, який діятиме з метою чи без мети одержання прибутку. Запроваджуються спеціальні положення щодо кооперативної освіти, розвитку співпраці між кооперативами, участі кооперативів у реалізації соціальної функції на селі, врахування інтересів територіальної громади.

Необхідною умовою успішного розвитку та функціонування кооперативів і малих сільськогосподарських підприємств всіх організаційно-правових форм господарювання в країні визнано надання для них організаційно-методичної та фінансової підтримки, що забезпечуватиме нарощування обсягів виробленої сільськогосподарської продукції, сприятиме в цілому реалізації потенціалу аграрного сектору економіки та підвищенню його конкурентоспроможності.

Зазначений варіант виступає найбільшою мірою зумовленим соціально-економічною ситуацією на селі і таким, що гарантує досягнення параметрів продовольчої безпеки як територіальних громад зокрема, так і держави в цілому.

Вважаємо, що подальшим перспективним напрямом розвитку інтеграційних зв'язків індивідуальних виробників молока та переробників стає створення кооперативних молочних переробних підприємств, співвласниками яких були б як виробники сировини – власники особистих селянських господарств, малих і

середніх суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу, так і працівники молочного заводу.

Таким чином, розвиток сільськогосподарської кооперації при виробництві, переробці та збуті молочної продукції, а також створення корпоративних інтегрованих формувань на засадах кооперації вирізняється одним з основних напрямів вирішення завдань, які дозволять забезпечити населення країни молочними продуктами вітчизняного виробництва, особливо в післявоєнні роки.

На наше переконання, створення такого кооперативу – це крок до вирішення проблеми нечесної конкуренції, коли великі виробники молока задають правила поведінки на молочному ринку та знецінюють молоко від ефективних господарників, навіть якщо останні пропонують його екстра класу. Завдяки ж об'єднанню таких малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників з невеликим поголів'ям дійного стада ВРХ вони зможуть отримати за своє молоко таку саму ціну, як і великі господарства.

Бюджети міських, селищних і сільських територіальних громад, на території яких буде розширено діяльність існуючих та створено нові кооперативи, малі суб'єкти підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу отримають збільшення надходжень. За рахунок працевлаштування сільських мешканців і можливостей виконання окремих робіт кооперативами буде зменшено соціальну напругу в територіальних громадах. Створення кооперативів, малих, переважного сімейного типу і середніх сільськогосподарських підприємств та підвищення добробуту позитивно вплине на започаткування суміжних напрямів розвитку бізнесу у громаді, як-то: створення міні-ферм, вичинки шкір, пошив одягу та інше, а також сприятиме поліпшенню транспортного сполучення з містом та благоустрою села.

За рахунок створення кооперативів, господарств корпоративного сектору аграрної економіки збільшаться доходи мешканців територіальних громад. За рахунок об'єднання членів кооперативів планується створити нові робочі місця та з'явиться можливість отримання нових знань, що дозволить підвищити

продуктивність праці сільських мешканців та зробить її більш привабливою для молоді, яка через відсутність перспектив покидає село.

Із ростом кількості кооперативів центри зайнятості матимуть можливість розглядати їх як значних роботодавців, що працюють у сільській місцевості, а дорадчі служби стануть необхідними партнерами з проведення спеціалізованих семінарів-тренінгів для безробітних сільських мешканців та курсів для бажаючих скористатися одноразовою допомогою для безробітних на відкриття власної справи.

3.2. Стратегічні напрями розвитку ринку молока

Молочне скотарство посідає чільне місце серед галузей тваринництва країни, особливо в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки в нинішній час, забезпечуючи надходження фінансових ресурсів.

У післявоєнному періоді відродження аграрної економіки в молочному скотарстві постають завдання – нарощування обсягів виробництва молока, збереження спеціалізації, скорочення витрат як у вартісному, так і натуральному вимірниках, особливо щодо кормів, рівня науково обґрунтованих норм з урахуванням особливостей технологічного процесу. З метою подальшого розвитку аналізованої галузі сільського господарства належить задіяти весь наявний ресурсний потенціал господарств усіх форм господарювання. Основні проблеми в молочному скотарстві, виокремлені в другому розділі дисертаційного дослідження, пов'язані зі зростанням продуктивності великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності та підвищенням якісних параметрів молока з урахуванням вимог чинного законодавства, яке перебуває в процесі адаптації до європейського.

Теперішні умови функціонування суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу – учасників ланцюга товароруку молока від виробника до кінцевого споживача зумовлені впливом реально функціонуючого ринку молока, орієнтованого на задоволення потреб населення молочною продукцією і діє з урахуванням економічних законів.

Ринок молока являє собою систему економічних відносин між усіма суб'єктами молочного комплексу (виробниками сировини та кінцевої продукції, підприємствами інфраструктури тощо) і кінцевими споживачами, які через акт купівлі-продажу реалізують право власності на товари, притаманні згаданому ринку. Це означає, що ринок молока, в якому процеси обміну виступають основними, охоплює однаково виробництво, розподіл, споживання і має не тільки прямий, а й зворотний зв'язок з процесом виробництва та при визначенні державою основних моментів і напрямів його функціонування виявляє здатність до саморегулювання [153].

Таким чином, молочне скотарство в сільськогосподарських підприємствах на сучасному етапі та в перспективі повинно отримати якісно новий зміст – розвиватися інтенсивно, високорентабельно та стати економічно вигідним як для господарств корпоративного сектору аграрної економіки, так і держави.

Підвищення ефективності молочного скотарства передбачає використання досягнень науково-технічного прогресу, впровадження інтенсивних технологій, раціональних форм організації виробництва, праці та управління. Системний підхід до аналізу виробничо-господарської діяльності підприємств вимагає класифікації і впорядкування резервів виробництва та визначення ролі кожного з них у досягненні економічного ефекту [154].

До основних шляхів підвищення ефективності виробництва молока відносять:

1. Інтенсифікація молочного скотарства через створення сучасної матеріально-технічної бази. Для інтенсифікації молочного скотарства характерні особливості. Умовою інтенсифікації виробництва молока виступає раціональна спеціалізація на основі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції. У тваринництві відзначається вужча спеціалізація, ніж у рослинництві, оскільки виробництво низки видів продукції тваринництва можливо прямо пов'язане з використанням земельних угідь як засобів виробництва.

2. Відповідне ветеринарно-зоотехнічне обслуговування. Актуальною залишається проблема удосконалення системи ветеринарного обслуговування в

сільській місцевості, зміцнення матеріальної бази суб'єктів підприємницької діяльності, які надають послуги у сфері ветеринарної медицини [155].

3. Створення міцної кормової бази. Як свідчать дослідження науковців, продуктивність корів на 65-70 % визначається рівнем годівлі [156]. У кормовиробництві та молочному скотарстві становище нині не поліпшується. На основі новітніх рекомендацій науки необхідно оптимізувати структуру кормів за технологією приготування, обґрунтувати оптимальне поєднання основних їх видів – комбікормів, зернофуражу, сіна, сінажу, силосу та ін.

4. Розвиток селекційної роботи у молочному скотарстві. Основу підвищення ефективності виробництва молока становить інтенсивне використання продуктивної худоби, що можливо за умови правильної організації відтворення стада.

5. Удосконалення розміщення, концентрації та спеціалізації молочного скотарства. Основним економічним показником виступає структура товарної продукції сільського господарства і, передусім, питома вага продукції головної галузі, У спеціалізованих підприємствах з виробництва молока питома вага корів у стаді має досягати в середньому 60-65 % [157].

6. Використання інтенсивних технологій виробництва молока.

7. Впровадження прогресивних методів організації праці та систем його оплати у молочному скотарстві суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу.

У зв'язку з цим підтримуємо думку, що важливим чинником ефективності сільськогосподарських підприємств в умовах мінливості зовнішнього середовища стає підвищення особистої зацікавленості менеджменту і фахівців в економічних результатах суб'єкта господарювання [158].

Потенціал розвитку скотарства, як галузі сільськогосподарського виробництва, визначається сукупним впливом макроекономічних факторів, умов, що формуються виробничими і фінансовими можливостями господарств різних категорій та їх конкурентоспроможністю на ринках продукції скотарства.

На даний час держава віддає явну перевагу розвитку великих молочних комплексів і так званих мегаферм, лише незначною мірою підтримуючи будівництво невеликих ферм у малих та середніх сільськогосподарських підприємствах. При цьому розвиток скотарства в господарствах населення не розглядається державою як точка зростання сільської економіки та підвищення самозайнятості сільського населення, хоча в адміністративно-територіальних утвореннях з низьким рівнем розвитку великотоварного виробництва саме в особистих селянських господарствах (ОСГ), виробляється переважна частина молока. Крім того, саме ОСГ здатні ефективно використовувати природні кормові угіддя, непривабливі для великого бізнесу, не допускаючи їх деградації, заростання дрібноліссям та чагарником. Із метою недопущення виведення сінокосів і пасовищ з господарського обороту держава може навіть сприяти збереженню їх продуктивних властивостей. Також джерелом щодо дешевих кормів можуть стати землі, що характеризуються підвищеним рівнем вітрової та водної ерозії, які з метою збереження агроландшафтів доцільно вивести з категорії орних земель через їх трансформацію в природні кормові угіддя.

Вважаємо, що в післявоєнний період відродження аграрної економіки за рахунок залучення фінансових ресурсів на основі державно-приватного партнерства буде досягнуто значних успіхів. Водночас на тлі очікуваного активного залучення інвестицій та впровадження інновацій сталий розвиток галузі передбачатиме подальшу інтенсифікацію, проведення організаційно-економічних заходів щодо зниження витрат та скорочення збитковості. Наведене актуалізує розробку науково-практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу – виробників продукції молочного скотарства, спрямованих на забезпечення збалансованого та інноваційного розвитку, виявлення й зміцнення конкурентних переваг галузей в умовах посилення впливу зовнішніх факторів.

Одним з основних напрямів функціонування вітчизняного аграрного сектору визнано забезпечення продовольчої безпеки України на основі підвищення рівня виробництва та підтримки конкурентоспроможності сільськогосподарської

продукції. При експортній орієнтації виробництва молочної продукції вітчизняних переробників необхідно враховувати: посилення конкуренції на світовому ринку молочної продукції; низький рівень цін виробників продукції тваринництва; високу імпорту складову в ресурсах кормів, ветеринарних препаратів та племінної худоби; високий рівень ціни на енергоносії, що негативно впливає на собівартість продукції; волатильність світових цін молочної продукції тощо. В умовах збереження в сільськогосподарських підприємствах спеціалізації на виробництві молочної продукції успішне функціонування галузі передбачає раціональне використання основних вхідних матеріальних ресурсів, що дозволяє знизити собівартість продукції молочного скотарства та забезпечити високу результативність виробничо-господарської діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки.

Відповідно до цього, стратегічна мета молочного скотарства полягає у підвищенні ефективності виробництва на основі збалансованого та інноваційного розвитку. Забезпечення високих виробничо-економічних показників за оптимальних витрат ресурсів передбачає вирішення низки завдань: підтримання екологічної стійкості сільського господарства; використання ресурсозберігаючих технологій; максимальна реалізація потенціалу продуктивності тварин, що забезпечує зростання продуктивності праці та якості продукції; скорочення матеріальних витрат. У цьому контексті заходи послідовної інтенсифікації у поєднанні з обґрунтованим інвестуванням у техніко-технологічні та організаційно-економічні інновації виступають як основний напрям досягнення поставленої мети та завдань.

Вирішення зазначеного кола проблем в молочному скотарстві передбачає розробку та реалізацію поетапного алгоритму обґрунтування напрямів підвищення ефективності функціонування молочного скотарства (дод. М.1).

Обґрунтування стратегічних завдань і заходів щодо забезпечення підвищення ефективності скотарства базується на необхідності подальшого нарощування обсягів виробництва продукції на основі зростання продуктивності тварин. У такому контексті для молочного скотарства необхідна реалізація низки

заходів: організація ефективної роботи з відтворення високопродуктивного поголів'я на основі селекції, спрямованої на підвищення генетичного потенціалу продуктивності корів; оптимізація чисельності поголів'я; розвиток інтенсивного кормовиробництва, що забезпечує повноцінне збалансоване годування худоби з урахуванням потреб у рамках технологічних груп та потенціалу продуктивності; суворе дотримання технологічної дисципліни та регламентів догляду за сільськогосподарськими тваринами та виробництва молока; підготовка висококваліфікованих кадрів в умовах комплексної модернізації галузі на основі впровадження та поширення інновацій тощо.

Для визначення кількісних показників виробництва продукції молочного скотарства на найближчу перспективу виконано розрахунок з використанням методів економіко-математичного моделювання.

Підходи до прогнозування поділяються на якісні та кількісні. Прикладом якісних методів прогнозування слугують методи експертного оцінювання, або методи Дельфі. Ці методи певною мірою суб'єктивні, отже прогноз може мати високу похибку.

Кількісні методи базуються на використанні інформації за минулі періоди часу і визначенні числових параметрів, що характеризують залежності між величинами. Це дає змогу одержати точніший прогноз та оцінити його достовірність. Методи кількісного прогнозування розділяють на методи моделювання економічних процесів і методи, що базуються на аналізі динамічних або часових рядів.

До методів моделювання економічних процесів відносяться методи економетрії та методи регресійного аналізу. При моделювання цими методами обчислюються параметри функціональної залежності результативної ознаки Y від незалежних змінних X_i . Оцінивши параметри функціональної залежності й надаючи змінним X_i відповідні значення, розраховуємо значення прогнозу для Y .

Метод прогнозування динамічних рядів, на відміну від методів моделювання, передбачає розрахунок прогнозних значень лише на основі даних часового ряду. Прогнозування економічних показників часового ряду базуються на екстраполяції,

отже мають припущення, що основні тенденції, які мали місце в минулому, зберігаються в майбутньому.

При прогнозуванні необхідно враховувати, що більш важливі тенденції останніх років досліджуваного процесу. Тому найефективнішими є адаптивні методи, що враховують нерівноцінність рівнів часового ряду.

Адаптивні моделі прогнозування – це моделі, здатні швидко пристосовувати власну структуру і параметри до зміни умов. Інструментом прогнозу в адаптивних моделях, як і в кривих зростання, виступає математична модель з єдиним фактором – час.

Для прогнозування адаптивним методом застосовується модель, параметри якої розраховуються у процесі її побудови. Попередня оцінка параметрів цієї моделі базується на даних динамічного ряду методом експоненційного вирівнювання. На кожному наступному етапі відбувається корекція (уточнення) параметрів моделі, тобто їх адаптація до нових умов розвитку процесу.

Експоненційне вирівнювання динамічного ряду виконується за формулою:

$$S_t = \alpha x_t + \beta S_{t-1}, \quad (3.4)$$

де S_t – значення експоненційної середньої в момент часу t ; α – параметр адаптації, $\alpha = \text{const}$, $0 < \alpha < 1$; $\beta = 1 - \alpha$.

Значення параметрів згладжування (адаптації), можуть змінюватися від нуля до одиниці. Високе значення цих параметрів (понад 0,5) означає надання більшої переваги останнім значенням ряду, тоді як низьке (менше 0,5) – попереднім спостереженням.

Адаптивна поліноміальна модель першого порядку: $n = 1$ має вигляд:

$$Y_t = a_1 + a_2 t + \varepsilon_t, \quad (3.5)$$

де a_1 , a_2 – параметри, які необхідно визначити.

Функція (рівняння) прогнозу:

$$Y_t(T) = a_{1,T} + \tau a_{2,T} + \frac{1}{2} \tau^2 a_{3,T}. \quad (3.6)$$

Адаптивна поліноміальна модель другого порядку: $n = 2$ описується формулою:

$$Y_t = a_1 + a_2 t + \frac{1}{2} a_3 t^2 + \varepsilon_t. \quad (3.7)$$

Функція (рівняння) прогнозу:

$$Y_t(T) = a_{1,T} + \tau a_{2,T} + \frac{1}{2} \tau^2 a_{3,T}. \quad (3.8)$$

Дисперсія прогнозу за поліноміальною моделлю першого порядку пропорційна періоду прогнозування:

$$D(X_\tau) = (1,25\alpha_1 + \alpha_1^2 \tau)\sigma_\varepsilon^2, \quad (3.9)$$

а для поліноміальних моделей другого порядку дисперсія є поліномом другого порядку від τ .

$$D(X_\tau) = (2\alpha_1 + 3\alpha_1^2 \tau + 3\alpha_1^3 \tau^2)\sigma_\varepsilon^2. \quad (3.10)$$

Тут α_1 – еквівалентна постійна вирівнювання, що становить: $\alpha_1 = 1 - \beta^n$ ($n = 1, 2$), σ_ε^2 – залишкова дисперсія.

Прогноз виробництва молока окремо за основними товаровиробниками (у підприємствах та господарствах населення) побудовано за допомогою адаптивної моделі експоненціального згладжування (модель Р. Брауна).

Для прогнозування виробництва молока у підприємствах обрано поліноміальну модель першого порядку.

Адаптивна модель на першому етапі з початковими значеннями рівняння тренду описується рівнянням:

$$P(t) = 2360,31 + 32,55 t.$$

Фактичне значення виробництва молока у початковій точці (2010 рік) – 2217 тис. т; прогнозне значення за розраховано моделлю – 2393; різниця – 176 тис. т.

На другому етапі розрахунку маємо модель:

$$P(t) = 2359,72 + 30,43 t.$$

На третьому етапі розрахунку маємо модель

$$P(t) = 2422,83 + 32,52 t.$$

Фактичне значення виробництва молока у підприємствах у третій точці ряду (2012 р.) – 2535 тис. т; прогнозне значення за наведеним розрахованим рівнянням – 2455; різниця – 80 тис. т.

Отже, модель вже адаптувалася до нових умов і скоригувала параметри.

На останньому кроці при значенні коефіцієнта вирівнювання $\alpha = 0,12$ одержано модель для прогнозу:

$$P(t) = 2835,80 + 33,02 t.$$

Дисперсія прогнозу за лінійною моделлю першого порядку:

$$\alpha = 0,12;$$

$$\beta = 1 - \alpha = 1 - 0,12 = 0,88.$$

$$\text{Залишкова дисперсія} : \delta^2 = \frac{1}{n-1} \sum_1^n (y - Y_p) = 10559,4.$$

Дисперсія прогнозу для $t=1$:

$$D(X_t) = (1,25 \cdot 0,226 + 0,226^2) \cdot 10559,4 = 3515.$$

$$\Delta = \sqrt{3515} = 59,29.$$

Нижня межа прогнозу: $2868,82 - 59,29 = 2809,53$.

Верхня межа прогнозу: $2868,82 + 59,29 = 2928,11$.

Результати розрахунку наведені на рисунку 3.1.

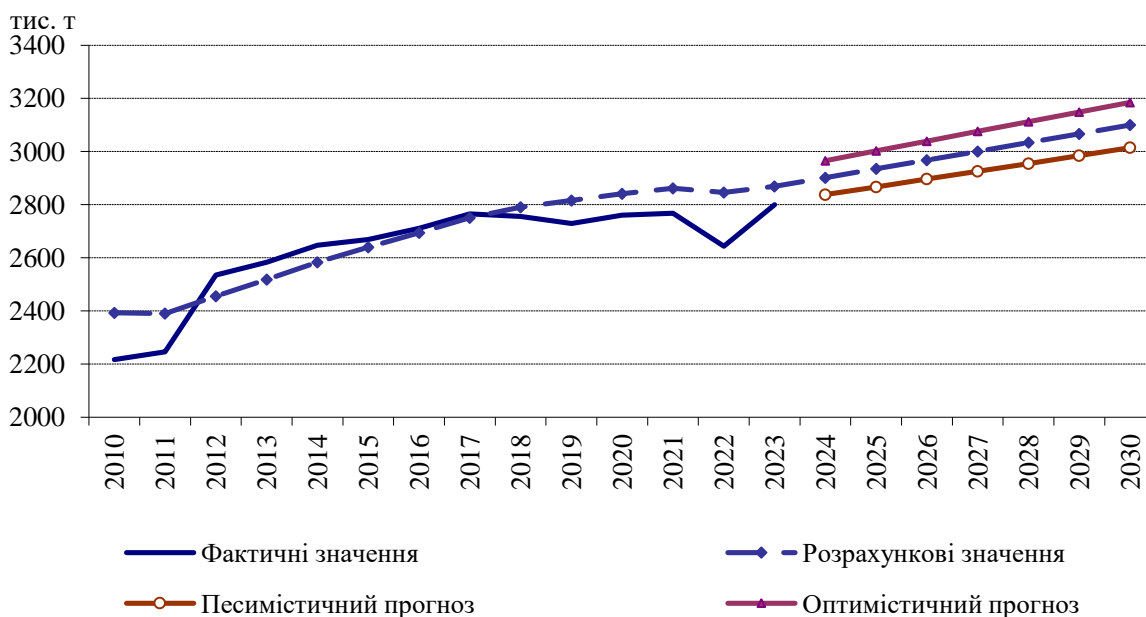

Рис. 3.1. Динаміка виробництва молока у підприємствах і прогноз за адаптивною моделлю

Джерело: власна розробка автора.

На нашу думку, в післявоєнні роки господарства корпоративного сектору аграрної економіки здійснять диверсифікацію виробничо-господарської діяльності, орієнтуючись на виробництво продукції тваринництва, зокрема молочного скотарства. Цьому сприятиме зменшення площ сільськогосподарських угідь, не придатних для виробництва продукції рослинництва внаслідок ведення на них бойових дій, які надалі використовуватимуться для вирощування кормових культур.

Збільшення виробництва молока надасть поштовх розвитку сировинного сектору і сприятиме розвитку переробки, а також молочного експорту, оскільки зараз у світі існує дефіцит тваринного білка. У своїх прогнозах розвитку світової молочної галузі IFC згадує Україну як одну з ключових країн для вирішення проблеми дефіциту білка, країну, в якій наявні всі передумови для успішного розвитку молочного тваринництва. Одним із заходів, направлених на розвиток молочного скотарства в корпоративному секторі має стати створення сімейних молочних ферм для впорядкування виробництва молока в особистих селянських господарствах та налагодження його цивілізованого збору і доставки на переробні підприємства. Досвід Німеччини, Данії та Канади показав: сімейні ферми повертають інвестиції у 2–3 рази швидше, ніж промислові.

Промислове господарство окупається за сім-десять років, тоді як сімейне – за два-чотири роки. Крім того, малі ферми, де утримують 15–50 корів, легко масштабувати як бізнес – створити велику кількість успішних господарств по всій країні [159].

Для прогнозування виробництва молока у господарствах населення обрано поліноміальну модель другого порядку.

Значення коефіцієнта вирівнювання $\alpha = 0,4$, модель для прогнозу:

$$P(t) = 4522,94 - 66,61 t - \frac{1}{2} 66,74 t^2 \quad (t = 2, 3, \dots, 8).$$

Результати розрахунку наведено на рисунку 3.2.

Як свідчать результати проведених досліджень, у найближчій перспективі спостерігатиметься зниження виробництва молока в господарствах населення. Серед головних чинників такого зниження наступні: складна демографічна ситуація, що виникла в сільській місцевості, яка надалі тільки погіршуватиметься через міграцію працездатного сільського населення; впровадження в практичну площину нормативно-законодавчих актів, що унеможливають реалізацію молока та молочних продуктів, які виробляються особистими селянськими господарствами кінцевому споживачеві (переробним підприємствам та населенню); посилення процесу трансформації ОСГ у фермерські господарства, переважно сімейного типу під впливом зовнішнього середовища їх функціонування.

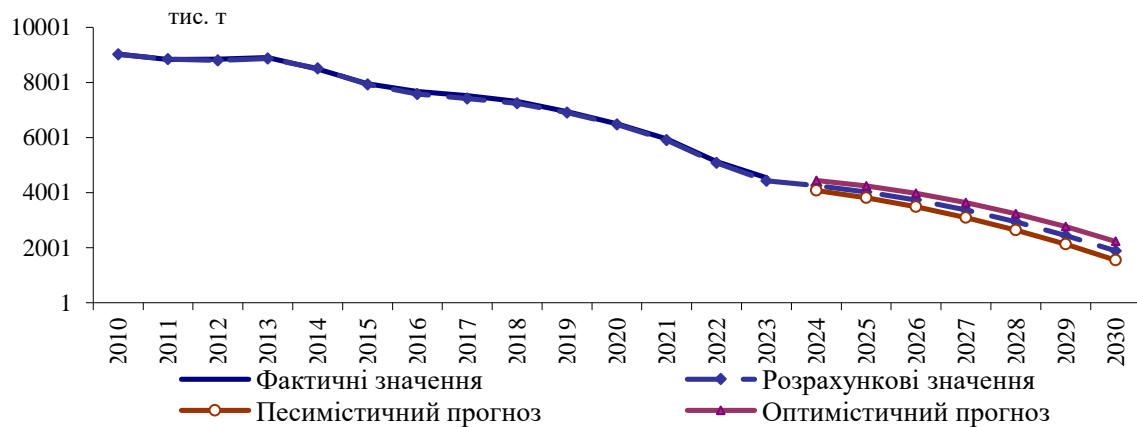

Рис. 3.2. Динаміка виробництва молока у господарствах населення і прогноз за адаптивною моделлю

Джерело: власна розробка автора.

Враховуючи кризовий стан молочного скотарства, як сировинної бази переробної промисловості, який ще поглиблюватиметься під впливом наслідків агресії росії проти України та з метою досягнення прогнозних значень виробництва молока в Україні пропонується до практичного впровадження «Стратегія розвитку молочного скотарства до 2030 року», яка включатиме шість основних напрямів ініціатив:

1. Підвищення ефективності взаємодії галузі та державних органів і місцевого самоврядування: створення єдиної саморегулювальної організації виробників молока (СОВ) усіх категорій (за виключення господарств населення);

забезпечення Міністерства аграрної політики та продовольства України оперативним доступом до інформації про виробничо-господарську діяльність суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу – виробників молока.

2. Підвищення операційної ефективності молочного скотарства: стимулювання інвестицій через субсидування відсоткової ставки та компенсацію витрат; зміна підходу до розподілу субсидії на 1 кг товарного молока для підтримки ефективних виробників; оптимізація технічного регулювання та державного нагляду за процесом виробництва молока.

3. Формування внутрішнього ринку живої великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності: удосконалення системи ідентифікації великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності; оптимізація підтримки племінного молочного скотарства.

4. Управління волатильністю внутрішніх цін на всіх етапах товароруху від виробника до кінцевого споживача: державні закупівельні та товарні інтервенції; зовнішньоторгове регулювання.

5. Рішення проблеми забезпечення кадрів для сільськогосподарських підприємств-виробників молока: модернізація системи аграрної освіти; вирішення соціальних проблем сільських територій.

6. Стимулювання споживання молока та молочних продуктів: стимулювання споживання через державні закупівлі та дотації на харчування соціально незахищених верств населення; стимулювання споживання через маркетингову активність.

Для чіткого розуміння поставленої тут мети необхідно детальніше розглянути запропоновані напрями програмного документа.

Так, підвищення ефективності взаємодії галузі та держави через створення єдиної саморегулювальної організації має на нашу думку єдиний недолік, який виражається у потребі сплати грошових коштів у вигляді членських внесків.

Проте переваги проявлятимуться в наступному: посилення участі бізнесу в розробці правил регулювання та підтримки галузі, що відповідатиме актуальним

потребам учасників громадського об'єднання; державні та місцеві органи самоврядування знімають з себе частину зобов'язань щодо регулювання діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки – виробників молока; учасники галузевого об'єднання проводитимуть спільні маркетингові програми стимулювання попиту.

Як правило, саморегулювання сприймається як варіант галузевого регулювання. Оскільки значна частина організацій саморегулювання має галузевий характер, тобто об'єднує економічних агентів, які виробляють схожі товари чи послуги, сама природа саморегулювання передбачає галузевий принцип об'єднання [160].

Безумовно, для того щоб група економічних агентів спільно розробляла правила і підтримувала механізми контролю за їх дотриманням, необхідна певна спільність діяльності, яку ці правила регулюють. Крім того, потрібний певний ступінь однорідності інтересів економічних агентів, що виступають як об'єкти контролю. За високого ступеня гетерогенності інтересів знижуються стимули як до встановлення єдиних правил, і стимули до контролю над дотриманням цих правил, посилюється проблема «безбілетника». Однак однорідність інтересів і спільність параметрів діяльності не означають, що об'єднуючим елементом має стати схожість виробленого товару чи послуги. Так, об'єднуючим елементом може слугувати використання подібних ресурсів і технологій чи його елементів.

Вважаємо, що співрегулювання означає спільну участь у регулюванні і держави, і різних суб'єктів галузевого ринку, насамперед спілок та асоціацій виробників.

Світовий досвід показує, що ці режими часом можуть ефективно доповнювати, іноді замінювати державне регулювання, забезпечуючи зниження державних витрат, велику гнучкість і повніший облік інтересів учасників ринку [161]. Проведений аналіз, який враховує рівень зрілості бізнесу в молочному скотарстві та особливості галузі, засвідчив, що найменшими ризиками втрат суспільного добробуту характеризується режим регулювання. На нашу думку, до сфер, в яких розвиток співрегулювання можливий і виправданий з точки зору

інтересів сільськогосподарських підприємств-виробників молока та державних інтересів в цілому, можна віднести: розробку державної політики і механізмів регулювання галузевого ринку, в тому числі розробку нормативних актів, цільових та антикризових програм, рекомендацій щодо застосування заходів державної підтримки галузі; розробку національних стандартів на молоко та молочну продукцію; формування цінової політики на сировину та кінцеву продукцію; координацію роботи щодо впровадження науково-технічних програм, інновацій та технологічної модернізації галузі; ведення реєстру виробників; моніторинг поточної ситуації на ринку молока та молочної продукції, в тому числі цін, собівартості, обсягів переробки; стимулювання споживання молочної продукції через її соціальну рекламу; виявлення недобросовісних учасників ринку, контроль за якістю продукції на всіх етапах товароруку; приватно-державне партнерство у реалізації інвестиційних та соціальних проєктів.

Напрямами реалізації режиму співрегулювання як спільної участі у регулюванні держави та спілок виробників молока можуть бути, на наш погляд, розвиток приватно-державного партнерства у соціальній рекламі, стандартизації та ціновому регулюванні міжгалузевих взаємодій.

Недоліки формування галузевої системи інформаційної бази даних про діяльність сільськогосподарських підприємств-виробників молока відзначалися через зростання витрат, головним чином за рахунок коштів державного бюджету на створення автоматизованої системи формування статистичної інформації.

Проте переваги запровадження відповідної ініціативи проявляються в наступному: підтримка розподіляється на основі реальних результатів роботи суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу; результати використання державної підтримки контролюються на рівні окремих сільськогосподарських підприємств та проєктів; автоматизація збору даних стосовно діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки – виробників молока.

Одним із найважливіших напрямів удосконалення функціонування автоматизованої системи даних стала організація збору статистичної звітності від суб'єктів господарювання в електронному вигляді. Така технологія передбачає

створення на підприємстві електронної версії статистичного звіту, контроль введеної інформації, експорт у встановлений обмінний формат і передавання отриманих файлів по каналах зв'язку на районні (міжрайонні) та регіональні рівні автоматизованої системи даних.

На сьогодні успішно застосовується електронна технологія збору статистичної звітності від ряду великих і середніх сільськогосподарських підприємств. Досвід роботи в цьому напрямі дозволив виявити незаперечні переваги згаданої технології як для органів державної статистики, так і для самих господарюючих суб'єктів, що звітують.

Впровадження електронної технології дозволяє органам Державної служби статистики України та профільного міністерства підвищити оперативність при збиранні інформації [162]. При використанні такого методу збору підвищується якість наданої інформації, оскільки статистичний звіт проходить автоматизований контроль вже на етапі складання звіту фахівцями підприємств.

Для системи формування статистичної інформації районного (міжрайонного) та обласного рівня використання електронної технології збору звітності від підприємств сприяє значному скороченню загальних витрат, оскільки за широкого її впровадження виключається найважча операція з підготовки даних.

Оцінюючи перспективу розвитку молочного скотарства, зокрема підвищення операційної ефективності, найприйнятніше застосовувати відшкодування частини інвестиційних витрат через субсидування відсоткових ставок. Вважаємо, що практична реалізація стимулюватиме залучення капітальних інвестицій в молочне скотарства.

На нашу думку, як переваги цього методу державної підтримки слід виділити: фінансові ресурси держави, що спрямовані на субсидування відсоткових ставок, розтягнуті у часі; непряма підтримка щодо реанімування банківського сектору в післявоєнний період відродження економіки країни.

До недоліків запропонованого методу державної підтримки варто віднести наступне: механізм підтримки не стимулює прискорення виробничого процесу; підтримка надається у тому числі проектам, які не вводяться в експлуатацію або не

виконують цільових показників; можливе нецільове використання кредитних ресурсів.

Державна підтримка через відшкодування частини інвестиційних витрат після виходу проєкту на цільові показники забезпечує перевагу над існуючими методами: наявність прямого зв'язку між виконанням заявлених цілей проєкту та наданням підтримки.

Серед недоліків потребує вирішення: фінансові ресурси у вигляді державної підтримки необхідно виділяти одноразово з урахуванням теперішньої вартості інвестиційного проєкту.

Державне регулювання та підтримка кредитування сільгоспвиробників так, як це відбувалося до початку збройної агресії росії проти нашої держави призводило до дефрагментації галузі, локалізації процесу активного інноваційного розвитку найбільшими учасниками. Суб'єкти підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу, за наявних значних ресурсів, мають можливість спрямовувати їх на «пошук політичної ренти», у тому числі користуватися лобістською підтримкою галузевих спілок. Існуючі форми пільгового інвестиційного кредитування дозволяли найбільшим учасникам галузі високими темпами освоювати інноваційні технології та отримувати інноваційну ренту. Інші сільськогосподарські товаровиробники, що становлять переважну більшість, не мають таких можливостей. Зарегульоване проходження конкурсних відборів, високі ризики відмов на завершальних етапах ускладнює участь таких у конкурсах за програмою пільгового інвестиційного кредитування, закриває для них ринок пільгових інвестиційних кредитів. Величина «ринкової» ставки за інвестиційними кредитами за наявності ринкової влади у банків для більшості сільськогосподарських товаровиробників надто висока.

Реалізація «принципу найповнішого забезпечення» передбачає, що контрагентам, які мають ринкову владу, органи управління директивно встановлюють в обмін на преференції обов'язкові обсяги виробництва, закупівель або надання послуг, наближені до обсягів, які могли б сформуватися на конкурентному ринку, що ліквідує можливість за рахунок маніпулювання обсягами

збільшувати ціни та прибуток. Заплановані органами управління обсяги перевищують ті, що вигідні монополістам чи олігополістам, і наближаються до обсягів ринку досконалої конкуренції. Прибуток суб'єктів ринкових відносин, які мають ринкову владу знижується, тоді як в інших суб'єктів доходи зростають у більшому обсязі, звідси зростає рівень суспільного добробуту.

Запропонований механізм спрямовано на ефективне «управління ринком» кредитних послуг. Можливість коригування інтенсивності преференцій, що надаються державою банкам, дозволить підтримувати оптимальний рівень інвестиційної активності як з позиції забезпечення бажаних темпів розвитку аграрного сектору, так і підтримки фінансової стабільності.

Інструментом реалізації «принципу найповнішого забезпечення» виступає надання Національним банком України необхідних преференцій комерційним банкам, які беруть участь у програмі пільгового кредитування, з обов'язковим прийняттям банками зобов'язань за сумою виданих кредитів та кількістю одержувачів. Тим самим держава трансформує кредитний ринок на ринок одержувачів кредитів. Банки будуть зацікавлені у видачі якнайбільшої кількості інвестиційних кредитів надійним позичальникам, а не відмовляти на основі формальних ознак.

Конкуренція банків за кількістю позичальників підвищить якість роботи кредитних відділів, сприятиме появі в них нових функцій: підприємницької, консультаційної. Головним їхнім завданням стане формування ринку одержувачів кредиту, оцінка ефективності проєктів, кредитування «під проєкт», а не під заставу. Одночасно банки в умовах конкуренції, що посилюється, будуть змушені скорочувати не завжди виправдані непрофільні, у тому числі представницькі витрати.

Таким чином, переваги запропонованої форми підтримки кредитування, що нівелює недоліки механізмів пільгових та субсидованих кредитів, такі:

1. Доведення мінімальних сум за короткостроковими і довгостроковими кредитами, а також за кількістю їх одержувачів в Угодах органів управління з банками дозволить підвищити ефективність кредитування сільськогосподарських

виробників, збільшить обсяги кредитування та кількість одержувачів у аграрній сфері без зростання трансакційних витрат.

2. Добровільність укладання контрактів. Ставка кредиту для конкретного сільгосп підприємства-позичальника не фіксується від якості його інвестиційного проекту, застави, кредитної історії, фінансового становища, прийняттого рівня ризиків банку. Угода полягає при узгодженні інтересів обох учасників: сільгоспвиробника – взяти кредит для технологічної модернізації з метою підвищення своєї конкурентоспроможності; для банку – виконати угоду з Національним банком України, щоб отримати можливі преференції, і видати кредит надійному, на його думку, позичальнику.

3. Використання права сільськогосподарського виробника на свободу вибору напряму кредитування: будівництво та модернізація виробництва, придбання техніки, обладнання, худоби, оборотних засобів, а також відсутність закритих переліків техніки, обладнання та виробників цієї техніки підвищить ефективність аграрного виробництва та інвестицій.

4. Відсутність субсидій учасникам процесу, а отже, зменшення сум відволікання коштів з державного бюджету, які спрямовані на фінансування державної програми розвитку молочного скотарства. Крім того, згадана форма регулювання спрямована на створення інституційних умов і не потрапляє до «жовтого кошика» СОТ.

5. Широке охоплення сільськогосподарських товаровиробників, незалежно від обсягу виробництва, високі темпи інноваційно-інвестиційного розвитку аграрного сектору.

6. Простота контролю та адміністрування, адже кількість учасників – банків-операторів програми – незрівнянно менша, ніж у разі, коли Угоди підписуються із сільськогосподарськими підприємствами.

Як свідчать результати проведених досліджень, що розглянуті в другому розділі, методи державної підтримки, поширені в довоєнний період економіки країни не стимулювали до підвищення ефективності виробництва молока в корпоративному секторі аграрної економіки.

На нашу думку, методи державної підтримки повинні поєднувати збільшення фінансування на 1 кг реалізованого молока ефективних виробників, непов'язану підтримку та передбачуване технічне регулювання виробництва.

Вважаємо, що запропонований метод державної підтримки сільськогосподарських підприємств – виробників молока забезпечить наступні переваги: мотивацію підвищувати ефективність виробництва; прямий зв'язок із ключовим показником програми – обсягом виробництва.

Серед недоліків має місце проблемне питання показника ефективності: зростання обсягу до минулого року, вихід телят на 100 корів, продуктивність тощо.

Мета субсидування – відшкодування частини витрат на 1 кг реалізованого або відвантаженого на власну переробку молока, спрямованих на підтримку власного виробництва.

Сума субсидування: субсидії надаються у розмірі не більше 99% понесених витрат, спрямованих на власне виробництво молока (без урахування податку на додану вартість) на основі нормативних витрат.

Одержувачами субсидії можуть бути суб'єкти підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу, які здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції, її первинну й подальшу (промислову) переробку і реалізацію цієї продукції за умови, що у доході від реалізації товарів (робіт, послуг) частка доходу не менше 70% за календарний рік та здійснюють реалізацію і відвантаження на власну переробку виробленого молока.

Вимоги до заявника: підтримка встановленої продуктивності корів за звітний рік на рівні не нижче 6000 кг; ведення діяльності з виробництва молока на території області та здійснення реалізації або відвантаження на власну переробку виробленого молока; забезпечення збереження поголів'я корів у звітному фінансовому році відносно до рівня року, що передує звітному фінансовому року, на перше число місяця подання заяви: відсутність простроченої заборгованості щодо повернення до обласного бюджету субсидій, бюджетних інвестицій, а також іншої простроченої (неврегульованої) заборгованості за грошовими зобов'язаннями перед місцевим та державним бюджетами по основних податкових платежах;

юридичних осіб, які не повинні перебувати у процесі реорганізації, ліквідації, щодо них не запроваджено процедура банкрутства, діяльність одержувача субсидії не припинена, передбаченому чинним законодавством України; не є іноземною юридичною особою, а також вітчизняною юридичною особою, у статутному (складеному) капіталі якої частка участі іноземних юридичних осіб у сукупності перевищує 50%.

За результатами проведених досліджень встановлено (див. розділ 2), що нині для сільськогосподарських підприємств виникає проблема з відтворенням поголів'я дійного стада, яка тісно пов'язана з формуванням внутрішнього ринку молочної худоби.

Для розвитку вітчизняного ринку худоби важливим визнано удосконалення існуючої системи ідентифікації та племінної підтримки на рівні окремих тварин.

Удосконалення системи ідентифікації худоби забезпечить наступні переваги для всіх суб'єктів ринку молока: створення можливості для відстеження історії худоби, формування об'єктивної оцінки та справедливої ціни; підвищення безпеки молочної продукції; спрощення ветеринарного контролю; підвищення достовірності статистичного обліку; об'єктивний розподіл державної підтримки.

Проте реалізація заходів щодо удосконалення системи ідентифікації потребуватиме певних фінансових ресурсів.

Варто зауважити, що серед пріоритетних завдань Держпродспоживслужби вирізняються забезпечення епізоотичного благополуччя, безпеки харчових продуктів для населення та розширення міжнародних ринків збуту.

Дієвим механізмом простежуваності обороту сільськогосподарських тварин та продукції тваринного походження в Україні виступає сучасна система ідентифікації тварин, а саме Єдиний державний реєстр тварин.

Основними проблемами функціонування системи, що часто трапляються, слід вказати: недостатня інформаційна компанія перед початком будь-якої дії. Учасники не проінформовані про їхню вигоду та обов'язки в системі. Це послаблює мотивацію продовження участі у системі; процедури нечітко визначені або нереальні. Персонал, на який покладено функції реалізації системи, надто

завантажений роботою і може не встигати за дотриманням вимог щодо підтримки відповідного функціонування системи (мічення вушними бирками, передачі повідомлень, нагляду); витрати системи встановлені нереальними, тому ефективність продовження дії системи знижується через відсутність довгострокового фінансування. Розподіл витрат між учасниками товароруху.

Зважаючи на наведене вище, стає необхідним: здійснити заходи щодо організації широкомасштабної «чипізації» сільськогосподарських та свійських тварин; створити єдину електронну мережеву базу даних про тварин з розмежованим доступом до інформації; розробити законодавчо-нормативну базу та методичне забезпечення з питань чипізації тварин.

Крім того, після вступу України до СОТ і на вітчизняному основному ринку збуту можуть з'явитися вимоги до простежуваності тварин і продукції тваринного походження.

Використання мікрочипування відкриває можливості для ідентифікації як великих тварин у молодому віці, так і дрібної домашньої худоби, а також сировини тваринного походження та формування відповідної інформаційної бази даних.

Цілі бази даних визначаються наступним: забезпечення реєстру даними про всі ферми, стада, тварин, власників; забезпечення записами, пов'язані з народженнями, смертями, забоями та переміщеннями; забезпечення реєстрації всіх вушних бирок, що передаються сільськогосподарським товаровиробникам; забезпечення записів про стан здоров'я кожної тварини, стада та ферми; сприяння сертифікації тварин для переміщення (у системі торгівлі країни та на експорт); простеження переміщення тварин у разі спалаху захворювання; забезпечення необхідними даними для маркування м'яса із зазначенням тварини та її походження; забезпечення новими даними (щодо господарств, стада, окремих тварин), які можна внести до інших баз даних; надання даних для схем виплати субсидій з метою запобігання обману; надання сільськогосподарському підприємству можливості зареєструвати його ферму в реальному часу; подання статистичних даних до Міністерства аграрної політики та продовольства України.

База даних ідентифікації та реєстрації може поповнюватися функціями інших баз даних. Ветеринарні дані (перевірки, вакцинації, лікування, спалахи захворювань, дані спостережень за захворюванням, стан здоров'я стада) повинні бути пов'язані з даними про ферми та окремих тварин. Тому ветеринарні події мають враховуватись у базі даних ідентифікації та реєстрації, якщо передбачається користь від такого нагляду та контролю. Але і для інших систем сільськогосподарських даних, зокрема для бази даних щодо суб'єктів племінної справи або бази даних обліку надоїв молока, також може бути корисна база даних ідентифікації сільськогосподарських тварин.

Племінне скотарство, зокрема молочного напрямку продуктивності, слугує основою для розвитку ефективного молочного скотарства. В умовах післявоєнного відновлення аграрної економіки без заходів державної підтримки відродження племінних господарств неможливе. Вважаємо за необхідне на першому етапі прийняття Закону України «Про селекцію», в якому на законодавчому рівні будуть затверджені сучасні підходи щодо розвитку племінної справи.

Як метод державної підтримки пропонується запровадження надання виплат за реалізовану голову лише на рівні окремих тварин, з урахуванням продажу худоби поза ринком.

Переваги в практичному застосуванні згаданого методу полягатимуть у наступному: племінні господарства зацікавлені у поліпшенні складу поголів'я, отриманні племінних статусів окремих тварин; мотивування щодо реалізації худоби на ринку.

Серед можливих недоліків розрізняють: обов'язкова якісна система обліку на рівні окремих тварин та операцій купівлі-продажу; можлива надмірна підтримка, оскільки продавці якісної худоби з підтвердженим статусом одержують премію в ціні.

На підставі аналізу зарубіжної практики в умовах нашої держави пропонується: розробити та впровадити системоутворюючі елементи інфраструктури племінного скотарства; опрацювати можливість створення в системі племінної роботи асоціацій по породах, що дозволить удосконалити облік

племінних тварин, регламентувати проблемні питання вирощування худоби певної породи, взаємодіяти з міжнародними асоціаціями з метою консультування та обміну досвідом; на етапі становлення системи доцільно зберегти провідну роль держави у фінансуванні інноваційної племінної роботи з подальшим посиленням ролі сільськогосподарських підприємств.

Це дозволить ефективно вирішувати проблемні організаційні, технічні й фінансові питання, пов'язані з вирощуванням худоби певної породи, систематизувати збирання і зберігання даних, співпрацювати з міжнародними асоціаціями ВРХ по породах у частині обміну досвідом утримання, годівлі, вирощування та профілактики від хвороб.

Реєстрація худоби, ведення племінних книг і розробка селекційно-генетичних програм може проводитися асоціаціями по породах, компетентними у певній породі ВРХ. Дані щодо реєстрації можуть передаватися Міністерству аграрної політики та продовольства України як оператору системи ідентифікації. Асоціація виробників може виконувати функції оцінки худоби, розробки породних індексів, а також ведення бази даних. Племінна інспекція, як структурний підрозділ профільного міністерства виконуватиме контроль над проведенням оцінки та ідентифікації худоби, діяльністю асоціацій ВРХ по породах, фінансування проведення оцінки та ідентифікації худоби (на етапі становлення системи).

Із метою розвитку молочного скотарства, особливо в середовищі малих і середніх суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу – виробників молока важливу складову становить поширення досвіду успішних виробників.

Більшість українських мікро- і малих сільськогосподарських підприємств (ММСП) існують та здійснюють свою діяльність дистанціюючись один від одного. Ділитися власними розробками та напрацюваннями, поширювати власний досвід, на жаль, не стало традицією в українських реаліях. Це у свою чергу обмежує та уповільнює процеси соціально-економічного розвитку на сільських територіях, значно обмежує можливості для ММСП поліпшувати й удосконалювати власний досвід через обмін напрацюваннями, технологіями і підходами до виробництва, а також спричиняє банкрутства та закриття бізнесів з причин економічних,

технологічних та управлінських помилок, яких можна було б уникнути, якби фермери мали доступ до бази знань й інформації про сучасні агропрактики, технології та підходи до організації та здійснення агро-виробництва.

Створення і просування онлайн-платформи BestAgro сприятиме поліпшенню ситуації у згаданій царині, гарантуватиме поширення та обмін інформацією про успішні агропрактики та надаватиме настанови початківцям стосовно організації прибуткового бізнесу.

Завданням стратегії визнано формування стійкого й стабільного інтересу цільових груп до онлайн-ресурсу BestAgro та широкого кола зацікавлених осіб до різних форм участі у роботі онлайн-ресурсу.

Цільові групи можна розділити на наступні категорії: ММСП, що володіють сучасними агропрактиками, технологіями та підходами до організації та здійснення агровиробництва; ММСП, що бажають скористатися сучасними агропрактиками, технологіями та підходами до організації та здійснення агровиробництва (у цю категорію також включено тих осіб, що бажають започаткувати власний агро-бізнес); експертів, науковців, представників ВНЗ та медіа, профільні об'єднання та асоціації, дорадчі служби, органи державної влади та місцевого самоврядування що сприятимуть поширенню знань та інформації про сучасні агропрактики.

Метою передбачено: підвищити поінформованість цільових груп та інших зацікавлених осіб про сучасні агропрактики та переваги при долучення до онлайн-ресурсу; залучити якомога ширше коло зацікавлених осіб до діяльності онлайн-платформи – як тих, хто бажає поділитися сучасними знаннями та агропрактиками, так і тих, хто бажає ними скористатися, а також експертів, науковців, представників ВНЗ і медіа, профільні об'єднання й асоціації, дорадчі служби, що сприятимуть поширенню знань та інформації; налагодити ефективну інформаційну взаємодію між усіма особами, зацікавленими у практичному впровадженні сучасних підходів до ведення господарювання, спрямованих на підвищення економічного і соціального добробуту ММСП та сільських територій; посилити пізнаваність та зміцнити репутацію онлайн-ресурсу BestAgro; реалізувати цільові комунікаційні кампанії щодо підвищення обізнаності цільових груп.

Важливою складовою на середньостроковій та довгостроковій перспективі виступає розробка державних програм, спрямованих на стимулювання споживання молочних продуктів, зокрема шляхом: здійснення державних закупівель для задоволення потреб у молочних продуктах військовослужбовців, школярів тощо; запровадження програм соціального харчування, для малозабезпечених прошарків населення.

Реалізація вищезазначених заходів: сприятиме збільшенню попиту на продукцію вітчизняних переробників молока; забезпечить окремі категорії населення необхідним для здорового харчування обсягом молочних продуктів; збільшить загальний обсяг споживання молока населенням країни. Проте вони не можуть бути реалізовані в умовах дефіциту молока, що спостерігається нині.

Також необхідне підвищення маркетингової активності на внутрішньому ринку молока і молокопродуктів, що сприятиме повнісній обізнаності споживачів стосовно правил визначення якості та читання маркування молочних продуктів. Проте цей захід виявиться ефективним тільки в умовах профіциту молока на внутрішньому ринку.

Як показує досвід провідних країн світу, найдієвішою та найнеобхіднішою для населення стала програма «Шкільне молоко». Програми шкільного харчування гарантують місцевим виробникам молока стабільний попит на їхню продукцію, а також сприяють зростанню обсягів інвестицій та економічному розвитку недостатньо розвинених сільськогосподарських районів [163].

Суть Програми – регулярне забезпечення дітей в освітніх закладах молоком як додатковим харчуванням, гарантуючи при цьому повне усунення санітарно-гігієнічних ризиків.

Головне завдання Програми – зміцнення здоров'я підростаючого покоління та формування у школярів усвідомленого ставлення до здорового харчування. Концепція програми «Шкільне молоко» – це додаткове безоплатне забезпечення дітей у загальноосвітніх закладах молоком, збагаченим вітамінами та комплексом мінеральних речовин. Основні цілі: збереження й зміцнення здоров'я дітей дошкільного віку та учнів у загальноосвітніх установах; профілактика

захворювань; формування культури споживання молочних продуктів у дітей дошкільного віку та учнів у загальноосвітніх установах України; розвиток суб'єктів підприємницької діяльності – учасників ланцюга товароруху від виробництва молока до споживання.

В Україні з 1 січня 2021 року діє новий Санітарний регламент харчування у школах, згідно з яким молочні продукти також винесені окремим пунктом. Важливе у регламенті те, що діти повинні отримувати не менше трьох порцій молока та молочних продуктів на день, а також при одноразовому харчуванні обов'язково хоча б один молочний продукт [164].

Зрештою звички здорового харчування стають загальнодержавним завданням, а молочні продукти мають шанс посісти гідне місце у раціоні дітей шкіл України.

В оновлених рекомендаціях щодо харчування Міністерства охорони здоров'я США на 2020–2025 роки молочні продукти виділені в окрему харчову групу. До групи рекомендованих молочних продуктів увійшли молоко з низьким вмістом жиру та знежирене молоко, сир, йогурт та безлактозні продукти.

Отже, досягнення прогнозних показників виробництва молока в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки в післявоєнний період аграрної економіки передбачає вироблення заходів та напрямів щодо підвищення ефективності їх функціонування: організаційно-технічне – на основі ресурсозберігаючих технологій, що забезпечують зниження витрат (праці та кормів) на одиницю продукції. Це передбачає проведення заходів із подальшої модернізації тваринницьких комплексів, де здійснюється повна автоматизація виробничих процесів з урахуванням технологічних, економічних та екологічних аспектів. Застосування технології «розумна» ферма, як біотехнічного комплексу з гнучкою системою машин, що самоадаптується, режими яких пов'язані з продуктивністю тварин. Робиться акцент на сучасні прогресивні системи утримання та доїння корів, забезпечення годування відповідно до потреб. Разом із тим важливим моментом стає й оптимізація організаційної структури галузі, що передбачає скорочення чисельності корів при стабільному зростанні їх

продуктивності, а також збільшення частки худоби м'ясного напрямку продуктивності; технологічне, що базується на сучасних біотехнологіях та інтенсифікації кормовиробництва.

У цьому напрямі важливе місце відводиться: питанням вдосконалення відтворення стада в молочному скотарстві при суворому дотриманні технологічних регламентів із вибракування, зоотехнічних вимог до відтворення високопродуктивної худоби; збільшення частки високопродуктивних тварин, а також забезпечення збалансованого годівлі тварин відповідно до нормативів і потреб технологічних груп для досягнення генетичної продуктивності та тривалого господарського використання в умовах промислової технології виробництва; питанням організаційно-економічним, на основі інтенсифікації та модернізації сільськогосподарського виробництва із застосуванням інноваційних технологій. Передбачається в умовах інноваційного розвитку молочного скотарства забезпечення зростання обсягів виробництва продукції заданої якості, розробка та впровадження механізмів прискореного трансферу інновацій у виробництво, подальша цифровізація галузі, удосконалення каналів товароруку виробленої продукції, підвищення кваліфікації кадрів; розвиток національного племінного тваринництва і забезпечення зростання частки племінної худоби; підтримання екологічної безпеки.

3.3. Удосконалення інструментів державного регулювання ринку органічного молока

На світовому молочному ринку останніми роками спостерігається зростання зацікавленості до екологічно безпечної молочної продукції. Значну роль відіграла лише рекламна політика маркетингових служб, що формують культуру споживання екологічно безпечних продуктів. Зростаючий попит споживачів до екологічно чистої продукції супроводжується посиленням уваги до виробників молочної сировини, їх взаємовідносин з навколишнім середовищем і поставками на молочний ринок здорової молочної продукції. У зв'язку з цим посилюється

контроль використання засобів хімізації у підвищенні продуктивності молочного тваринництва. Методами маркетингу доноситься до населення, що екологічно безпечну молочну продукцію можна виробляти при використанні екологічно безпечних органічних добрив при виробництві кормів, виключаючи хімічні препарати та добавки. У країнах з високорозвиненим молочним скотарством екологічно чисті молочні продукти проходять стадію контролю та сертифікації, маркування і після цього спрямовуються до кінцевого споживача – населення. Попит, що посилюється, на екологічно чисте і здорове харчування стимулює розвиток ринку екологічно безпечного молока та молочної продукції.

Як свідчать результати досліджень науковців, питання функціонування ринку екологічно безпечного молока і молочної продукції за останні роки набуває підвищеної актуальності [165]. Однією з особливостей розвитку зазначеного вище сегмента ринку молока виділяється турбота людини про задоволення своїх потреб та екологічно чистих продуктах харчування, вироблених без використання компонентів, що завдають шкоди здоров'ю або становлять потенційну загрозу для життя людей. До шкідливих компонентів відносять пестициди, гербіциди, мінеральні добрива, а також продукція, яка виготовлена з генетично модифікованих рослин.

Світовий ринок органічних молочних продуктів досягнув 28 млрд доларів США до 2023 року. Таке зростання було забезпечено шляхом використання органічних молочних інгредієнтів.

Відповідно до Звіту про світовий ринок органічних молочних продуктів за 2019 рік цей сектор оцінюється у 18 млрд доларів США і має тенденцію до зростання [166].

Споживання, поширення та охоплення покупців органічними молочними продуктами по всьому світу має позитивно зростаючу тенденцію.

Нині на частку молочної органічної продукції припадає 20 % усіх продажів органічних продуктів харчування та напоїв у світі.

Найбільшим сегментом ринку органічних молочних продуктів у світі визнано рідке молоко, що становить 24 % загального обсягу продажу молочної продукції.

США відомі як найбільший продавець органічного рідкого молока, на частку якого припадає понад 50 % світового продажу.

Варто зауважити, що азіатські країни, зокрема Китай, представляють великий ринок збуту молочної органіки. На думку аналітиків очікується, що до 2030 року китайський ринок зросте до 1,8 млрд доларів США з теперішніх 737 млн доларів США. Це пояснюється підвищенням поінформованості споживачів про користь органічних продуктів харчування і вищими наявними доходами. Китай також є найбільшим у світі ринком органічних сумішей для дитячого харчування, вартість якого досягає 200 млн доларів США.

Площа глобальних органічних сільськогосподарських угідь і кількість органічних виробників щорічно зростають – на сьогодні це 57,8 млн га та 2,7 млн осіб [167].

Найбільші площі органічних земель зосереджені в країнах Океанії, далі в Європі та Латинській Америці.

У перспективі основною рушійною силою розвитку виробництва органічної молочної продукції стануть нові ринки й нові категорії продуктів, такі як сир та спеціалізовані органічні молочні інгредієнти.

Очікується, що сегменти органічної суміші для дитячого харчування та органічний сир значно зростуть протягом наступних 5-7 років, склавши 12,1 % та 14 % сукупного річного темпу зростання (CAGR) відповідно. Спортивне і лікувальне харчування – ось ще дві сфери, де зростає інтерес до органічних продуктів.

Вважаємо, що основними принципами органічного тваринництва виступають загальні принципи органічного виробництва і частина особливих вимог, зумовлених моментами етіології тварин та етики. Принципи тваринництва формувалися насамперед у країнах Європи протягом останніх 25-40 років, і теперішня тенденція свідчить, що органічне тваринництво дедалі більше

наближається до «натурального» тваринництва і все менше залишається в положеннях стандартів виключень та послаблень. Зокрема, у 2000 роках існувала вимога про 70 % органічних кормів у раціоні тварин (30 % раціону могли становити корми неорганічного походження, головне щоб вони були без ГМО). До сьогодні всі 100 % кормів тварин і птиці мають бути органічними. Вимоги до органічного тваринництва можуть відрізнятися у різних стандартах (EU-organic, KRAV, SCAL, NOP, Demeter), що значною мірою пов'язано з етичними принципами та філософським уявленням про роль і місце тварин, рослин та людини у світі. Проте нині тренд в органічному виробництві у світі задають стандарти органічного виробництва Європейського Союзу (Директиви (ЄС) 834/2007b889/2008) [168].

Разом із тим, попри те, що вітчизняний ринок екологічно безпечного молока та молочної продукції досить молодий, йому притаманний значний потенціал для розширеного розвитку.

На сьогодні офіційна статистична інформація щодо розвитку органічного ринку молока відсутня, оскільки лише недавно почала розвиватися. За даними Асоціації виробників молока в довоєнний період виробництво органічної молочної продукції здійснювали ТОВ «Органік Мілк» (ТМ «OrganicMilk»), ТОВ «Старий Порицьк» (ТМ «Старопоріцькое») та ТОВ «ЕтноПродукт» (ТМ «ЕтноПродукт»).

Певну нішу у виробництві та постачаннях у торговельну мережу екологічно безпечного молока та молочної продукції можуть охопити фермерські господарства, які на нашу думку здатні стати найбільш конкурентоспроможними у цій сфері. В європейських країнах у виробництво екологічно чистої продукції залучено від 10 % до 15 % фермерів. За даними ООН продуктивність малих форм господарювання під час переходу на технології екологічно чистого сільського господарства підвищувалася на 116 %, при цьому доходи зростали у 2-3 рази [169].

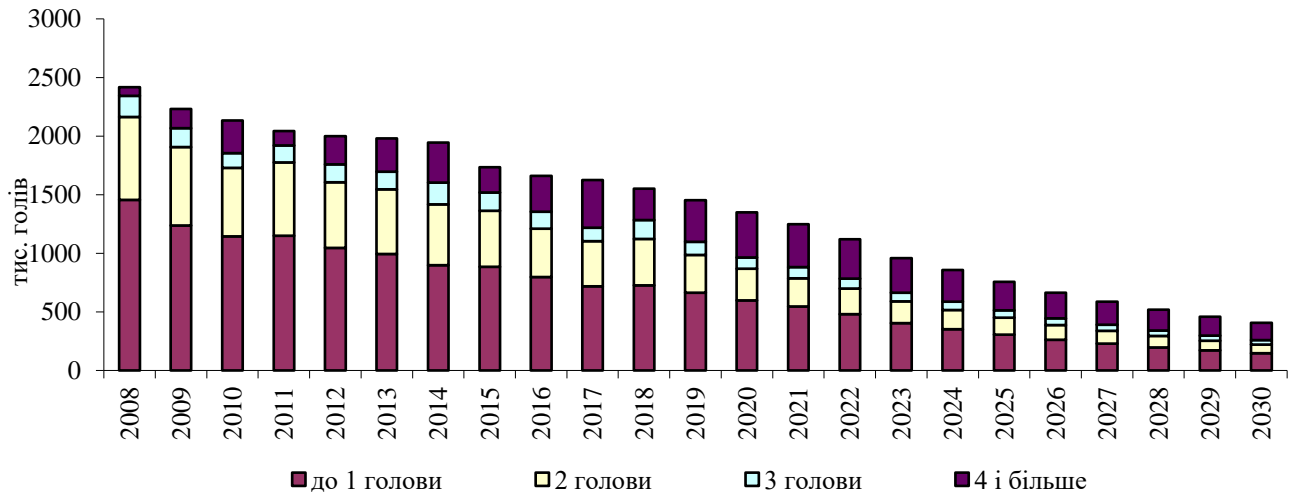
Перспективним напрямом розвитку ринку молока та екологічно безпечної молочної продукції визнано розширення продажів органічної сільськогосподарської продукції, здатної задовольнити попит населення, для чого необхідно докладати зусиль до розвитку виробництва екологічно чистих продуктів.

Варто зауважити, що післявоєнний період відродження аграрної економіки буде характеризуватися процесом диверсифікації виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу з вирощування зернових культур та соняшнику на виробництво продукції тваринництва, особливо молочного скотарства. Головним тут стануть швидше за все малі сільськогосподарські підприємства, які сформовані на базі високотоварних особистих селянських господарств.

На нашу думку, цьому сприятиме кілька чинників. По-перше, значні площі земельних угідь будуть виведені з сільськогосподарського обороту [170]. За даними Київської школи економіки (KSE) станом на грудень 2022 року збитки, завдані екології вже досягають 14 млрд дол. США, агропромислового комплексу та земельним ресурсам – 6,6 млрд дол. США. По-друге, чітко проявилася проблема збуту зернових культур і соняшнику, особливо для малих суб'єктів підприємницької діяльності [171]. За результатами опитування, проведеного експертами ІА «АПК-Інформ» серед 530 аграріїв у 16 регіонах України в 69 % респондентів наразі виникли ускладнення з реалізацією зернових та олійних культур як нового, так і старого врожаю. Багато сільгоспвиробників скаржаться на низькі ціни попиту, що ледь-ледь покривають витрати на вирощене збіжжя і часто навіть нижчі, ніж його собівартість. Також існують проблеми у зв'язку з відсутністю ринку збуту через зупинку роботи більшості українських морських портів та підвищення цін на логістику. До прикладу, в 2022 році рівень рентабельності виробництва молока становив 40,5 %, тоді як вирощування зернових – 12,3 % [172]. На переконання науковців, у післявоєнному періоді відродження аграрної економіки основою для створення малих сільськогосподарських підприємств стануть високотоварні особисті селянські господарства.

Із використанням економіко-математичних методів моделювання, зокрема середньої трирічної ковзної, спрогнозовано кількість корів, яку утримуватимуть в сільських домогосподарствах, з концентрацією корів 1 голова, 2 голови, 3 голови, 4 голови і більше до 2030 року (рис. 3.3).

При формуванні інформаційної бази для проведення прогностичних розрахунків дані за 2022 році було використано на основі експертних оцінок науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Рис. 3.3. Динаміка чисельності корів у сільських домогосподарствах із різним рівнем концентрації поголів'я, тис. голів

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Як свідчать результати проведених досліджень, в цілому до 2030 року в господарствах населення спостерігатиметься негативна тенденція щодо зниження поголів'я корів. Причиною такої ситуації стане подальше погіршення демографічної ситуації в сільській місцевості, викликаній передусім негативними наслідками військової агресії росії проти України. Також як важливий чинник діяльності варто вказати необхідність відтворення поголів'я дійного стада в особистих селянських господарствах. Проте нині досить проблематично купити для виробництва молока в особистих селянських господарствах корову. Крім того, впливають і загальноекономічні чинники, зокрема порушення диспаритету цін на молоко та вхідними матеріальними ресурсами, проблема зі збутом тощо.

Очікується, що найбільші темпи зменшення поголів'я корів спостерігатимуться в сільських домогосподарствах, де утримують 1 корову, тобто зорієнтовані на власне самозабезпечення. Найнижчі – в сільських домогосподарствах з поголів'ям корів 3 голови і більше, що здійснюють товарне виробництво молока та реалізують головним чином у вигляді молочної продукції

на роздрібних продовольчих ринках, а також постачають сировину на мініпереробні молокопереробні підприємства, де виробляють крафтову продукцію.

За одержаними результатами з використанням економіко-математичних методів можна стверджувати, що до 2030 року в структурі поголів'я корів приватного сектору домінуватимуть сільські домогосподарства, які утримують 2 корови і більше корови (рис. 3.4).

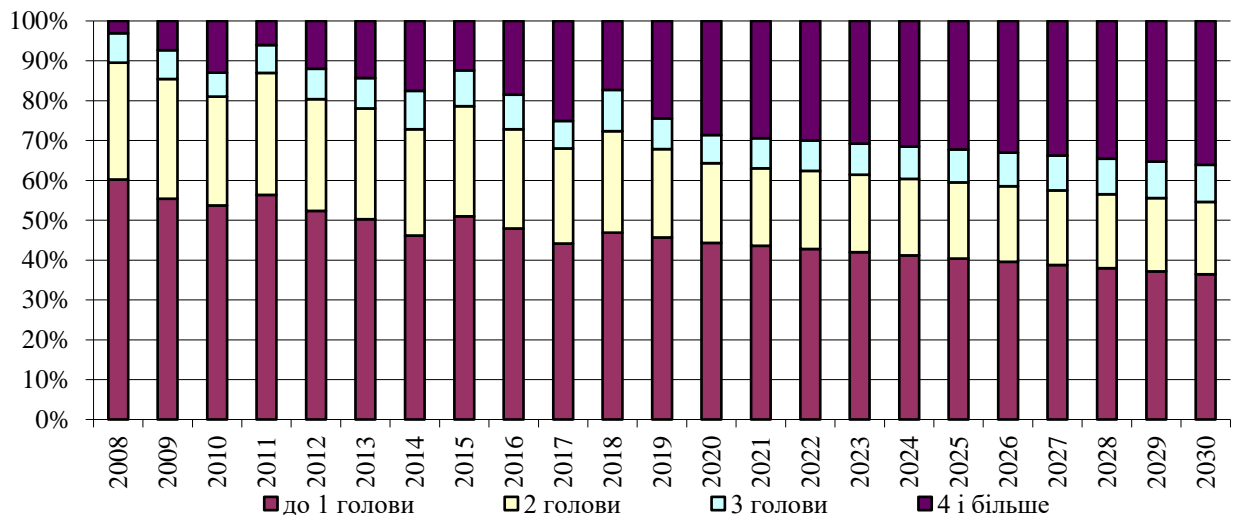

Рис. 3.4. Структура поголів'я корів залежно від концентрації поголів'я у сільських домогосподарствах, %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

В умовах здійснення виваженої державної політики саме вищезазначені категорії – особисті селянські господарства, можуть стати основою для формування малих суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу – виробників органічної молочної продукції.

У проведених дослідженнях науковці наголошують на особливій ролі серед малих форм господарювання особистого селянського господарства (ОСГ), незважаючи на політику ліквідації такого державними органами влади упродовж тривалого історичного періоду. І хоча воно мале за розмірами, проте багатофункціональне за всіх часів його розвитку. Так, створений продукт членами сільських домогосподарств присвоюється повною мірою, що створює мотивацію в трудовій діяльності і повне задоволення зростаючих потреб. З урахуванням

виділення частини продукції міським родичам і друзям середній рівень товарності цього сектору в Україні наближається до 30 % [173].

Крім того, варто враховувати моральну зацікавленість ведення особистого селянського господарства. Особливо нині, коли у дітей з віком, підлітків, молоді з'являється тенденція відчуження від продуктивної праці. Участь їх разом із батьками у виробництві продукту для власного споживання сприяє подоланню подібної негативної тенденції. Перевага згаданого сектору проявляється у високій продуктивності праці, особливо у галузі молочного скотарства.

Вважаємо, що створення малих сільськогосподарських підприємств із виробництва молока найчастіше сімейного типу створює передумови для отримання доходу, що забезпечує членам сільського домогосподарства гідне життя: комфортне житло, сучасне виховання та освіту дітей, якісне харчування, лікування й відпочинок та задоволення інших важливих життєвих цінностей. У цьому переважає думка, що зробити сімейних селян значно дохіднішими і конкурентоспроможнішими можливо тільки за поголів'я понад 3 корови і більше з розрахунку на одне домогосподарство [99]. Слід враховувати й те, що доходи сімейної ферми визначаються підприємницькою ініціативою членів особистого селянського господарства, їх професіоналізмом, умінням керувати невеликим молочним стадом, якістю годівлі та пасовища, цінами на молоко, що реалізується, його переробки в молочні продукти, розмірами державної підтримки, обсягами попиту. Формування сімейних молочних ферм, їх прибутковість залежить і від стану розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів, а також функціонування горизонтальних та вертикальних кооперативних зв'язків.

Однією з головних відмінностей малих форм господарювання визнано створення ними, за раціонального використання обмежених ресурсів, екологічно безпечних молочних продуктів. Основними споживачами їхньої продукції виступає населення, якому вони реалізуються за високою ціною. У цій ситуації дохід у малих суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу та особистих селянських господарствах значно вищий, ніж у середніх і великих сільськогосподарських підприємствах. На основі розрахункових даних рівень

рентабельності виробництва органічного молока в сільськогосподарських підприємствах у 2021 році становив 131,2 %.

Звідси можна стверджувати, що в післявоєнному відродженні аграрної економіки України одним з основних акцентів державної підтримки стане стимулювання розвитку невеликих молочних ферм сімейного типу, які спеціалізуються на виробництві органічної молочної продукції. Тривалий час прибутковим вважався розвиток великотоварного виробництва, що пов'язано з традиціями масштабного сільськогосподарського виробництва та високим попитом переробників на великі партії сирого молока. Проте останніми роками молокопереробні підприємства все частіше цікавляться малими сільськогосподарськими підприємствами та особистими селянськими господарствами, зважаючи на зростання пропозиції сировини вищої якості за конкурентними цінами. Крім того, закупівля сировини у ряду постачальників гарантує безпеку виробництва.

У цьому аспекті вважаємо за доцільне на державному рівні розробку проєкту розвитку малих молочних ферм, що мають орієнтуватися на виробництво в переважній більшості органічної молочної продукції.

Мета заходу – фінансово-економічне обґрунтування відкриття молочної ферми, визначення основних фінансових, маркетингових та економічних параметрів створення рентабельного суб'єкта підприємницької діяльності у сфері молочного скотарства. Суть створення полягає у комплексному вирішенні питань організації виробництва молока з впровадженням прогресивних технологій та засобів механізації, формування стада молочної худоби та міцної кормової бази. Планується забезпечення тварин, що утримуються на фермі, грубими і соковитими кормами високої якості, які вирощуватимуться на прилеглий до ферми землі, використовуючи прогресивні технології землеробства. Основні конкурентні переваги виробленого молока – висока якість, екологічна чистота і відносно низька собівартість, які досягаються за рахунок використання сучасного доїльного обладнання й глибокого охолодження молока, використання прогресивної технології вирощування та заготівлі високоякісних кормів.

Унікальність проєкту полягає у створенні високотехнологічної та високорентабельної молочної ферми, управління всіма технологічними процесами на якій здійснюється силами кількох осіб (членами домогосподарства).

Успіх підприємства залежить від багатьох чинників. Для реалізації подібних проєктів наявні всі умови: досвід та відпрацьована технологія, методичне забезпечення, держпідтримка. Комерційні банки, які уповноважені Міністерством аграрної політики та продовольства України під державні гарантії повинні надавати кредитні ресурси всім, хто забажає створити своє сімейне агропідприємство.

Інвестиційний проєкт «Сімейні молочні ферми» ставить за мету залучення інвестицій та спрямування їх на відкриття та розвиток сімейних ферм. Пройшовши відбір та ставши учасником проєкту, суб'єкт господарювання буде одержувати наступні види підтримки: ветеринарні та зоотехнічні послуги; бухгалтерський та юридичний супровід діяльності; гарантований ринок збуту; фінансова допомога на придбання ВРХ та обладнання; постійні навчання та підвищення кваліфікації.

Провідна роль у реалізації вищезазначеного переліку послуг належатиме Асоціації сільськогосподарських дорадчих служб.

Завдяки цьому особисті селянські господарства трансформуються в ефективні сімейні ферми, які виробляють молоко найвищої якості.

Обов'язкова державна реєстрація бізнесу – одна з вимог участі у проєкті.

Окрім цього, фахівці проєкту створюватимуть необхідну фермам інфраструктуру: нетельне господарство, центри ветеринарних і дорадчих послуг, крафтову переробку молока. За таких заходів підвищуватиметься життєдіяльність бізнесу та зростатиме його рентабельність.

На нашу думку, вищезазначений проєкт для сільського населення забезпечує інші переваги:

1. «Сімейні молочні ферми» створюють соціальний ефект. Переважна більшість суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу – учасників можуть мати виробничий досвід, набутий у фермерських господарствах

країн ЄС. Завдяки проєкту вони не залишають свої родини, мають власний бізнес вдома і сплачують податки до місцевого та державного бюджетів.

Зменшення безробіття та розвиток сільських регіонів – це один із прикладів позитивного впливу проєкту.

2. Інвестиційний проєкт «Сімейні молочні ферми» виступає одним з інструментів реформування молочної галузі України. Завдяки співпраці профільного міністерства та команди проєкту малим сільськогосподарським підприємствам підвищують розміри обсягів фінансової допомоги на основі державних і регіональних програм підтримки та змінюють чинне законодавство, що сприятиме розвитку молочного скотарства.

Інвестуючи в проєкт «Сімейні молочні ферми», сільське населення, яке має певні інвестиції, виробничий досвід та підприємницьку ініціативу може бути співвласником ефективного бізнесу, який виробляє молоко, що в переважній більшості відповідає за якістю органічної продукції. Попит на цей продукт не зміниться у найближчій перспективі, а матиме тільки зростаючу тенденцію. Крім того, розвиток вищезазначеного бізнесу сприятиме розвитку вітчизняної економіки через створення нових робочих місць та повернення працездатного населення з країн ЄС.

Як показує досвід провідних країн світу, зокрема США, фермери дедалі більше схиляються до переходу на органічне виробництво через посилення умов ринку для традиційних виробників молока. Водночас ціни на органічне молоко значно вищі, що обіцяє чималі вигоди виробнику. Перехід до органічного молочного скотарства за результатами обстежень науковців фермерів США становить 3 роки, який завершується видачою сертифіката органічного виробника.

Ферми малого розміру нині здатні конкурувати на ринку. На органічне молоко припадає лише 5 % загального обсягу молока, виробленого в країні. Це дуже невелика частина. Проте, згідно з офіційними даними Міністерства сільського господарства США, ринок органічного молока в країні вже перенасичений, що неминуче позначиться на зниженні відпускних цін на продукцію. Головними учасниками на ринку органічного молока виступають

численні органічні виробники Середнього Заходу США, поголів'я худоби яких обчислюється тисячами голів, йдеться у звіті відомства [174].

На сьогодні розвиток органічного молочного скотарства базується на укладенні вигідних довгострокових контрактів із виробниками молочної продукції.

Перехід на органічне виробництво молока має сенс, коли ферма забезпечена великими пасовищами. Виробник органічної продукції зобов'язаний тримати худобу на паші, але без використання хімічних добрив, що категорично забороняється. Як наслідок, без внесення таких у ґрунт трава зростатиме значно повільніше, через що для наявного поголів'я худоби знадобляться значно більші території для випасу.

Загалом, хімічні добрива, як і засоби захисту рослин, слугують головним інструментом традиційних виробників, які, однак, стають недоступними для виробників органічної продукції. Крім того, останні також не можуть використовувати антибіотики і гормони. А якщо врахувати ще й той факт, що корів, які годуються травою, не можна переводити на зерновий корм, стає зрозуміло, що продуктивність органічного стада виявиться значно нижчою, ніж стада на традиційних фермах.

За результатами досліджень, нинішнє надвиробництво органічного молока в США навіть змусило ввести низку квот на постачання. Адже органічному фермерству, незважаючи на очевидні переваги, що полягають у великих прибутках і щодо меншої конкуренції на ринку, притаманна й низка вельми суттєвих недоліків [175].

Проте тут звичайно, потрібні цілеспрямованість та активна робота самих малих сільськогосподарських товаровиробників. Стосовно цього спостерігається розвиток дрібнотоварного виробництва і в нашій країні, а отже, існує потенціал малих форм господарювання. За широкого поширення, сімейні ферми зможуть досить швидко посісти належне місце на продовольчому ринку і забезпечити свій внесок в економічний та соціальний розвиток сільських територій.

Вважаємо, що поняття «органічна продукція» та «екологічно чиста продукція» в сучасних умовах переважно застосовуються при виробництві

продукції тваринництва, зокрема молочного скотарства, оскільки в такому випадку особливо значимі як якість кінцевої продукції, так й екологізація виробництва, наприклад, щодо вирішення проблеми утилізації відходів підгалузі.

Розглянути характерну для молочної галузі проблематику розвитку «зеленого» та органічного виробництва варто з урахуванням ретроспективного аналізу. Так, молочне скотарство протягом кількох десятиліть розвивалося індустріальним шляхом на інтенсивній основі, переслідуючи мету нарощування обсягів виробництва будь-якими способами. Водночас екологічні проблеми та проблеми збереження здоров'я населення вимагають вирішення питань забезпечення продовольчої безпеки у комплексі з екологічною складовою, а також з урахуванням норм здорового харчування.

Виробництво органічної продукції відрізняється від традиційного застосування технологій, зокрема у тваринництві, бо обмежується застосуванням антибіотиків, стимуляторів росту, гормональних препаратів, синтетичних кормових добавок при відгодівлі та утриманні тварин, що, власне, виступає трендом «зеленого» виробництва в галузі. У технології органічного тваринництва особливу значимість має мінімізація стресових ситуацій для тварин, зокрема забезпечення нормативної щільності худоби та загалом системи молочного скотарства. Це забезпечує потреби тварин, що дозволяє не лише знизити стресові складові, а й підтримувати їхнє здоров'я, зменшуючи рівень захворюваності. З усього цього, доцільно виділити низку принципів виробництва органічної продукції молочному скотарстві (дод. М.2).

Крім технологічної складової органічного виробництва, необхідною умовою постає його екологізація в рамках основної проблематики галузей тваринництва – зниження відходів та їх переробка з мінімальним навантаженням для навколишнього середовища. При створенні органічного молочного скотарства доцільно передбачити формування єдиної, замкнутої системи, що враховує превентивні заходи підтримки здоров'я людей, цілісності екосистем і виключення деградації земель.

Розвиток вітчизняного ринку «зеленої» та органічної продукції молочного скотарства стримується з причини неповноцінності законодавчого регулювання, а також наслідками індустріального виробництва, що в аграрному секторі відбувалося десятиліттями. Однак потреба розвитку органічного виробництва, у тому числі галузевого, продиктована довготривалими наслідками негативних явищ – наявність високого рівня екологічного навантаження та необхідність гарантування екологічної безпеки держави, а також розуміння завдання збереження здоров'я нації та забезпечення продовольчої безпеки. Подальше дослідження згаданої проблематики потребує детального вивчення як питань технологічних перетворень в аграрному секторі, зокрема галузі молочного скотарства, так і проблем стандартизації, підходів до обґрунтування необхідності підтримки розвитку ринку органічної продукції від держави через реалізацію державних і регіональних програм та проєктів.

Важливою вимогою виділяється наявність власних земельних угідь, а звідси й власних кормів. Органічне підприємство має забезпечувати не менше 60 % кормів, що споживаються тваринами (розрахунок потреби ведеться за сухою речовиною).

Стосовно жуйних тварин взагалі, і щодо великої рогатої худоби зокрема, основною вимогою щодо годівлі визначено їх випас. При цьому корови і телята повинні не просто перебувати на пасовищі, а й отримувати корм із цього пасовища. Це висувається однією з умов, які фізично обмежують розмір молочно-товарних ферм: найбільші органічні МТФ у Європі сьогодні не перевищують 350-400 голів. За більшого розміру ферм організувати оборот пасовищ у достатній близькості від ферми стає просто неможливо. Водночас приклади досить великих ферм у Німеччині, Швеції та інших країнах на 300-350 корів успішно підтверджують, що і в органічному молочному скотарстві можна отримувати високі надої (до 10000 л молока на рік) із випасом в теплу пору року [176].

Для досягнення успіху варто докладніше зупинитися на реалізації цих принципових схем з позиції вимог вітчизняних стандартів і акцентом отримання органічної молочної продукції. Так, виробництво має бути розташоване далеко від

джерел забруднення навколишнього середовища, об'єктів промислової діяльності, територій інтенсивного ведення сільського господарства, а також здійснюватися переважно біологічними, механічними та фізичними методами, наприклад, при вирощуванні рослинної сировини для отримання кормів.

Загальним правилом в органічних стандартах всіх країн Європи визнано обмеження за щільністю поголів'я загалом у господарстві. Воно не повинно перевищувати межі, за якою показник азоту, що припадає на 1 га, буде вищим за 170 кг. При цьому кількість азоту, що фіксується рослинами з атмосфери, до уваги не береться. У разі якщо господарство заключило договір про кооперацію з сусіднім органічним господарством, то розрахунок щільності здійснюватиметься з обліку земель обох підприємств. Адже в органічному виробництві важливо не просто нагодувати тварину органічними кормами без залишків пестицидів, а й не допустити вимивання поживних речовин із ґрунту в ґрунтові та поверхневі води [177].

Екологічно безпечна молочна продукція в Україні вітчизняного виробництва повинна складатися з інгредієнтів природного походження, з мінімальною часткою штучних наповнювачів, переважно з додаванням корисних речовин, що підвищують захисні функції організму, спеціальних добавок натурального походження – вітамінів, екстрактів із різних рослин. Сертифікат належить мати всім, хто бере участь у виробництві, доставці, обробці, упаковці, зберіганні, підготовці до продажу та реалізації екологічно безпечної молочної продукції. Впровадження стандартів сприяє розвитку ринку молока та екологічно безпечної молочної продукції, підвищенню активності імпорту та експорту молочних продуктів, зростанню надходження додаткових доходів та розширенню ринку збуту. Стандартизація і сертифікація молочної продукції посилює довіру покупців до її якості за вищих цін на молочному ринку. Таким чином, розвиток ринку молока та екологічно безпечної молочної продукції перетворює молочно-продуктовий підкомплекс на економічно вигідний бізнес, що забезпечує високий прибуток.

У системі функціонування ринку екологічно безпечного молока та молочної продукції можна виділити три стадії: перша – виробництво молока-сировини; друга

– переробка молока-сировини; третя – надходження молока і молочної продукції в торгову мережу, де вона потрапляє до кінцевого споживача, який розраховується за продукцію грошима. Одночасно із придбанням (купівлею) молочної продукції до споживача передається і право власності нею, яку він купує за гроші, які через зворотний зв'язок доходять до виробника молока та молочної продукції. Виробник у свою чергу на отримані гроші (їх частина) купує необхідні ресурси для здійснення процесу виробництва, що забезпечує функціонування ринку органічної молочної продукції.

Ланцюг виробництва органічного молока має відбуватися комплексно, оскільки в його основі знаходиться агроекологічна культура. Його принципи засновані на більш природному та менш хімічному управлінні землею та пасовищами, що сприяє збільшенню біорізноманіття мікроорганізмів у ґрунті, фіксації вуглецю, скороченню деградованих пасовищ, а також іншим факторам, які зумовлюють користь навколишньому середовищу.

Для ефективного функціонування ланцюга товароруку органічного молока від виробника до кінцевого споживача необхідне вирішення наступних завдань: проаналізувати систему виробництва органічного молока з погляду технічних, економічних, соціальних, екологічних та територіальних аспектів; розглянути й провести географічну прив'язку постачальників сировини, переробників та каналів збуту органічних молочних продуктів; вивчити споживчий профіль та тенденції споживання органічних молочних продуктів у країні; зібрати й згрупувати стратегічну і територіальну інформацію для агропродовольчого ланцюга органічного молока за допомогою аналізу та досліджень, надання субсидій і підтримки для перегляду технічних регламентів, а також формулювання й оцінки державної політики; визначити показники благополуччя тварин, адаптовані до систем виробництва органічного молока, сприяючи перегляду технічних регламентів на цю тему.

Для сільськогосподарських підприємств, які приймають рішення про перехід на органічні методи, ці особливості органічного виробництва можуть здатися значною перешкодою. Однак багато країн світу вже понад 20 років успішно

повертаються від інтенсивного аграрного виробництва до органічного. Для господарств нашої країни «відсталість» може стати значною перевагою: нині маємо можливість використати досвід, накопичений у світі, і випереджально вирішувати багато потенційних проблем. В цілому, органічне тваринництво являє собою таку систему господарювання, в якій виробництво продуктів харчування розвивається в балансі із законами та механізмами природи, з урахуванням природних потреб тварин. Тому для створення успішно функціонуючого органічного виробництва менеджмент підприємства, який реалізовуватиме перехід на «органіку», повинен розбиратися не лише в механізмах ціноутворення та ситуації на ринку органічних продуктів, а й також знати аспекти етіології тварин, добре розумітися на фізіології, годівлі, ветеринарії, будівництві. Одночасно необхідно оволодіти великим обсягом інформації з рослинництва, зокрема. із землеробства, бур'янів, обробітку ґрунту, знати та враховувати екологічну ситуацію сільських територій.

Вичерпні вимоги до органічного тваринництва викладені в органічних стандартах та єдині для всіх виробників. Ті суб'єкти підприємницької діяльності, які зуміють знайти баланс між дотриманням вимог стандартів, продуктивністю тварин та їхнім здоров'ям, збудують правильну стратегію конверсії, зможуть швидко, без проблем та успішно переорієнтуватися на органічне виробництво.

Висновки до розділу 3

1. Обґрунтовано, з використанням економіко-математичних методів, механізм створення кооперативів з виробництва й переробки молока з участю малих, середніх і великих сільськогосподарських підприємств у післявоєнний період відродження аграрної економіки країни. На основі цієї моделі можна визначити науково встановлені параметри створення ефективно функціонуючого кооперативного об'єднання сільськогосподарських товаровиробників – переробних підприємств: раціональні закупівельні ціни на молоко, що забезпечують достатній рівень рентабельності партнерів кооперативу; інтервал

зміни коефіцієнта співвідношення величин прибутку партнерів, яка визначає межі дотримання економічних інтересів суб'єктів майбутньої інтегрованої структури.

Не виявлено статистично значимої залежності обсягів реалізації молока підприємствами від цін його продажу. З використанням вищезазначеної методики здійснено три варіанти розрахунків, що відображає стан молочного скотарства в Україні.

2. Доведено, що основними критеріями для надання підтримки сільськогосподарським кооперативам, які включенні у відповідний реєстр, на придбання сільськогосподарських тварин за рахунок бюджетних коштів слугує: наявність у власності або довгостроковій оренді матеріально-технічної бази (будівлі, споруди, техніка); наявність земельної ділянки для кормовиробництва; кількість створених робочих місць у виробничому процесі одержувача.

Одержувачі зобов'язані застрахувати в установленому законодавством порядку поголів'я сільськогосподарських тварин, утримувати їх в належних умовах та забезпечувати можливість огляду головним розпорядником.

3. Розроблено із застосуванням методів адаптивного прогнозування сценарний прогноз обсягів виробництва молока в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки. Швидше за все, у післявоєнний період відродження аграрної економіки сільськогосподарські підприємства здійснюватимуть диверсифікацію виробничо-господарської діяльності, орієнтуючись на виробництво продукції тваринництва, зокрема молочного скотарства. Цьому сприятиме зменшення площ сільськогосподарських угідь, які стануть непридатними для виробництва продукції рослинництва внаслідок ведення на них бойових дій та спрямовуватимуться під вирощування кормових культур.

4. Виконано, з використанням економіко-математичних методів, розрахунок прогнозних значень подальшого розвитку молочного скотарства в господарствах населення до 2030 року. В найближчій перспективі спостерігатиметься зниження виробництва молока в господарствах населення. До чинників погіршення стану у молочнотоварному виробництві віднесено наступні: складна демографічна ситуація, що виникла в сільській місцевості, адже й надалі

відбуватимуться міграційні процеси серед працездатного сільського населення; впровадження в практичну площину нормативно-законодавчих актів, що унеможливають реалізацію молока та молочних продуктів, які виробляються особистими селянськими господарствами кінцевому споживачеві (переробним підприємствам та населенню); посилення процесу трансформації ОСГ у фермерські господарства переважно сімейного типу під впливом зовнішнього середовища їх функціонування.

5. Запропоновано, враховуючи кризовий стан молочного скотарства як сировинної бази переробної промисловості, який ще поглиблюватиметься під впливом наслідків агресії росії проти України та з метою досягнення прогнозних значень виробництва молока в Україні, до практичного впровадження «Стратегію розвитку молочного скотарства до 2030 року», де виділено шість основних напрямів ініціатив: підвищення ефективності взаємодії галузі та державних органів і місцевого самоврядування; підвищення операційної ефективності молочного скотарства; формування внутрішнього ринку живої великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності; управління волатильністю внутрішніх цін на всіх етапах товароруку від виробника до кінцевого споживача; стимулювання споживання молока та молочних продуктів.

6. Спрогнозовано, з використанням економіко-математичних методів моделювання, зокрема середньої трирічної ковзної кількості корів, яку утримуватимуть у сільських домогосподарствах, з концентрацією корів 1 голова, 2 голови, 3 голови, 4 голови і більше до 2030 року. Очікується, що найвищі темпи зниження поголів'я корів спостерігатимуть в сільських домогосподарствах, де наявна 1 корова, тобто зорієнтованих на власне самозабезпечення. Найнижчі – в сільських домогосподарствах з поголів'ям 3 корови і більше, що ведуть товарне виробництво і реалізують молоко головним чином у вигляді молочної продукції на роздрібних продовольчих ринках, а також постачають сировину на мінімолокопереробні підприємства, що виробляють крафтову продукцію.

7. Доведено необхідність на державному рівні розробити проект розвитку малих молочних ферм з орієнтуванням на виробництво в переважній більшості

органічної молочної продукції. Мета заходу – фінансово-економічне обґрунтування відкриття молочної ферми, визначення основних фінансових, маркетингових та економічних параметрів створення рентабельного суб'єкта підприємницької діяльності у сфері молочного скотарства. Суть створення полягає у комплексному вирішенні питань організації виробництва молока з впровадженням прогресивних технологій та засобів механізації, створення стада молочної худоби та міцної кормової бази. Планується забезпечення тварин, яких утримують на фермі, грубими та соковитими кормами високої якості, які вирощуватимуть на прилеглий до ферми землі, використовуючи прогресивні технології землеробства. Основні конкурентні переваги виробленого молока – висока якість, екологічна чистота та відносно низька собівартість, що досягаються за рахунок використання сучасного доїльного обладнання й глибокого охолодження молока, використання прогресивної технології вирощування та заготівлі високоякісних кормів.

ВИСНОВКИ

1. Авторська дефініція ринку молока зводиться до розуміння його як сукупності виробничо-економічних відносин, які складаються як системи товарно-грошових і соціально-економічних відносин між суб'єктами господарювання, що охоплює процеси виробництва, обміну, розподілу й споживання молока, а також всі види угод при його реалізації та обміні.

Узагальнено особливості ринку молока: інноваційність продукції та технологій її виробництва; висока залежність від інвестицій; відмінність споживчого попиту, який залежить від розвитку галузі молочного скотарства. При цьому характерними ознаками розвинутого ринку молока в країні є: відносно насичений та стійкий попит на молоко і стабільна пропозиція, яка відповідає попиту за цінами, обсягом, асортиментом та якістю; гнучкість системи економічних відносин у ланцюзі «виробництво – споживання»; постійна координація економічних дій між суб'єктами ринку молока в умовах конкурентного середовища; функціонування розвинених міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин за активної участі держави; поєднання його неутручання у господарську діяльність суб'єктів ринку молока з постійним регулюванням; наявність розвинутої виробничої й особливо ринкової інфраструктури; відносно розвинений рівень самоорганізації товаровиробників молока, існування численних об'єднань учасників ринку на регіональному і національному ринках; наявність дієвого нормативно-правового забезпечення, що сприяє можливості гнучкого реагування до змін кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків молока.

2. Під організаційно-економічним механізмом регулювання ринку молока розглядається система взаємозумовлених форм і методів впливу на товаровиробників з метою стимулювання виробничої, фінансової та інвестиційної діяльності, насичення ринку якісною й безпечною молочною продукцією, а також досягнення умов сталого розвитку галузі.

Складові механізму визначають специфічні особливості продукції, зокрема: низький рівень платоспроможного попиту населення; низький рівень бюджетної підтримки галузі; відсутність стратегії захисту внутрішнього ринку молока. За таких умов існує необхідність трансформації організаційно-економічного механізму щодо відновлення молочного скотарства з метою повного задоволення потреб переробних підприємств й населення країни в якісній та безпечній молочній продукції, а також формування експортного потенціалу.

3. Узагальнено існуючу статистичну форму обліку поголів'я корів у господарствах усіх форм та обсягів збуту продукції, і це дало змогу встановити, що для підвищення достовірності доцільно заповнювати її двічі на рік та здійснювати систематичні сільськогосподарські переписи (кожні 5 років).

Як свідчать дослідження форм статистичної звітності, в Україні не збираються деякі статистичні показники щодо надходження молока на переробку, зокрема, про кількість, білковість і жирність зібраних вершків з коров'ячого молока, виробництво окремих видів молокопродуктів із свіжого молока, що надійшло на переробку. Не формується інформаційний масив даних щодо площ угідь, на яких застосовуються методи органічного сільськогосподарського виробництва та які перебувають у процесі переходу; кількості сертифікованих органічних тварин; обсягу виробництва сільськогосподарських культур із площі, на якій запроваджено методи органічного сільськогосподарського виробництва; обсягу виробництва продукції тваринництва із сертифікованих органічних тварин. Звідси пропонується у ф. № 24 (річна) «Звіт про виробництво продукції тваринництва, кількість сільськогосподарських тварин і забезпеченість їх кормами» розділ, в якому буде відображатися інформація щодо стану органічного молочного скотарства в Україні.

Одержані результати підтвердили необхідність створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу ринку молока України із використанням взаємодоповнюючих порталів: інформаційний, торговельний і маркетинговий, що концентруватиме інформаційні потоки про суб'єктів господарювання у сфері аграрного бізнесу –виробників молока, споживачів, підприємств розподільчої

інфраструктури, Міністерства аграрної політики та продовольства України й галузевих самоврядних організацій. Товарна пропозиція молока формується під впливом власного виробництва продукції, зовнішньої і внутрішньої торгівлі, які мають спільні цілі, такі як сприяння стабільному функціонуванню внутрішнього ринку, розвитку вітчизняного виробництва та підвищенню його конкурентоспроможності.

4. Встановлено, що повномасштабна військова агресія росії стала причиною критичних наслідків для України та молочної галузі зокрема. Знищення тваринницьких комплексів і поголів'я корів, порушення логістичних зв'язків, запасів фуражу та майна сільськогосподарських виробників усіх форм господарювання призвели до скорочення пропозиції сирого молока в країні. За даними Державної служби статистики України, загальний обсяг пропозиції молока у 2022 році проти 2021-го року скоротився на 14 %, головним чином за рахунок зниження виробництва молока. Згідно з оцінками статистичних органів, виробництво молока у 2022 році становило 7,8 млн тонн, що на 10,9 % менше відповідного показника 2021 року. Як свідчать результати проведених досліджень, основними викликами, з якими стикаються сільськогосподарські підприємства та господарства населення – виробники молока в період військових дій виділяються наступні: порушена логістика і втрата сировинно-збутових ланцюгів; нестача обігових коштів; брак виробничих ресурсів: кормів, ветпрепаратів, племматеріалу тощо; дефіцит і здорожчання палива; нестача кадрів через вимушену міграцію, мобілізацію; втрати виробничих ресурсів (тварини, приміщення, сільськогосподарська техніка та ін.); втрата фінансово-управлінської документації; у постраждалих та окупованих регіонах: ризики втратити урожаю грубих кормів, зернових; в окупованих регіонах: крадіжки техніки та зерна загарбниками, ризик вимушеної ліквідації (частини) стада, тиск і пряма фізична загроза від окупаційної влади, відсутність електроенергії та зв'язку тощо.

Дослідження показали, що до характерних особливостей молочного скотарства України належать: відсутність науково обґрунтованого механізму економічних відносин і державної підтримки, деіндустріалізація, низький рівень

організації коопераційних та інтеграційних процесів, серйозні недоліки у використанні досягнень науково-технічного прогресу. З цим пов'язані спад поголів'я худоби та зниження обсягів виробництва.

Для вирішення питань підвищення ефективності важливим стає розгляд проблем модернізації молочного скотарства у післявоєнний період відродження аграрної економіки, що здійснюватиметься на основі: раціональної організації відтворення стада, розведення худоби, запобігання їх яловості та падежу; оптимізації кормової бази, заснованої на правильній організації годівлі худоби, з урахуванням збалансованості кормових раціонів для статевих-вікових груп.

5. Розвиток ринку молока має орієнтуватися на більш повне задоволення потреб населення країни переважно за рахунок власного виробництва через підтримку галузі та посилення ролі держави у розвитку ринку молокопродуктів і підвищення платоспроможності населення. За результатами аналізу даних Державної служби статистики України, з 2019 року, після тривалого зниження, рівень споживання молочної продукції населенням нашої держави почав поступово відновлюватися: у 2019-му – 200,5 кг молочної продукції в перерахунку на молоко на одну особу на рік, у 2020-му – 201,9 кг, у 2021-му – 202 кг. Однак навіть такі показники не відповідають раціональній нормі споживання молочних продуктів, що за даними Міністерства охорони здоров'я України становлять 350 кг на душу населення.

У 2022 році за розрахунковими даними Державної служби статистики України споживання молока дещо знизилося – до 200,5 кг із розрахунку на одну особу. По-перше, причиною скорочення споживання молочних продуктів стала тимчасова окупація територій України; по-друге, падіння купівельної спроможності населення. Ще однією причиною варто вказати підвищення цін на молочні продукти, що не сприяє зростанню споживання молока та молокопродуктів населенням.

За даними Державної служби статистики України, з 2018-го року по 2022 рік надходження молока на переробні підприємства зменшилося на 30,2 %. У 2022-му порівняно з 2021 роком обсяги закупівлі молока на переробні підприємства

знизилися на 12,4 % (від 2657,4 тис. т до 3031,9 тис. т). Ця обставина викликана передусім військовою агресією росії проти України.

Упродовж досліджуваного періоду обсяги надходження молока та молочних продуктів на переробні підприємства від сільгосп підприємств перевищують такі від господарств населення.

Вважаємо, що виробництво необхідних обсягів молочної сировини для молокопереробних підприємств залежить насамперед від зацікавленості сільськогосподарських товаровиробників у постачанні на переробку високоякісного молока. Основою для визначення вартості сирого молока слугує врахування у ньому вмісту жиру та білка. Такий підхід сприяє удосконаленню технологій у галузі молочного скотарства, узгодженню інтересів кожного учасника в ланцюгу «виробництво – переробка», що в кінцевому результаті забезпечить ефективну діяльність молокопродуктового підкомплексу України.

6. Система важелів організаційно-економічного механізму функціонування вітчизняного ринку молока в сучасних умовах має бути зорієнтована на забезпечення конкурентоспроможності галузі. Нині нормативно-правове регулювання на ринку молока здійснюється близько 60 регуляторними актами.

Аналіз нормативно-правового поля дозволив виокремити 17 інструментів регулювання, що притаманні ринку молока. Майже стосовно всіх інструментів регулювання відзначають недоліки та нормативні прогалини, які створюють перешкоди для ефективного функціонування ринку молока. Для більшості з інструментів регулювання характерні високі корупційні ризики через недостатню визначеність і прозорість їх процедур.

Найактуальнішою проблемою всіх суб'єктів ринку молока до 24 лютого 2022 року залишалося фінансування державних програм підтримки виробників молока, головним чином сільськогосподарських підприємств. Обсяги фінансування встановлювалися на основі Закону України «Про Державний бюджет». Нині державна підтримка виробників продукції молочного скотарства за рахунок коштів державного та регіонального бюджетів не здійснюється. На

сьогодні використовується система грантів, що надаються міжнародними фінансовими донорами і спрямовуються на підтримку господарств усіх форм господарювання – виробників молока. Вважаємо, що для успішного державного регулювання ринку молока необхідний розвиток діяльності в наступних напрямках: фінансова підтримка суб'єктів ринку; регулювання взаємовідносин між виробниками, переробниками і закладами оптової та роздрібною торгівлі; захист внутрішнього ринку; формування системи контролю за якістю молока та молокопродукції на всіх етапах товароруку від виробника до споживача.

Обґрунтовано науковий підхід до реалізації державного регулювання ринку молока на основі модернізації його інструментів у післявоєнний період відродження економіки, що передбачає запровадження їх у межах єдиної Стратегії розвитку молочного скотарства за наступними напрямками: підвищення ефективності взаємодії галузі та органів місцевого самоврядування; підвищення операційної ефективності молочного скотарства; формування внутрішнього ринку живої великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності; управління волатильністю внутрішніх цін на всіх етапах товароруку від виробника до кінцевого споживача; вирішення проблеми забезпечення кадрів для сільськогосподарських підприємств – виробників молока; стимулювання споживання молока та молочних продуктів.

7. Спрогнозовано виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення до 2030 року враховуючи зміну: поголів'я корів, молочної продуктивності, показників відтворення. Це дозволило розробити сценарні прогнози обсягів виробництва та ємності ринку, напрацювати обґрунтовані заходи щодо повного задоволення потреби внутрішнього ринку у перспективі та досягнути його збалансованості. На нашу думку, в післявоєнний період відродження аграрної економіки сільськогосподарські підприємства будуть здійснювати диверсифікацію виробничо-господарської діяльності, орієнтуючись на виробництво продукції тваринництва, зокрема молочного скотарства.

Як свідчать результати проведених досліджень, в найближчій перспективі спостерігатиметься зниження виробництва молока в господарствах населення.

Така ситуація буде викликана наступними чинниками: складною демографічною ситуацією в сільській місцевості, яка, вважаємо в подальшому тільки погіршуватиметься через наростаючий процес міграції працездатного сільського населення; впровадження в практичну площину нормативно-законодавчих актів, що унеможливають реалізацію молока та молочних продуктів, які виробляються особистими селянськими господарствами кінцевому споживачеві (переробним підприємствам та населенню); посилення процесу трансформації ОСГ у фермерські господарства, переважно сімейного типу, під впливом зовнішнього середовища їх функціонування.

Досягнення прогнозних показників виробництва молока в суб'єктах підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу в післявоєнний період аграрної економіки передбачає розробку заходів та напрямів підвищення ефективності їх функціонування на основі державно-приватного партнерства, зокрема: організаційно-технічне – на основі ресурсозберігаючих технологій, що забезпечують зниження витрат (праці та кормів) на одиницю продукції; технологічне – базується на сучасних біотехнологіях та інтенсифікації кормовиробництва; організаційно-економічне – на основі інтенсифікації та модернізації сільськогосподарського виробництва із застосуванням інноваційних технологій.

8. Із використанням економіко-математичних методів визначено науково обґрунтовані параметри створення ефективно функціонуючого кооперативного об'єднання сільськогосподарських товаровиробників – молокопереробних підприємств з урахуванням наступних чинників: раціональні закупівельні ціни на молоко, що забезпечують достатній рівень рентабельності партнерів кооперативу; інтервал зміни коефіцієнта співвідношення величин прибутку партнерів, який визначає межі дотримання економічних інтересів суб'єктів майбутньої інтегрованої структури. Розрахунок проведено для кооперативних об'єднань, створених на базі малих, середніх та великих господарств корпоративного сектору аграрної економіки. Встановлено, що із підвищенням рівня закупівельних цін на молоко відбувається зростання обсягів очікуваного прибутку. Така обставина виступає

переконливим свідченням необхідності здійснення модернізації матеріально-технічної бази технологічного процесу виробництва молока в малих і середніх сільськогосподарських підприємствах.

Вважаємо, що сільськогосподарські кооперативи, які внесені до запропонованого реєстру можуть брати участь в програмах державної підтримки, відповідно до яких нараховано часткове відшкодування вартості придбаних сільськогосподарських тварин.

З'ясовано, що основними критеріями для надання підтримки сільськогосподарським кооперативам, які включені у відповідний реєстр на придбання сільськогосподарських тварин за рахунок бюджетних коштів слугують: наявність у власності або довгостроковій оренді матеріально-технічної бази (будівлі, споруди, техніка); наявність земельної ділянки для кормовиробництва; кількість створених робочих місць у виробничому процесі одержувача. У свою чергу останні зобов'язані застрахувати в установленому законодавством порядку поголів'я сільськогосподарських тварин, утримувати їх у належних умовах та забезпечувати можливість огляду головним розпорядником.

Визначено, що подальшим перспективним напрямом розвитку інтеграційних зв'язків індивідуальних виробників молока та переробників стає створення кооперативних молочних переробних підприємств, співвласниками яких були б як виробники сировини – власники особистих селянських господарств, малих і середніх суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу, так і працівники молочного заводу.

9. На основі проведених розрахунків із використанням середньої трирічної ковзної, було спрогнозовано кількість корів, яку утримують в сільських домогосподарствах, з концентрацією корів 1 голова, 2 голови, 3 голови, 4 голови і більше. Як свідчать результати проведених досліджень, до 2030 року в структурі поголів'я корів приватного сектору домінуватимуть сільські домогосподарства, які утримують 2 корови і більше. В умовах здійснення виваженої державної політики вищезазначені категорії особистих селянських господарств можуть стати основою

для формування малих суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу – виробників органічної молочної продукції.

Вважаємо, що на державному рівні повинен бути розроблений проєкт «Сімейні молочні ферми», що фінансуватиметься як за рахунок коштів державного, так і регіонального бюджетів, приватних осіб та міжнародних фінансових донорів, і спрямовуватиметься на розвиток малих молочних ферм, які повинні орієнтуватися на виробництво в переважній більшості органічної молочної продукції. Обов'язкова державна реєстрація бізнесу – одна з вимог участі у проєкті.

Запропоновані заходи щодо формування та функціонування організаційно-економічного механізму ринку молока направлені на розвиток прозорих взаємовідносин між всіма учасниками ланцюга руху молока від виробника до споживача у післявоєнний період відродження аграрної економіки країни та на задоволення попиту на молоко і формування експортного потенціалу молочного скотарства країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Саблук П. Т., Карич Д. Я., Коваленко Ю. С. Основи організації сільськогосподарського ринку. Київ : ІАЕ УААН, 1997. С.11.
2. Економічна теорія : підручник / [В. П. Якобчук та ін.] ; під заг. ред. В. П. Якобчук. Житомир. нац. агрокол. ун-т. Київ : Ліра-К, 2020. 449 с.
3. Економічна теорія: закономірності, практика та сучасність : підручник / [Е. М. Забарна та ін.] . Одес. нац. політехн. ін-т. Херсон : ОЛДІ-плюс, 2020. 411 с.
4. Соціальна ринкова економіка: основні орієнтири для України / В. Борщевський [та ін.] ; ред. Р. Клапгам. Інститут реформ; Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. Київ : [б.в.], 2003. 120 с.
5. Бурлай Т. В. Соціально-економічна конвергенція: теорія та практика : монографія. Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2019. 363 с.
6. Економічна теорія (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка). Мікроекономіка : навч. посіб. / [Н. П. Мацелюх та ін.]. Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь : Ун-т ДФС Україна, 2018. 297 с.
7. Бойда С. В., Колосінська М. І. Економічна теорія : навч. посіб. Буковин. держ. фінанс.-екон. ун-т; Каф. туризму та екон. теорії. Чернівці : БДФЕУ, 2015. 170 с.
8. Горлачук О. А., Горлачук М. А. Сутнісні ознаки регіонального ціноутворення аграрного ринку: теорія і практичний досвід. Проблеми системного підходу в економіці. 2017. Вип. 4. С. 41–46.
9. Стрішенець М. М., Павлова О. М., Павлов К. В. Інституціональна економічна теорія і розвиток світової економічної науки в умовах глобалізаційних змін. Інтернаука. Міжнародний науковий журнал. Серія : Економічні науки. 2021. № 5(1). С. 91–98.
10. Економікс. Ч. 1: Вступ до економікса. Мікроекономіка. Навчальний посібник / Баула О.В., Вісіна Т.М., Лютак О.М. та ін. Луцьк : Волиньполіграф. 2021. 320 с.

11. Яременко О. Г. Економічна теорія у сучасному дискурсі. Економічна теорія. 2019. № 4. С. 93–111.
12. Крючкова І. В. Економічна теорія та природний закон. Економічна теорія. 2019. № 2. С. 5–28.
13. Лебедева Л. Економічна теорія у дослідженнях ХХІ ст. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2019. № 2. С. 73–85.
14. Лотиш О. Я. Сучасні напрямки розвитку теорії галузевих ринків. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. 2014. Вип. 5(1). С. 36–39.
15. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія ринку: Підручник. Київ : Знання, 2017. 230 с.
16. Фединець Н. І., Миронов Ю. Б., Гонська М. Р. Соціологія ринку Навчальний посібник. Львів : Вид-во ЛКА, 2011. 226 с.
17. Українська Л. О. Державне регулювання національної економіки: структура, методи, сучасні особливості. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2021. № 74. С. 23–29.
18. Ходжаян А. Р. Державне регулювання оптимізації структурно-галузевих пропорцій економіки України. Інтернаука. Міжнародний науковий журнал. Серія : Економічні науки. 2019. № 5. С. 106–120.
19. Борзенко О. О, Бойко О. М. Державне регулювання національною економікою в сучасних реаліях: проблеми та перспективи. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2021. № 4. С. 144–152.
20. Гончаренко О. Державне регулювання та саморегулювання господарської діяльності: пошук балансу. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 3. С. 40–45.
21. Клименко Н. Г. Державне регулювання діяльності недержавних інституцій у контексті забезпечення національної безпеки : монографія. Київ : Вид-во Людмила, 2020. 341 с.

22. Кац О. А. Державне регулювання та контроль розвитку і функціонування соціально-економічних систем різних рівнів. Управління проектами та розвиток виробництва. 2012. № 3. С. 114–117.

23. Чайка Ю. М. Державне регулювання структурних трансформацій економіки України. Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво. 2013. № 1. С. 60–63.

24. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>

25. Рябченко К. М. Продовольчий ринок у зв'язку з новими глобальними тенденціями. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2018. Вип. 31. С. 27–30.

26. Клипач А. Я. Продовольчий ринок України: сучасні виклики та перспективи дослідження. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2011. Вип. 4. С. 143–147.

27. Пухтаєвич Г. О., Постоєнко К. І. Продовольчий ринок України та його роль у продовольчій безпеці. Економіка: теорія та практика. 2014. № 2. С. 57–70.

28. Самойлик Ю. В. Агропродовольчий ринок: розвиток в умовах глобалізаційних викликів економіки : монографія. Полтав. держ. аграр. акад. Полтава : ПДАА, 2018. 494 с.

29. Осташко Т. О., Волощенко Л. Ю., Ленінова Г. В. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ : монографія. НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. Київ : [б. в.], 2010. 208 с.

30. Горлачук М. А. Агропродовольчий ринок в умовах глобалізації: світовий досвід регулювання та інфраструктурно-інституційного розвитку. Інноваційна економіка. 2019. № 5-6. С. 46-55.

31. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки: монографія / О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван,

Б. Й. Пасхавер та ін.; за ред. д-ра екон. наук О. В. Шубравської. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України», 2014. 456 с.

32. Бондаренко Р. І. Сутність категорії «агропродовольчий ринок», його роль та місце в структурі АПК. Економіка та управління АПК. 2015. № 2. С. 55–61.

33. Сухий П. О. Структура, функції та основні чинники формування агропродовольчого ринку. Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. 2010. Вип. 527. С. 101–106.

34. Карасьова Н. А. Світовий агропродовольчий ринок: глобальні та макроекономічні тенденції. Продуктивність агропромислового виробництва. економічні науки. 2014. № 26. С. 10–18.

35. Трокоз Ю. В. Економічна суть, зміст ринку агропродовольчої продукції та практичні рекомендації щодо стимулювання зростання АПК. Економіка та держава. 2017. № 8. С. 99–104.

36. Самойлик, Ю. В., Малиш Я. О., Петрушко К. О. Тенденції та місце агропродовольчого ринку України в глобальному середовищі. Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство / голов. ред. М. М. Палінчак. Ужгород : Гельветика, 2019. Вип. 27, Ч. 2. С.53–62.

37. Березін О. В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 184 с.

38. Комарова І. В. Державне регулювання розвитку аграрного сектору економіки України шляхом бюджетної підтримки сільськогосподарських підприємств. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2013. № 3. С. 115–119.

39. Шульга О. Державне регулювання розвитку аграрного сектору України. Аграрна економіка. 2012. Т. 5, № 3–4. С. 47–56.

40. Красноруцький О. О. Державне регулювання аграрної сфери та динаміка конкурентоспроможності її суб'єктів. Вісник Харківського національного

технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2014. Вип. 150. С. 9–18.

41. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>

42. Хринюк О. С., Дергалюк М. О. Генезис наукової думки щодо поняття «організаційно-економічний механізм». Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2017. № 14. С. 267–274.

43. Матвійчук Л. О. Концептуальні підходи до визначення сутності поняття «господарська діяльність підприємства». Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 12(2). С. 14–18.

44. Статівка А. М. Співвідношення поняття «господарська діяльність» та «виробничо-господарська діяльність» сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. 2014. Вип. 197(2). С. 35–43.

45. Хоменко, І., Волинець, Л., & Горобінська, І. (2023). Організаційно-економічний механізм функціонування і розвитку підприємств. Київський економічний науковий журнал. (1). С. 86–92.

46. Тридід О. М. Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства : монографія. Харків : ХДЕУ, 2002. 364 с.

47. Яремко І. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації потенціалу економічних систем. Галицький економічний вісник. 2010. № 4 (29). С. 116–120.

48. Долгошея Н. О. Організаційно-економічний механізм формування і функціонування агробізнесу. Агросвіт. 2010. № 21. С. 67–72.

49. Волощук В. М., Юдіна К. Є. Іван Петрович Павлов – творець вчення про фізіологію травлення. Історія науки і техніки. 2014. Вип. 5. С. 164–173.

50. Піскун В. І., Ходарев В. Я. Фізико-хімічні властивості молока та його в'язкість. Науково-технічний бюлетень. 2015. № 114. С. 119–124.

51. Кривун М. В. Імперативи формування організаційного механізму ефективного функціонування молокопереробних підприємств. Економіка АПК. 2021. № 11. С. 104–118.
52. Крят В. Молочні кооперативи на теренах України: плюси, мінуси та алгоритм поєднання. Тваринництво України. 2015. № 6. С. 2–3.
53. Павленчик Н. Ф. Теоретичні основи обґрунтування дефініції «ринок сільськогосподарської продукції». Економіка АПК. 2014. № 1. С. 85–92.
54. Павленчик Н. Ф. Ринок сільськогосподарської продукції: методологічні та методичні основи формування і функціонування : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2014. 390 с.
55. Шебаніна О. В., Кормишкін Ю. А. Продовольчий ринок України потребує удосконалення і ефективного розвитку. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2013. № 11. С. 74–81.
56. Шпичак О. М., Боднар О. В. Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні у контексті купівельної спроможності населення. Економіка АПК. 2013. № 6. С. 5–13.
57. Дуда В. П., Говорушко Т. А. Продовольчий ринок молока України, його розвиток та перспективи. Вісник Одеського національного університету. Економіка. 2013. Т. 18, Вип. 1(1). С. 102–105.
58. Даценко Н. М. Продовольчий ринок: маркетинговий аспект. Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. 2012. Вип. 9(1). С. 318–323.
59. Магас Н. В. Теоретичні основи дослідження внутрішнього ринку України в умовах глобалізації національної економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 18. С. 73–76.
60. Лагутін В. Д. Внутрішній ринок споживчих товарів: теорія розвитку і регулювання: монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. 327 с.

61. Розвиток аграрної сфери економіки в умовах децентралізації управління в Україні. Гадзало Я. М. та ін. Нац. акад. аграр. наук України; ННЦ «Інститут аграрної економіки». Київ : Аграрна наука, 2018. 327 с.

62. Саблук П. Т., Кропивко М. Ф., Моголова М. М. Агроекономічні трансформації як вирішальна умова розвитку продовольчої сфери. Продовольчі ресурси. 2015. № 5. С. 136–146.

63. Організаційно-економічні засади функціонування молочного скотарства в умовах воєнного стану в Україні. Шуст О. А., Свиноус І. В., Ібатуллин М. І. та ін. Продовольчі ресурси. 2023. Т. 11, № 20. С. 265–273.

64. Радько В. І., Сало І. А., Ємчик Т. В., Семисал А. В. Економічні аспекти розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві України. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 51–61.

65. Степасюк Л. М., Тітенко З. М. Якість молока в контексті європейських стандартів. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2014. Вип. 200(1). С. 313–318.

66. Фараонов С. Ж. Якість молока в Україні та ЄС: показники та шляхи забезпечення конкурентоспроможності. Проблеми агропромислового комплексу Карпат. 2017. Вип. 25–26. С. 190–194.

67. Поцелуйко М. П., Вдович В. Г., Вінник І. В. Якість молока українського виробника. Стандартизація. Сертифікація. Якість. 2018. № 3. С. 71–74.

68. Лий на перевірку: як працюватиме перша незалежна лабораторія з визначення якості молока. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/lij-na-perevirku-ak-pracuvatime-persa-nezalezna-laboratoria-z-viznacenna-akosti-moloka>.

69. Діброва А. Д., Чан-хі О. С. Внутрішня підтримка виробництва молока в Україні та зарубіжних країнах. Агросвіт. 2012. № 8. С. 37–42.

70. Тивончук С. В., Тивончук Я. О. Світовий ринок молока і молочних продуктів: особливості формування та тенденції розвитку. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. Вип. 2. С. 57–64.

71. Ломовських Л. О. Світовий ринок молока та молокопродукції, сучасні тенденції та перспективи. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2020. № 4(1). С. 334-345.
72. Уряд послабив контроль за цінами на соціально значущі продукти. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/929108.html>.
73. Порядок надання затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16.08.2022 № 918. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2022-%D0%BF#Text>.
74. Українські аграрії почали отримувати кошти за програмою держпідтримки. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1530225>.
75. Поточна ситуація на сировинному ринку України. URL: <https://uadairy.com/olena-bidna-dyректор-z-materialno-tehничного-postachannya-tov-lyustdorf-potochna-sytuacziya-na-syrovynnomu-rynku-ukrayiny/>.
76. Переробників молока поменшало на 40 підприємств. URL: <https://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/pererobnikiv-moloka-pomenshalo-na-40-pidpriyemstv>.
77. Чагаровський Вадим. Більшість переробних підприємств потребує модернізації. URL: <https://uadairy.com/vadym-chagarovskyj-v-ukrayini-potribno-pobuduvaty-shhe-5-molokoperobnyh-pidpryyemstv/>.
78. Задорожна Л. М. Інституціоналізація моніторингу ринку та прогнозування інноваційної діяльності в аграрній сфері. Агросвіт. 2015. № 13. С. 48–52.
79. Шпикуляк О. Г., Воскобійник Ю. П. Ціновий моніторинг у регулюванні аграрного ринку. Економічні науки. Серія : Облік і фінанси. 2009. Вип. 6(1). С. 354–363.
80. Кузоваткін В. О. Ціновий моніторинг аграрного ринку у Житомирській області. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2011. № 2(2). С. 182–192.

81. Ібатуллін М. І., Гривківська О. В., Свиноус Н. І. Формування системи моніторингу продовольчого ринку в контексті державного регулювання продовольчого забезпечення населення країни. *Агросвіт*. 2023. № 3–4. С. 89–96.

82. Ібатуллін М. І., Трусова Н. В., Гривківська О. В. Моніторинг продовольчого ринку: європейський досвід та виклики для України. *Ефективна економіка*. 2023. № 2.

83. Прокопенко Олег. Статистика сільського господарства України – сучасний стан і перспективи розвитку в контексті європейської інтеграції. URL: https://apd-ukraine.de/images/2022/Agrarpolitische_Berichte/23_2022/Bericht_Prokopenko_UA.pdf.

84. Аналітичний відділ. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/analitichnij-viddil>.

85. Ліпич Л., Товстенюк О., Білик І. Моніторинг стану та перспектив розвитку ринку молока й молочних продуктів України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 2. С. 56–63.

86. Багорка М. О., Білоткач І. А. Особливості моніторингу процесів формування попиту й стимулювання збуту на продовольчому ринку. *Агросвіт*. 2009. № 6. С. 5–10.

87. Швиденко М. З. Сучасні інформаційні технології моніторингу і аналізу стану інфраструктури аграрного ринку України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2013. Вип. 181(4). С. 350–359.

88. В Україні планується впровадження дворівневої цифрової трансформації в аграрній сфері. URL: <https://agroelita.info/v-ukraini-planuietsia-vprovadzhennia-dvorivnevoi-tsyfrovoi-transformatsii-v-ahrarniy-sferi/>.

89. Водянка Л. Д., Юрій Т. П. Цифровізація та цифрова платформа в економічному розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2020. № 12. С. 67–73.

90. Свиноус І. В., Ібатуллін М. І., Сіра Ю. В. Організаційні підходи до управління виробничими ризиками молокопереробних підприємств. *Продовольчі ресурси*. 2022. Т. 10, № 19. С. 243–253.
91. Ємцев В. І., Слободянюк Н. М. Відродження ресурсного потенціалу скотарства як фактор розвитку конкурентоспроможності підприємств молокопродуктового підкомплексу АПК України. *Animal science and food technology*. 2021. Т. 12, № 3. С. 36–49.
92. Український ринок: обсяги виробництва молока скорочуються. URL: <http://milkua.info/uk/post/ukrainskij-rinok-obsagi-virobnictva-moloka-skorocuuutsa>.
93. Паска І. М., Гринчук Ю. С., Радько В. І., Ткаченко К. В. Обґрунтування стратегії інноваційноорієнтованого розвитку сільськогосподарських підприємств з виробництва молока. *Економіка та управління АПК*. 2021. № 1. С. 179–190.
94. Артеменко І. С. Теоретико-методичні основи концентрації виробництва на підприємствах агропромислового комплексу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НУ«ОА», 2016. № 1(29). С. 23–28.
95. Радько В. І., Свиноус І. В. Поглиблення спеціалізації та концентрації як чинник інтенсифікації виробництва молока. *Економіка та держава*. 2015. № 12. С. 13–16.
96. Moskalenko A. M, Kolosha V. P. (2020) Concentration as a Factor in the Formation of Economic Efficiency of Milk Production in Agricultural Enterprises. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 5(32). DOI: 10.31435/rsglobal_ijite/30122020/7331.
97. Вплив війни на молочний сектор, нарощення надоїв у МТФ, очікування щодо цін на молочні продукти. Лавренюк Ганна. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/vpliv-vijni-na-molocnij-sektor-narosenna-naDOIv-u-mtf-ocikuvanna-sodo-cin-na-molocni-produkti-ganna-lavrenuk>.
98. Сектор промислового виробництва молока втратив понад 50 тис. корів. Лавренюк Ганна. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/sektor-promislovogo-virobnictva-moloka-vtrativ-ponad-50-tis-koriv-ganna-lavrenuk>.

99. Економічні аспекти розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах : монографія / [О. М. Варченко та ін. ; за ред. О. М. Варченко]. Білоцерків. нац. аграр. ун-т. Біла Церка : БНАУ. 2019. 384 с.
100. Різничук І. Годівля корів за інтенсивної технології виробництва молока. Тваринництво України. 2016. № 6. С. 8–13.
101. Різничук І. Годівля корів при інтенсивній технології виробництва молока. Тваринництво України. 2015. № 11. С. 30–35.
102. Шпичак О. М. Організаційно-економічні проблеми виробництва молока в Україні та їх вирішення. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 24–40.
103. Вплив війни на молочну галузь України: збитки, втрати та виклики в умовах конфлікту. URL: <https://zaborona.com/vplyv-vijny-na-molochnu-galuz-ukrayiny-zbytku-vtraty-ta-vyklyky/>.
104. Огляд збитків та втрат в АПК. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-apk/>.
105. Як війна-2022 змінює ринок молока в Україні. URL: <http://milku.info/uk/post/ak-vijna-2022-zminue-rinok-moloka-v-ukraini>.
106. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.
107. Радько В. І. Організаційно-економічні засади відтворення стада корів у сільськогосподарських підприємствах. Вісник аграрної науки. 2014. № 5. С. 65–69.
108. Ємцев В. І., Слободянюк Н. М. Відродження ресурсного потенціалу скотарства як фактор розвитку конкурентоспроможності підприємств молокопродуктового підкомплексу АПК України. Animal science and food technology. 2021. Т. 12, № 3. С. 36–49.
109. Козак О. А., Козак М. І. Молокопродуктовий підкомплекс у реалізації цілей сталого розвитку. Економіка АПК. 2021. № 8. С. 40–57.

110. Місюк М. В., Заходим М. В. Розвиток ринку молока в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 34–43.
111. Problems of Food Security in Modern Conditions of Ukraine. Mysyuk M., Zakhodym M., Ievstafieva Y., Susharnyk Y., Misko A., Reznik N. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. Vol 29(9s). P. 4606–4613. URL:<http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/17171>.
112. Таких цін на молочні продукти ще не було: експерти розповіли, до чого готуватись українцям. URL: <https://napensii.ua/uk/articles/215969-takyh-czin-na-molochni-produkty-shhe-ne-bulo-eksperty-rozpovily-do-chogo-gotuvatys-ukrayinczyam/>.
113. Factors Shaping Cow’s Milk Production in the EU. Borawski, P.; Pawlewicz, A.; Parzonko, A.; Harper, J.K.; Holden, L. *Sustainability*. 2020. Vol. 12. P. 420. DOI: <https://DOI.org/10.3390/su12010420>.
114. Deregulation and the crisis of dairy markets in Europe: facts for economic interpretation. Pouch T., Trouve A. *Studies in Political Economy*. 2018. Vol. 99 № 2. P. 194–212. DOI: <https://DOI.org/10.1080/07078552.2018.1492216>.
115. The intra-european union trade of milk and dairy products. Borawski P., Dunn J., Harper J., & Pawlewicz A. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*. 2019. Vol. 18, №2. P. 13–23. DOI: <https://DOI.org/10.22630/ASPE.2019.18.2.15>.
116. Споживання молочних продуктів на душу населення в США та в Україні. URL: <https://uacouncil.org/uk/post/spozivanna-molocnih-produktiv-na-dusu-naselenna-v-ssa-ta-v-ukraini>.
117. Зниження ставки податку на додану вартість на молоко і молочні продукти. URL: <http://milku.info/uk/post/znizenna-stavki-podatku-na-dodanu-vartist-na-moloko-i-molocni-produkti>.
118. Чому потрібно обмежити молочні продукти літнім людям. URL: <https://pansionu.com.ua/ua/pochemu-nuzhno-ogranichit-molochnyie-produktyi-rozhilyim>.
119. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо зниження ставки податку на додану вартість

для молока і молочної продукції». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1696784>.

120. Особливості ринку молока в Україні. Виробництво і споживання. URL: <https://koloro.ua/ua/blog/issledovaniya/osobennosti-rynka-moloka-v-ukraine-proizvodstvo-i-potreblenie.html>.

121. Аналітичні дослідження показників продуктивності у галузі тваринництва особистих селянських господарств за 2019 рік (доповнено) / Демчак І. М., Івченко В. М., Микитюк Д. М., Свиноус І. В. та ін. Київ : НДІ «Украгропромпродуктивність», 2020. 98 с.

122. Функціонування ринку молока і молокопродуктів: теорія, зарубіжна та вітчизняна практика: монографія / Шуст О. А., Варченко О. М., Гончарук І. В. та ін.; за ред. О. А. Шуст. Біла Церква : ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2021. 296 с.

123. Реформа молочної галузі: що чекає виробників? URL: <https://debet.com.ua/news/reforma-molochnoyi-haluzi-shcho-chekaye-vyrobnykiv>.

124. Чи зможуть селяни з 1 січня 2020 року здавати домашнє молоко і м'ясо? URL: <https://agropolit.com/blog/358-chi-zmojut-selyani-z-1-sichnya-2020-roku-zdavati-domashnye-moloko-i-myaso>

125. СМПУ: необґрунтоване зростання закупівельних цін на молоко-сировину провокує кризу у молочної галузі. URL: <https://uadairy.com/smpu-neobgruntovane-zrostannya-zakupivelnyh-czin-na-moloko-syrovynu-provokuye-kryzu-u-molochnij-galuzi/>.

126. Кац О. А. Державне регулювання та контроль розвитку і функціонування соціально-економічних систем різних рівнів. Управління проектами та розвиток виробництва. 2012. № 3. С. 114-117.

127. Соркін Б. В. Державне регулювання підприємницької діяльності в ринкових умовах: методи, засоби та цілі. Наукові праці МАУП. 2013. Вип. 1. С. 85–88.

128. Божидарнік Т. В. Державне регулювання національного ринку молока: вимога часу та обов'язкова умова. Агросвіт. 2011. № 21. С. 37–42.

129. Семенда Д. К. Семенда О. Вс., Семенда О. В. Державна підтримка у відновленні галузі молочного скотарства. Молодий вчений. 2018. № 3(1). С. 377–380.

130. Власюк Ю. О., Педченко Г. П. Державна підтримка молочного скотарства: стан і перспективи. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2015. № 1. С. 29–33.

131. Економічний механізм функціонування аграрного ринку України в сучасних умовах / [Ю. О. Лупенко та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук І. А. Сало. ННЦ «Інститут аграрної економіки». Київ : ІАЕ, 2023. 183 с.

132. Чергові зміни до податкового кодексу України щодо окупованих територій та територій бойових дій та до інших законів. URL: <https://agro-pro.com.ua/news/cergovi-zmini-do-podatkovogo-kodeksu-ukraini-sodo-okupovanih-teritorij-ta-teritorij-bojovih-dij-ta-do-insih-zakoniv>.

133. Ринок молока. URL: <https://regulation.gov.ua/dialogue/silskohospodarstvo/48-rinok-moloka>.

134. Аналітичні дослідження показників продуктивності у галузі тваринництва особистих селянських господарств за 2018 рік : допов. : наук.-аналіт. зб. / І. М. Демчак та ін. Київ : НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2019. 65 с.

135. Зелена книга «Регулювання ринку молока». URL: https://cdn.regulation.gov.ua/0b/88/4a/e7/regulation.gov.ua_%D0%97%D0%9A%20%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D1%83%20%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%B0%20fin.pdf.

136. Українське село: вимирання чи еволюція. URL: <https://tyzhden.ua/ukrainske-selo-vymyran-nya-chy-evoliutsiia/>.

137. Вимоги до обігу молока уніфіковано з урахуванням гнучких підходів до дрібнотоварних господарств. URL: <https://minagro.gov.ua/news/vimogi-do-obigu-moloka-unifikovano-z-urahuvannyam-gnuchkih-pidhodiv-do-dribnotovarnih-gospodarstv>.

138. Дуда В. П., Говорушко Т. А. Продовольчий ринок молока України, його розвиток та перспективи. Вісник Одеського національного університету. Економіка. 2013. Т. 18, Вип. 1(1). С. 102–105.
139. Тивончук С. В., Тивончук Я. О. Світовий ринок молока і молочних продуктів: особливості формування та тенденції розвитку. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. Вип. 2. С. 57–64.
140. Рибак Я. Я. Рівень розвитку молочарських кооперативів в Україні. Ринок молока. Формування ринкових відносин в Україні. 2017. № 6. С. 54–61.
141. Тарасов Д. А. Молочарські кооперативи як фактор підвищення ефективності дрібного товарного виробництва. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 14. С. 95–97.
142. Онопрійчук Д. О., Червен І. І. Розвиток молочарських кооперативів у світі. *Modern Economics*. 2023. № 39(2023). С. 125–130. DOI: [https://DOI.org/10.31521/modecon.V39\(2023\)-19](https://DOI.org/10.31521/modecon.V39(2023)-19).
143. Лаврук В. В., Славіна Н. А., Лаврук О. С. Управління розвитком сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів: проблеми та перспективи. *Агросвіт*. 2022. № 9–10. С. 36–43. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9-10.36.
144. Мирошниченко А. В. Кооперація в контексті публічного управління: методологічний аспект. Теорія та практика державного управління. 2021. Вип. 1. С. 55–61.
145. Матковський П. Є., Шеленко Д. І., Левандівський О. Т. Кооперація сільськогосподарських підприємств на основі їх земельного та інноваційно-інвестиційного ресурсного потенціалу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2023. Вип. 2. С. 37–40.
146. Гнатишин Л. Б., Прокопишин О. С., Бутов А. М. Кооперація як чинник формування стратегічного потенціалу суб'єктів агробізнесу. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Т. 5, № 2. С. 16–24.

147. Онегіна В. М., Антощенкова В. В., Кравченко Ю. М. Кооперація, як основа забезпечення інноваційного розвитку та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств України. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2020. № 4(2). С. 79–90.

148. Шуляр А. Л. Господарсько-біологічні особливості корів українських чорно-рябої і червоно-рябої молочних порід. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2013. Вип. 1 (35), Т. 2. С. 331–342.

149. Лисецька Ю. М. Племінна справа як елемент виробничої інфраструктури сільськогосподарського виробництва. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Ґжицького. 2011. Т. 13, № 1(2). С. 31–35.

150. Кулаєць М. М., Пабат В. О., Бабієнко М. Ф. Найважливіша складова продовольчої безпеки – кооперація на селі. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2014. Вип. 200(2). С. 161–167.

151. Небрат В. В., Дідківська Л. В. Сільськогосподарська кооперація в Україні та фінансові механізми її державної підтримки в контексті зарубіжного досвіду. Агросвіт. 2010. № 16. С. 8–16.

152. Про сільськогосподарську кооперацію. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>.

153. Коваленко О. В. Національний та глобальний ринок м'ясо-молочної продукції: зміни тенденцій та перспективи розвитку в умовах пандемії. Продовольчі ресурси. 2021. Т. 9, № 17. С. 204–218.

154. Капась О. М. Актуальні проблеми розвитку молокопродуктового підкомплексу України. Економіка АПК. 2013. № 9. С. 92–97.

155. Божидарнік Т. В. Інституціональні та економічні передумови формування сучасних підприємницьких структур у молокопродуктовому підкомплексі. Економічні науки. Серія. : Економіка та менеджмент. 2013. Вип. 10. С. 5–18.

156. Польовий Л. В., Яремчук О. С., Романенко Т. Д. Вільна і фіксована годівля вибракуваних корів з одночасним підсисом телят та подальшою відгодівлею як технологічний прийом збільшення виробництва яловичини. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Ѓжицького. 2013. Т. 15, № 3(3). С. 165–170.

157. Паска І. М., Гринчук Ю. С., Радько В. І., Ткаченко К. В. Обґрунтування стратегії інноваційноорієнтованого розвитку сільськогосподарських підприємств з виробництва молока. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 179–190.

158. Іванів С. І. Вплив інвестицій на ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарськими підприємствами. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2021. Вип. 17(1). С. 115–127.

159. Молочне скотарство може стати каталізатором розвитку суміжних галузей. URL: <https://agroportal.ua/blogs/molochne-skotarstvo-mozhe-stati-katalizatorom-rozvitku-sumizhnih-galuzey>.

160. Єфремова І. І., Ломакіна І. Ю. Становлення та розвиток саморегулювання сільського господарства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2018. Вип. 52(1). С. 157–160.

161. Тарасенко А. В. Державне регулювання та саморегулювання інфраструктурного забезпечення продовольчого ринку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2015. Вип. 5. С. 163–166.

162. Шестерняк М. М. Статистика в Україні: основні етапи розвитку, стан, тенденції та перспективи. Бізнес-навігатор. 2019. Вип. 4. С. 150–157.

163. Всесвітній день шкільного молока: міжнародна ініціатива, що стає все більш актуальною для України. URL: <https://znaimo.gov.ua/vsesvitniy-den-shkilnoho-moloka-mizhnarodna-initsiatyva-shcho-staie-vse-bilsh-aktualnoiu-dlia-ukrainy>.

164. З 1 січня 2021 року діє новий санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://www.protedu.org/z-1-sichnia-2021-roku-diie-novyi-sanitarnyi-rehlament-dlia-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity>.

165. Присяжнюк Н. М. Слободенюк О. І. Свиноус Н. І. Інноваційні підходи виробництва органічного молока в Україні в контексті продовольчого забезпечення населення України. Причорноморські економічні студії. 2022. Вип. 76. С. 117–122.

166. Світовий ринок органічних молочних продуктів досягне 28 млрд доларів США до 2023 року. URL: <http://milku.info/uk/post/svitovij-rinok-organicnih-molocnih-produktiv-dosagne-28-mlrd-dolariv-ssa-do-2023-roku>.

167. Литвинов А. І. Органічна продукція: проблеми ринку і перспективи для виробників. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2017. № 1. С. 78–89.

168. Забезпечення якості та безпечності молока й молочних продуктів у Швейцарії малим та середнім бізнесом: важливі уроки для України. URL: <https://qftp.org/wp-content/uploads/2020/12/zabezpechennia-iakosti-ta-bezpechnosti-moloka-j-molochnykh-produktiv-u-shvejtsarii-malym-ta-serednim-biznesom-vazhlyvi-uroky-dlia-ukrainy-1.11.2020.pdf>.

169. Скрипчук П. М., Судук О. Ю. Моделі та механізми геоуправління аграрними підприємствами : монографія. Рівне : НУВГП 2020. 319 с.

170. Через війну в Україні забруднені понад 5 млн гектар сільськогосподарських земель. Гайду. URL: <https://nikvesti.com/ua/news/public/265832>.

171. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, зросла до майже \$138 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosla-do-mayzhe-138-mlrd/>.

172. Реалізація врожаю в умовах війни: випробування на міцність для українських аграріїв. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/topic/1530854>.

173. Аналітичні дослідження показників продуктивності у галузі тваринництва особистих селянських господарств за 2018 рік : допов. : [наук.-аналіт. зб.] / І. М. Демчак та ін. Укр. НДІ продуктивності агропром. комплексу. Київ : НДІ «Украгропромпродуктивність», 2019. 65 с. : Бібліогр.: с. 65.

174. Формування ринку органічної продукції в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія / Т. А. Кунділовська, Н. М. Зеленянська,

В. Г. Захарчук та ін. ; за заг. ред. Т. А. Кунділовської. Одеса : Астропринт, 2019. 128 с.

175. Жибак М. М., Христенко Г. М. (2019). Світовий ринок органічної продукції: сучасний стан та перспективи розвитку. Економічний форум. 2019. 1(3) С. 3–8.

176. Органічне тваринництво. URL: <https://organni.com/organic-animal-keeping/>.

177. Тіхонова Н. О., Межинська-Бруй О. Ю. Органічна продукція: переваги і недоліки. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2014. Т. 20, № 5. С. 98–104.

ДОДАТКИ

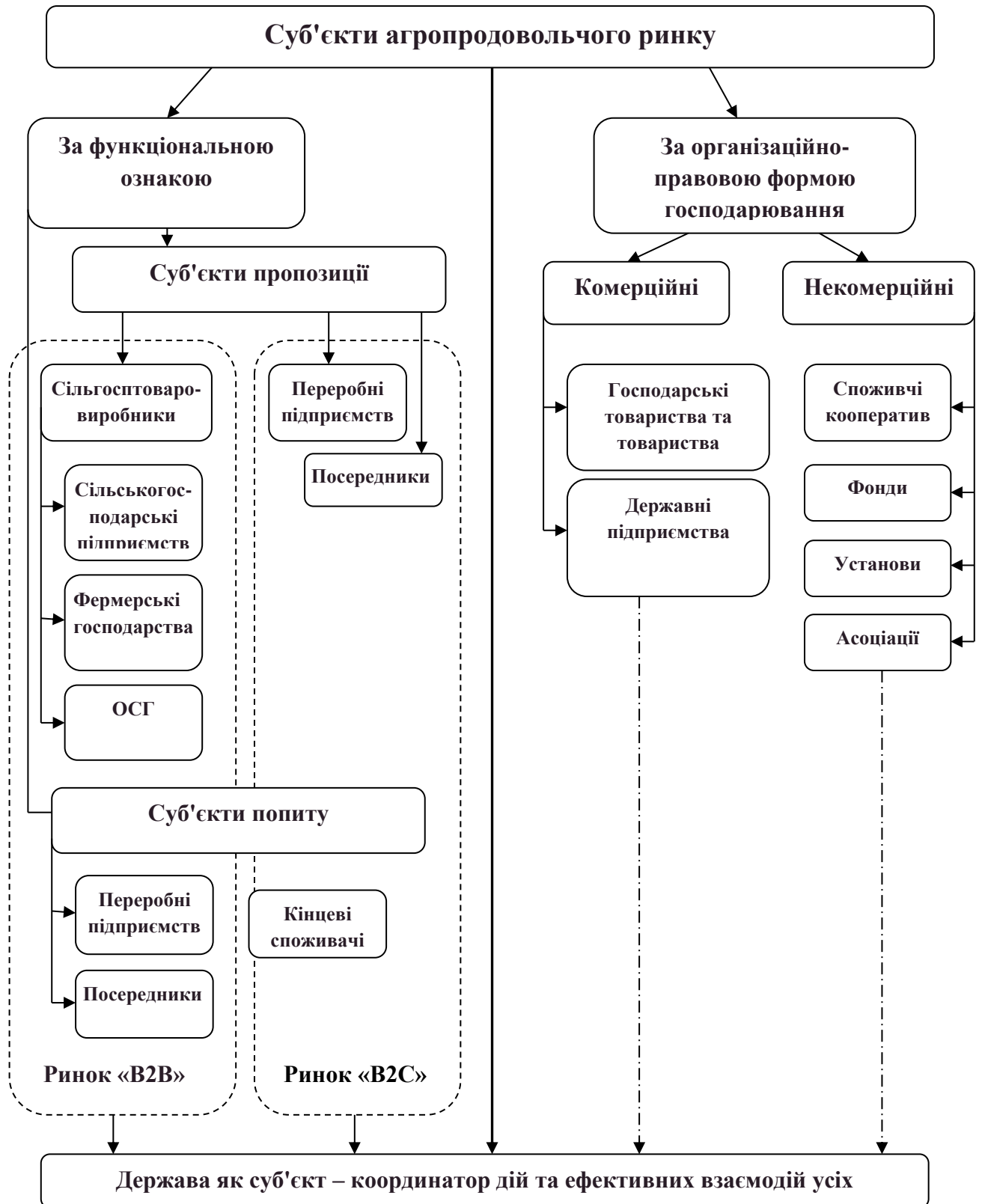
Додаток А

Порівняльний аналіз трактувань поняття «ринок»

Критерій порівняння	Інституційна теорія	Теорія галузевих ринків	Теорія організацій
Об'єкт	Інститути ринку	Організація окремих ринків та галузей.	Організаційний досвід
Суб'єкт	Контракти	Галузь	Підприємства однієї галузі, що відрізняються обсягом та структурою капіталу
Визначення ринку	Набір соціальних інститутів	Сукупність продавців взаємозамінних продуктів	Ланцюг послідовних актів обміну товарами
Методи аналізу	Складання інституційної карти, аналіз структури інститутів	Аналіз рівня концентрації ринку, ринкової сили учасників, конкурентний аналіз	Аналіз владної асиметрії
Механізми координації	Інституційний	Ринковий	Фірми чи мережі
Вивчення проблеми конкуренції	Конкуренція виникає через сформовані інституційні стимули та обмеження	Заперечує існування досконалої конкуренції та виділяє п'ять типів ринкових структур	Конкуренція – це природний відбір, підтримка соціальних контактів, встановлення узгодженого порядку, відтворення владної ієрархії та символічна боротьба

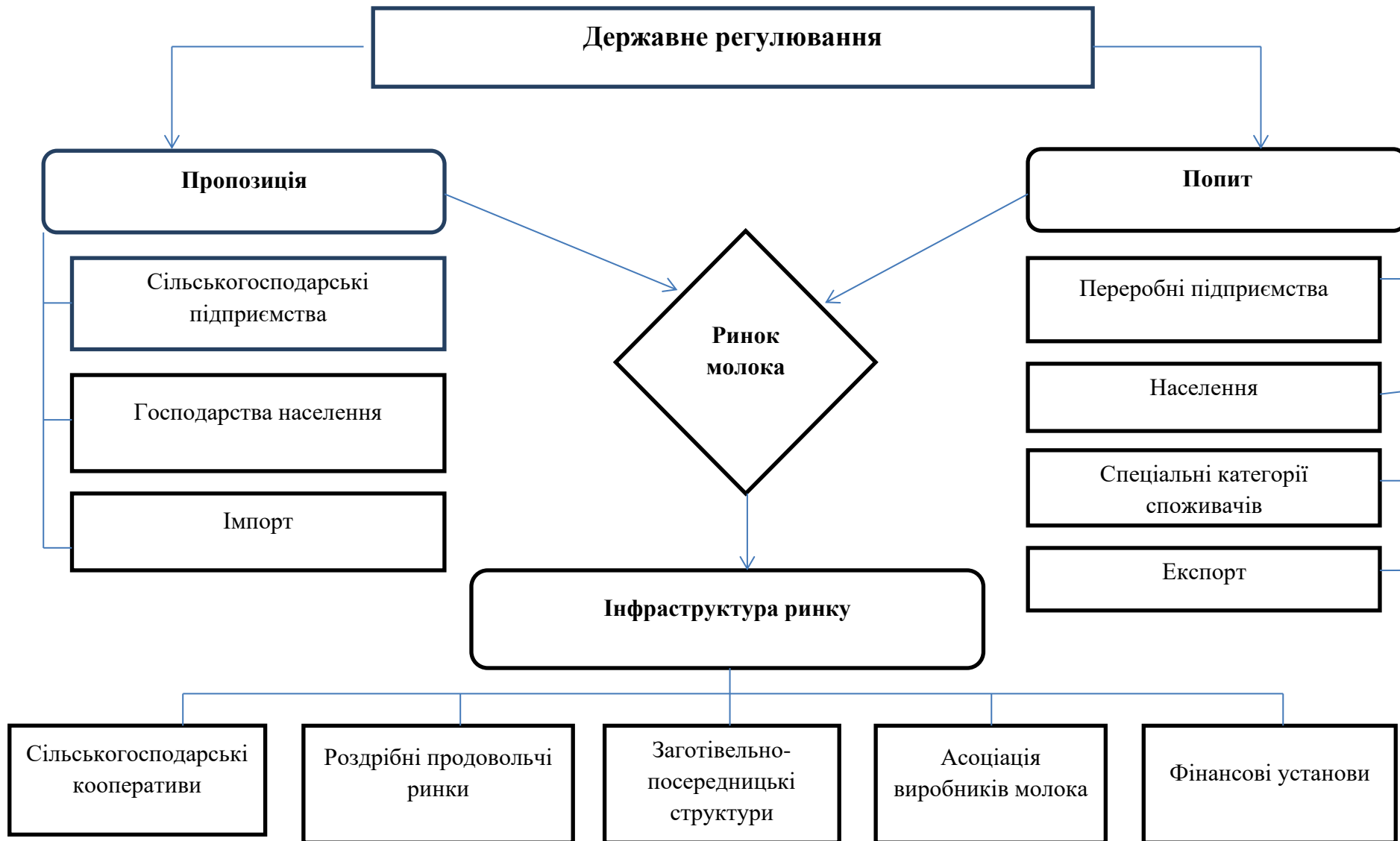
Джерело: сформовано автором.

Додаток Б

Типологізація суб'єктів агропродовольчого ринку

Джерело: власна розробка автора.

Схема функціонування організаційно-економічного механізму ринку молока

Джерело: розробка автора.

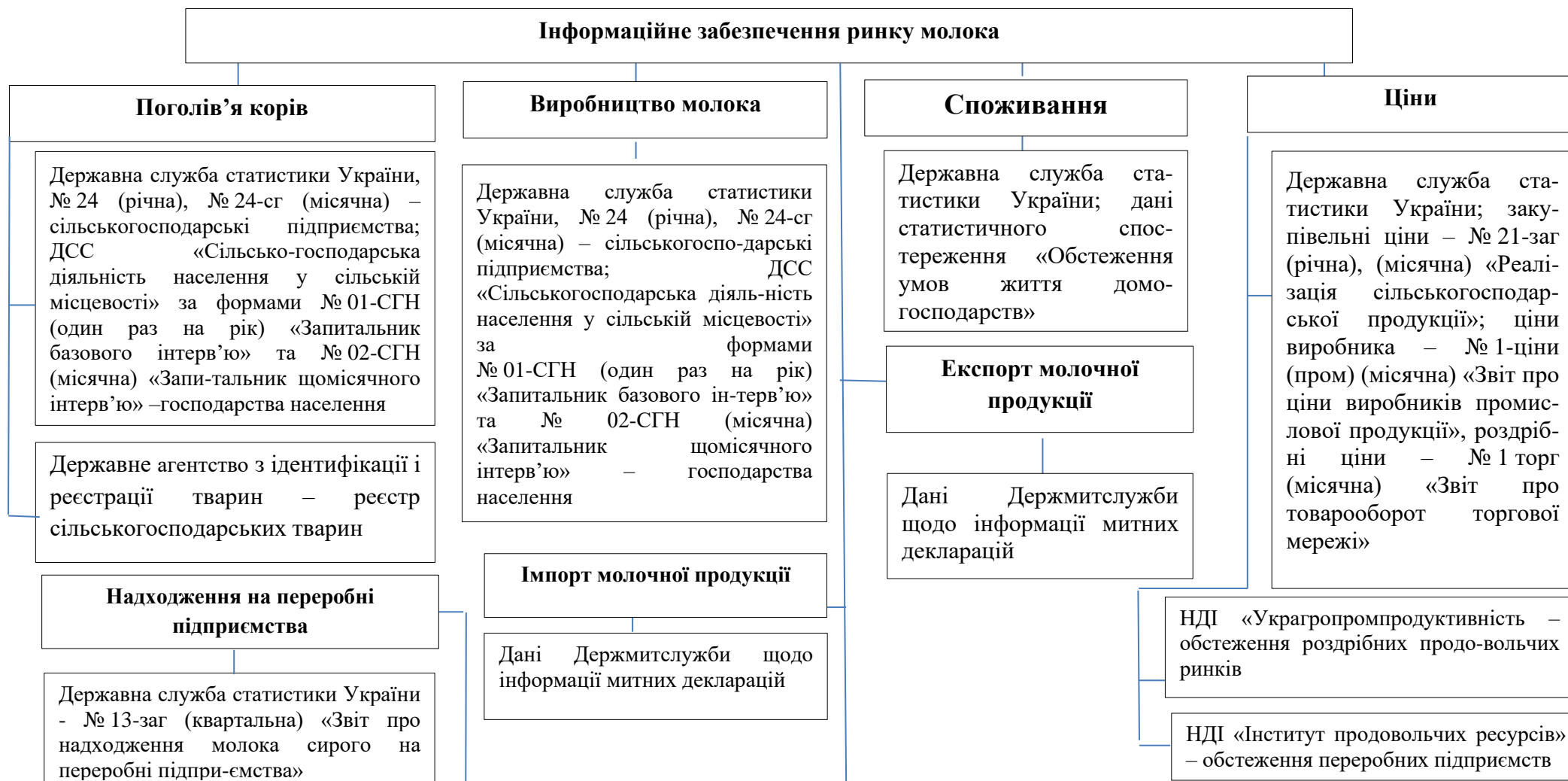
Додаток Д.1

Державні органи контролю і нагляду за якістю та безпекою продукції

Країна	Державні органи	Функції
Бельгія	Федеральна громадська служба охорони здоров'я, безпеки харчового ланцюга та екології (FPS)	Розробка політики, законодавства та стандартів у галузі безпеки продукції.
	Федеральне агентство безпеки харчового ланцюга (Federal Agency for Safety of Food Chain - FASFC)	Контроль і підтвердження дотримання законодавства та стандартів усіма суб'єктами харчового ланцюга; контроль сировини і продукції на всіх етапах виробництва та реалізації; наукові консультації щодо ризиків та безпеки їжі.
Франція	Міністерство сільського господарства та рибальства (Ministry of Agriculture and Fishing)	Розробка та оцінка виконання вимог регламентуючих систем, спрямованих на захист тварин і забезпечення якості продукції тваринного походження; контроль гігієни виробництва продукції протягом усього харчового ланцюга.
	Міністерство охорони здоров'я та солідарності (Minister of Health and Solidarity)	Моніторинг якості продуктів тваринного походження на всіх етапах харчового ланцюга; керівництво роботою органів (відомств) у сфері забезпечення санітарної безпеки продукції.
	Міністерство економіки, фінансів та промисловості (Minister for the Economy, Industry and Employment)	Вибіркові контрольні перевірки продукції та суб'єктів господарювання; розробка цільових планів спостережень; забезпечення лояльності взаємовідносин між учасниками харчового ланцюга.
Англія	Британське агентство харчових стандартів (UK Food Standards Agency)	Розробка політики, законодавства і стандартів на сировину та харчові продукти протягом усього харчового ланцюга.
Ірландія	Ірландська служба безпеки харчових продуктів (FSAI - Food Safety Authority of Ireland)	Регулювання (розробка нормативів, контроль їх виконання тощо) у сфері безпеки харчових продуктів; відповідальність за розробку та реалізацію національної програми безпеки харчових продуктів.

Джерело: складено на основі [66]–[67].

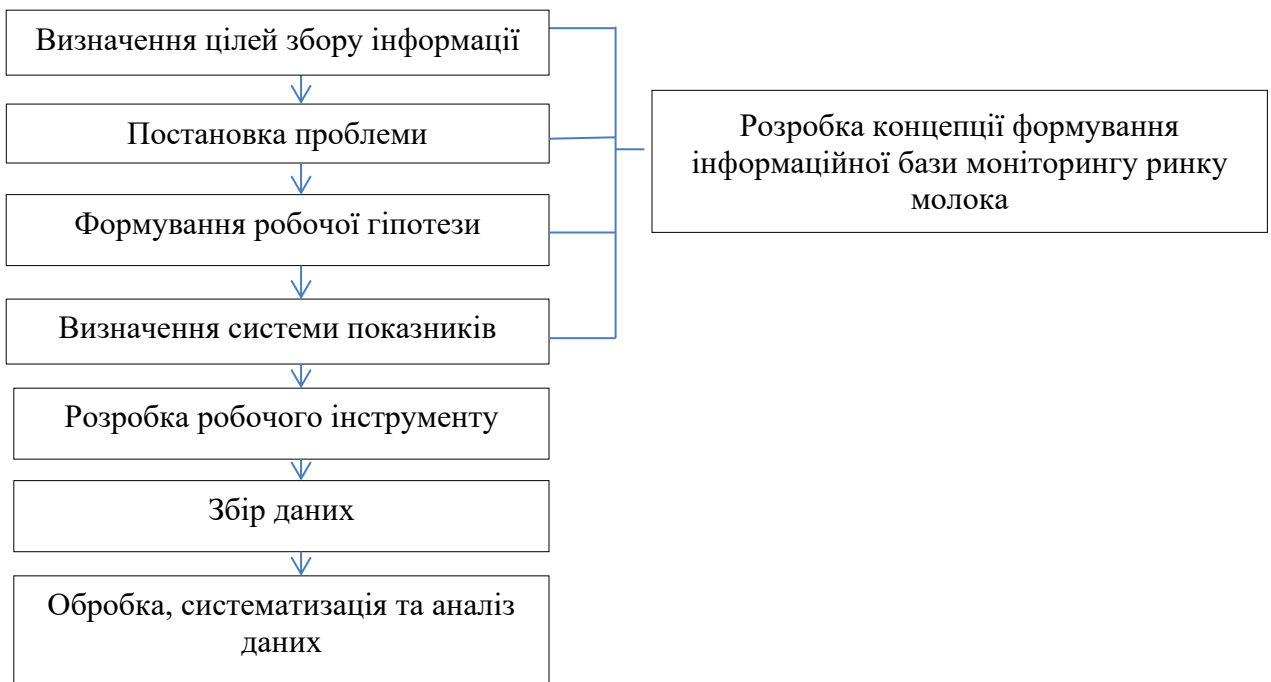
Додаток Д.2

Схема інформаційно-аналітичного забезпечення дослідження ринку молока в Україні

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Д.3

**Схема формування, аналіз та оцінка інформаційної бази дослідження
ринку молока**

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Ж.1

**Розподіл сільських домогосподарств за поголів'ям утримуваних корів
за 2017 – 2021 рр.**

Показник	Рік					2021 р., %, до	
	2017	2018	2019	2020	2021	2017 р.	2020 р.
1	0,72	0,73	0,66	0,55	0,50	-0,22	-0,05
2	0,19	0,20	0,16	0,12	0,11	-0,08	-0,01
3	0,03	0,05	0,03	0,02	0,02	-0,01	0
4 і більше	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	-0,01	0
Усього домогосподарств, які утримують корів	0,96	0,99	0,86	0,7	0,64	-0,32	-0,06
Усього домогосподарств, які не утримують корів	3,14	3,11	3,24	3,39	3,46	0,32	0,07

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток Ж.2

**Групування споживання основних видів молокопродуктів із загальними доходами на одну особу за 2021 р.,
грн на місяць**

Показник	Усі домогосподарства			Міські домогосподарства			Сільські домогосподарства		
	молоко та молочні продукти	у т.ч. масло та сир	із них масло	молоко та молочні продукти	у т.ч. масло та сир	із них масло	молоко та молочні продукти	у т.ч. масло та сир	із них масло
До 3000	156,2	105,4	2,8	162,4	103,7	3,0	150,7	106,8	2,5
3001-3500	204,4	140,1	3,4	201,4	135,3	3,5	207,6	145,3	3,4
3501-4000	216,6	143,6	3,8	214,9	141,4	3,8	218,8	146,4	3,7
4001-4500	239,6	164,4	3,8	244,0	161,2	4,2	233,9	168,4	3,4
4501-5000	247,4	165,5	4,2	254,2	165,5	4,4	239,6	165,5	3,9
5001-5500	261,1	174,6	4,4	253,9	165,3	4,5	271,5	188,1	4,3
5501-6000	266,5	178,9	4,4	251,0	164,4	4,2	287,6	198,8	4,6
6001-7000	284,0	187,4	4,7	282,2	183,2	4,8	286,4	193,0	4,6
7001-8000	297,8	202,2	4,8	299,0	196,2	5,0	296,0	210,7	4,4
8001-10000	332,8	217,1	5,6	331,2	215,2	5,5	335,7	220,7	5,7
Понад 10000	383,9	259,3	5,9	366,8	247,7	5,6	430,5	291,1	6,7
Усього	250,0	167,8	4,2	254,2	166,9	4,3	244,6	169,0	3,9

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток Ж.3

Динаміка кількості великих, середніх, малих та мікро-молокопереробних підприємств

Рік	Усього, од.	У тому числі							
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		із них мікро-підприємства	
		од.	до загальної кількості діючих підприємств, %	од.	до загальної кількості діючих підприємств, %	од.	до загальної кількості діючих підприємств, %	од.	до загальної кількості діючих підприємств, %
2010	449	10	2,2	186	41,4	253	56,4	186	41,4
2011	441	20	4,5	161	36,5	260	59,0	193	43,8
2012	417	22	5,3	150	36,0	245	58,7	166	39,8
2013	467	24	5,1	134	28,7	309	66,2	226	48,4
2014	401	9	2,2	133	33,2	259	64,6	188	46,9
2015	392	8	2,0	129	32,9	255	65,1	188	48,0
2016	355	6	1,7	130	36,6	219	61,7	155	43,7
2017	380	10	2,6	130	34,2	240	63,2	169	44,5
2018	401	10	2,5	128	31,9	263	65,6	191	47,6
2019	412	12	2,9	127	30,8	273	66,3	192	46,6
2020	394	11	2,8	118	29,9	265	67,3	192	48,7
2021	416	14	3,4	109	26,2	293	70,4	213	51,2
2022	328	11	3,3	96	29,3	221	67,4	147	44,8
2022 р., % до:									
2010 р.	73,1	110,0	1,1 в.п.	51,6	-11,8 в.п.	87,4	11 в.п.	79,0	3,4 в.п.
2021 р.	78,8	78,6	-0,1 в.п.	88,1	3 в.п.	75,4	-3 в.п.	69,0	-6,5 в.п.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток К.1

Динаміка закупівлі молкосировини переробними підприємствами

Показник	Рік					2022 р., %, до	
	2018	2019	2020	2021	2022	2018 р.	2021 р.
Куплено – всього, тис. т	3808,5	3461,5	3289,1	3031,9	2657,4	69,8	87,6
У т.ч. сільсько- господарські підприємства	2719,9	2610,4	2556	2477,9	2304,5	84,7	93,0
Від усього, %	71,4	75,4	77,7	81,7	86,7	15,3 в.п.	5 в.п.
Господарства населення	1088,6	851,1	733,1	554	352,9	32,4	63,7
Від усього, %	28,6	24,6	22,3	18,3	13,3	-15,3 в.п.	-5 в.п.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток К.2

Динаміка експорту основних видів молочної продукції, т

Показник	Рік					2022 р., %, до	
	2018	2019	2020	2021	2022	2018 р.	2021 р.
Із вмістом жирів не більш як 1 мас.%	666	853	293	336	230	34,5	68,5
Молоко і вершки не згущені понад 1 мас. %, але не більш як 6 мас. %	18390	23261	17511	13800	28235	153,5	204,6
Молоко і вершки не згущені 6-10 мас. %	183	234	241	246	281	153,6	114,2
Молоко і вершки не згущені понад 10 мас. %	1577	858	596	540	605	38,4	112,0
Молоко і вершки незгущені, всього	20815	25206	18642	14922	29350	141,0	196,7
СЗМ	23340	19635	16218	13185	21107	90,4	160,1
СНМ	4131	8669	2605	2974	2496	60,4	83,9
Молоко та вершки, згущені	7978	7146	7467	4888	2953	37,0	60,4
Молоко згущене, всього	35550	35805	27417	22426	26696	75,1	119,0
Свіжий сир (без визрівання)	1503	1262	1421	1820	1285	85,5	70,6
Сири терті або в порошку	2	1	0	0	0	0,0	-
Сири плавлені	468	449	415	556	257	54,9	46,2
Блакитні сири	1	0	0	0	0	0,0	-
Інші сири (витримані, тверді)	6370	5479	4522	4547	7446	116,9	163,8
Сири, всього	8343	7191	6358	6924	8989	107,7	129,8

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток Л.1

Розподіл очікуваного прибутку між членами сільськогосподарського виробничого кооперативу із запланованого обсягу переробки 10 тис. т на рік

Закупівельна ціна, грн/кг	Очікуваний прибуток членів кооперативу, тис. грн					
	при a=0,5		при a=0,6		при a=0,7	
	Переробне підприємство	Сільгосп-підприємство	Переробне підприємство	Сільгосп-підприємство	Переробне підприємство	Сільгосп-підприємство
10,00	23,8	10,0	28,5	8,0	33,3	6,0
10,20	22,8	11,0	27,4	8,8	31,9	6,6
11,20	18,1	16,0	21,7	12,8	25,3	9,6
12,20	13,3	21,0	16,0	16,8	18,6	12,6
13,20	8,6	26,0	10,3	20,8	12,0	15,6
14,20	3,8	31,0	4,6	24,8	5,3	18,6
15,20	-1,0	36,0	-1,1	28,8	-1,3	21,6

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Л.2

Розподіл очікуваного прибутку між членами сільськогосподарського виробничого кооперативу із запланованого обсягу переробки 15 тис. т на рік

Закупівельна ціна, грн/кг	Очікуваний прибуток членів кооперативу, тис. грн					
	при a=0,5		при a=0,6		при a=0,7	
	Переробне підприємство	Сільгосп-підприємство	Переробне підприємство	Сільгосп-підприємство	Переробне підприємство	Сільгосп-підприємство
10,00	36,3	15,0	43,5	12,0	50,8	9,0
10,20	34,8	16,5	41,8	13,2	48,7	9,9
11,20	27,6	24,0	33,1	19,2	38,6	14,4
12,20	20,3	31,5	24,4	25,2	28,4	18,9
13,20	13,1	39,0	15,7	31,2	18,3	23,4
14,20	5,8	46,5	7,0	37,2	8,1	27,9
15,20	-1,4	54,0	-1,7	43,2	-2,0	32,4

Джерело: власна розробка автора.

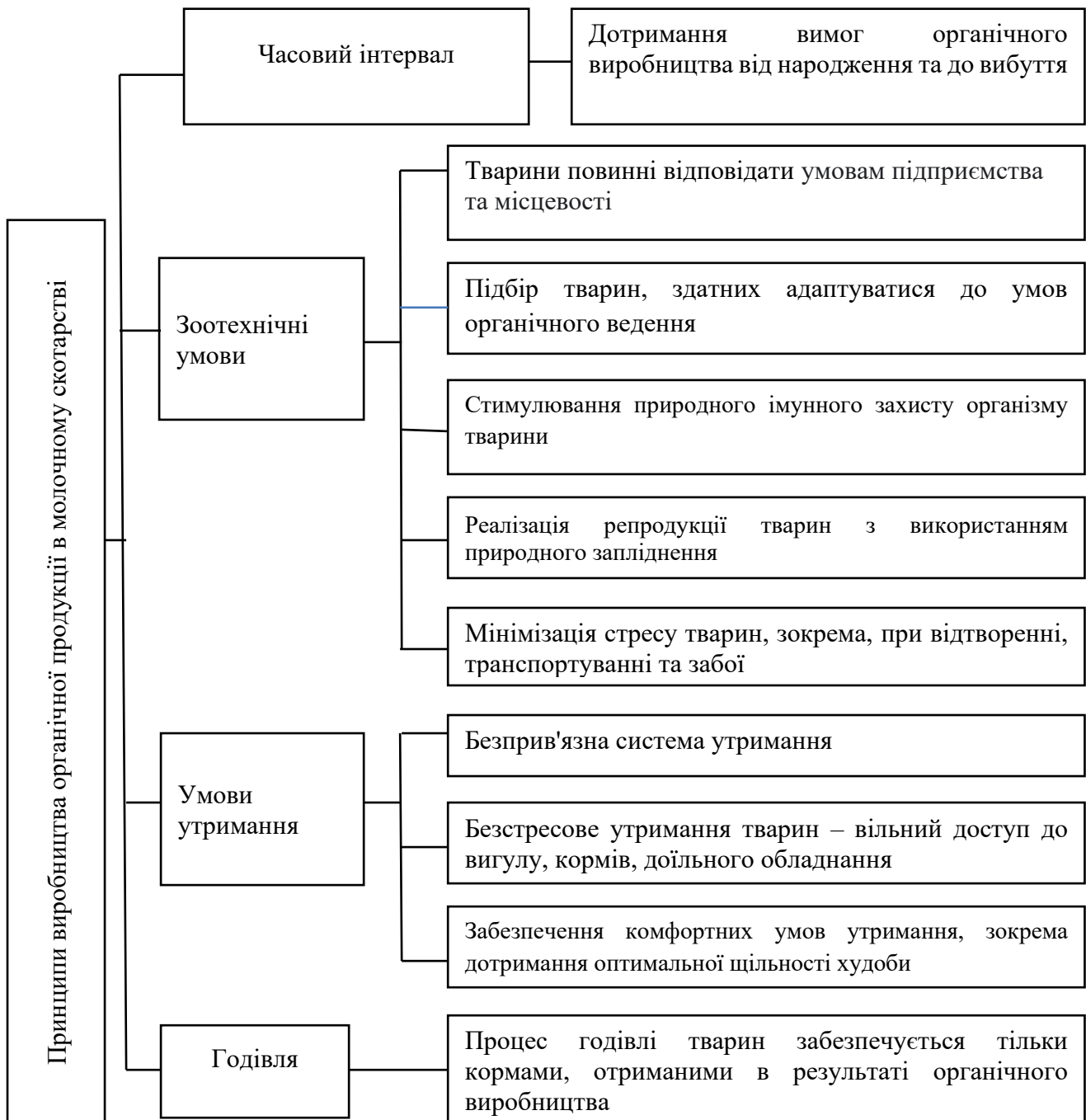
Додаток М.1

Алгоритм обґрунтування напрямів підвищення ефективності функціонування молочного скотарства

Завдання етапів	Методика реалізації
Концептуальний блок	
Етап 1. Обґрунтування стратегічних завдань та заходів щодо забезпечення підвищення ефективності функціонування молочного скотарства	Стратегічна мета екологічно безпечного сільського господарства та його інтелектуалізація на основі зниження ресурсомісткості, нарощування обсягів випуску та експорту продукції з високою доданою вартістю.
Аналітичний блок	
Етап 2. Комплексна оцінка факторів та умов, що визначають ефективність молочного скотарства	Зовнішні умови та визначальні чинники функціонування молочного скотарства. Стан та особливості розвитку молочного скотарства в сільсько-господарських підприємствах.
Етап 3. Економічний аналіз розвитку молочного скотарства з урахуванням їх особливостей та цільових критеріїв	Стратегічний аналіз умов внутрішнього середовища функціонування. Стратегічний аналіз зовнішніх можливостей, ризиків та загроз функціонування молочного скотарства за рівнями. Розробка стратегічних напрямів розвитку молочного скотарства. Критерії та індикатори економічного аналізу розвитку галузі за рівнями оцінки з обґрунтуванням порогових значень ключових індикаторів.
Блок вироблення рекомендацій	
Етап 4. Розробка варіантного прогнозу розвитку молочного скотарства	Прогнози з урахуванням проведеного аналізу стану галузей молочного скотарства, встановлених тенденцій розвитку, оцінки загальної економічної ситуації у країні, виявлених проблем, резервів і перспективних напрямів сталого їх функціонування.
Етап 5. Визначення основних напрямів та заходів щодо підвищення ефективності функціонування молочного скотарства на інноваційній основі	Національна програма розвитку молочного скотарства.
Етап 6. Моніторинг стану молочного скотарства	Коригування цілей та завдань з урахуванням модернізації та інноваційного розвитку молочного скотарства.

Джерело: власна розробка автора.

Додаток М.2

Принципи виробництва продукції органічного молочного скотарства

Джерело: власна розробка автора.

Національна Асоціація
молочників України
«УКРМОЛПРОМ»

National Association
of milk producers of Ukraine
«UKRMOLPROM»

01001, Київ-1, вул. Бориса Гринченка 1, Україна;
Тел:(tel: (+38) 0503537044; www.ukrmolprom.org.ua; e-mail: ukrmolprom@gmail.com

02.04.2024р. № 47-1/04

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Семисал Анни Вікторівни
«Організаційно-економічний механізм формування
та функціонування ринку молока»

Результати дисертаційного дослідження Семисал Анни Вікторівни було обговорено на нараді учасників Національної Асоціації молочників України щодо стратегічних напрямів розвитку молочного скотарства, зокрема корпоративного сектору в післявоєнний період відродження аграрної економіки.

Учасники Асоціації відзначили, що практичні рекомендації з розвитку племінного молочного скотарства, як основи розвитку вітчизняної молочної галузі, заслуговують на практичне впровадження для використання суб'єктами господарської діяльності в сфері аграрного бізнесу.

Взято до уваги пропозиції Семисал А. В. щодо запровадження системи державного фінансування виробників молока, яку має бути відображено в програмах підтримки сільського господарства на рівні держави та областей.

Голова правління

В.М.БОНДАРЕНКО

Асоціація українських виробників «МОРОЗИВО І ЗАМОРОЖЕНІ ПРОДУКТИ»

Україна, 02090, м. Київ,
вул.Новаторів,9,оф.А-1
www.a.u.v.m.com.ua

Тел.: +38(044) 240-70-00
Моб.: +38(050) 462-70-00
E-mail:a.u.v.m@auvm.com.ua

АТ «Укресімбанк», м. Київ
Р/р 26009000023502 МФО 322313
Ідентифікаційний код 31748658

08.03.2024 № 70/03-24

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
за темою «Організаційно-економічний механізм формування
та функціонування ринку молока»

Семисал Анни Вікторівни

Практичні рекомендації щодо розвитку молочного скотарства України, зокрема в сільськогосподарських підприємствах у післявоєнний період відродження аграрного сектору, було розглянуто на загальних зборах Асоціації українських виробників «Морозиво і заморожені продукти». Заслужують на увагу напрями Стратегії розвитку молочної галузі, що передбачає розвиток всіх її основних складників: племінного молочного скотарства, виробництва та перероблення молока, торгівлі.

Варті уваги пропозиції дисертанта щодо удосконалення партнерських взаємозв'язків на всіх етапах руху молока від виробника до кінцевого споживача через прийняття проекту Закону України «Про торгівлю», який, на нашу думку, забезпечить паритетність розвитку всіх учасників агропродовольчого ланцюга.

Президент
Асоціації українських виробників
«Морозиво і заморожені продукти»

В. Бартковський

Бартковський І.І.

*

УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 09117, пл. Соборна 8/1, м. Біла Церква, Київська обл., Україна, тел./факс (04563) 5-12-88 e-mail: bnau-rectorat@btsau.edu.ua

21.04.2024 № 51

Довідка

про впровадження в навчальний процес результатів наукового дослідження аспірантки Білоцерківського національного аграрного університету Семисал Анни Вікторівни на тему «Організаційно-економічний механізм формування та функціонування ринку молока»

У процесі виконання дисертаційного дослідження аспірантка Семисал Анна Вікторівна поглибила теоретичні та обґрунтувала науково-практичні й методичні аспекти формування та функціонування організаційно-економічного механізму функціонування ринку молока.

Отримані результати дисертаційної діяльності, а саме: розроблені теоретичні положення та практичні рекомендації, використовують у навчальному процесі Білоцерківського національного аграрного університету для викладання дисциплін «Економіка підприємства», «Основи агробізнесу», «Аграрна економічна політика».

Д.е.н., професор,
 проректор з наукової
 та інноваційної діяльності,
 Білоцерківського національного
 аграрного університету

Ольга ВАРЧЕНКО

Д.е.н., професор,
 декан економічного факультету,
 Білоцерківського національного
 аграрного університету

Ігор ПАСКА